

SPIS TREŚCI

I.	CEL, ZAKRES OPRACOWANIA, PODSTAWY PRAWNE, ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.....	4
I.I.	Zakres opracowania.....	4
I.II.	Cel programu.....	4
I.III.	Podstawa prawna.....	7
II.	ZARYS DZIEJÓW MIASTA JASTRZĘBIA-ZDROJU.....	12
II.I.	Pradzieje.....	13
II.II.	Pierwsze wzmianki, akcja kolonizacyjna.....	14
II.III.	Własność rycerska.....	16
II.IV.	Na pograniczu księstw i państw stanowych.....	18
II.V.	Rozwój osadnictwa.....	20
II.VI.	Zdrój.....	22
II.VII.	Życie społeczne.....	25
II.VIII.	Przynależność administracyjna.....	26
II.IX.	Narodziny i rozwój Miasta, zmierzch uzdrowiska.....	27
II.X.	Rys historyczny ważniejszych jednostek osadniczych.....	29
	<i>II.X.I. Borynia.....</i>	<i>30</i>
	<i>II.X.II. Bzie i Pniówek.....</i>	<i>30</i>
	<i>II.X.III. Cisówka.....</i>	<i>33</i>
	<i>II.X.IV. Jastrzębie i Zofiówka.....</i>	<i>33</i>
	<i>II.X.V. Moszczenica i Szotkowice.....</i>	<i>35</i>
	<i>II.X.VI. Ruptawa i Ruptawiec.....</i>	<i>36</i>
	<i>II.X.VII. Skrzczkowice.....</i>	<i>38</i>
	<i>II.X.VIII. Szeroka.....</i>	<i>38</i>
II.XI.	Przemysł.....	39
III.	KALENDARIUM HISTORYCZNE.....	42
III.I.	Historyczna przynależność terytorialna.....	47
IV.	STRUKTURA PRZESTRZENNA OBSZARU MIASTA JASTRZĘBIE-ZDRÓJ.....	48
IV.I.	Położenie geograficzne.....	50
V.	ZABUDOWA ZABYTKOWA – FORMA OPRACOWANIA.....	53
V.I.	Obiekty i zespoły przemysłowe o wartościach zabytkowych.....	59

VI. TYPOLOGIA ZABUDOWY NA TERENIE MIASTA JA-STRZĘBIE-ZDRÓJ.....	62
VI.I. Kubatura.....	62
VI.I.I. Typ I – Zabudowa pałacowa, dworska.....	62
VI.I.II. Typ II – Obiekty sakralne (kubaturowe).....	63
VI.I.III. Typ III – Obiekty zdrojowe - parkowe.....	64
VI.I.IV. Typ IV – Obiekty zdrojowe – dawne sanatoria, szpitale.....	65
VI.I.V. Typ V – Obiekty zdrojowe – dawne pensjonaty.....	66
VI.I.VI. Typ VI – Zabudowa willowa.....	66
VI.I.VII. Typ VII – Budynki użyteczności publicznej – szkoły, przedszkola, dawne szkoły.....	68
VI.I.VIII. Typ VIII – Obiekty w typie budownictwa miejskiego, tynkowane.....	69
VI.I.IX. Typ IX – Obiekty w typie budownictwa miejskiego, ceglane.....	69
VI.I.X. Typ X – Budynki usługowe – dawne gospody.....	69
VI.I.XI. Typ XI – Kolonie robotnicze.....	69
VI.I.XII. Typ XII – Budynki wielorodzinne typu familokowego.....	70
VI.I.XIII. Typ XIII – Budynki wielobryłowe tynkowane.....	70
VI.I.XIV. Typ XIV – Budynki z facjatą, tynkowane.....	70
VI.I.XV. Typ XV – Budynki z facjatą, ceglane.....	71
VI.I.XVI. Typ XVI – Obiekty o charakterze przemysłowym.....	71
VI.I.XVII. Typ XVII – Zabudowania folwarczne.....	73
VI.I.XVIII. Typ XVIII – Zabudowa zagrodowa tzw. „siedliska rolne”.....	74
VI.I.XIX. Typ XIX – Budynki mieszkalne szczytowe z dachem naczółkowym, tynkowane typu wiejskiego.....	74
VI.I.XX. Typ XX – Budynki mieszkalne szczytowe z dachem naczółkowym, ceglane typu wiejskiego.....	76
VI.I.XXI. Typ XXI – Budynki mieszkalne szczytowe z dachem dwuspadowym, tynkowane typu wiejskiego.....	76
VI.I.XXII. Typ XXII – Budynki szczytowe z dachem dwuspadowym, ceglane typu wiejskiego.....	77
VI.I.XXIII. Typ XXIII – Budynki mieszkalne wielobryłowe, tynkowane.....	77
VI.I.XXIV. Typ XXIV - Budynki mieszkalne wielobryłowe, ceglane.....	77
VI.I.XXV. Typ XXV – Budynki mieszkalne drewniane typu wiejskiego.....	77
VI.I.XXVI. Typ XXVI – Budynki mieszkalno-gospodarcze ceglane i tynkowane.....	77
VI.I.XXVII. Typ XXVII – Budynki gospodarcze ceglane i tynkowane.....	77
VI.I.XXVIII. Typ XXVIII – Destrukty, obiekty w stanie ruiny.....	78
VI.II. Zabytki małej architektury.....	78
VI.II.I. Typ I - Kapliczki architektoniczne ceglane i tynkowane.....	78
VI.II.II. Typ II – Krzyże kamienne kapliczkowe z figurą Chrystusa i Matki Boskiej (w niszy).....	79

VI.II.III. Typ III – Krzyże kamienne z figurą Chrystusa i Matki Boskiej.....	81
VI.II.IV. Typ IV – Krzyże kamienne z figurą Chrystusa.....	81
VI.II.V. Typ V – Figury kamienne na cokole.....	82
VI.II.VI. Typ VI – Krzyże żeliwne z figurą Chrystusa.....	82
VI.II.VII. Typ VII – Kapliczki domkowe murowane.....	82
VI.II.VIII. Typ VIII – Groty maryjne.....	82
VI.II.IX. Typ IX – Cmentarze.....	82
VI.II.X. Typ X – Pomniki.....	82
VII. ZIELEŃ ZABYTKOWA.....	83
VII.I. Moszczenica, ul. Kościelna 2 – cmentarz parafialny.....	83
VII.II. Bzie zameckie, ul. Klubowa 2 – park dworski.....	85
VII.III. Borynia, ul. Zamkowa – park pałacowy.....	86
VII.IV. Szeroka, ul. Sławika 20 – cmentarz parafialny (część wschodnia).....	87
VII.V. Jastrzębie-Zdrój – park zdrojowy.....	88
VII.VI. Szeroka, ul. Sławika 20 – cmentarz parafialny.....	89
VII.VII. Ruptawa, ul. Cieszyńska – cmentarz parafialny.....	90
VII.VIII. Jastrzębie Górne – ul. Nepomucena 2 – cmentarz parafialny.....	91
VII.IX. Bzie Zachodnie – ul. Świerczewskiego 154 – cmentarz parafialny.....	93
VII.X. Jastrzębie-Zdrój – ul. Kościuszki 2 – park szpitalny.....	94
VIII. GENERALNE WYTYCZNE URBANISTYCZNE.....	95
VIII.I. Cele Programu Opieki Nad Zabytkami na terenie Miasta Jastrzębie-Zdrój.....	96
VIII.II. Dominanty przestrzenne.....	99
VIII.III. Generalne wytyczne architektoniczne.....	99
VIII.IV. Generalne wytyczne dla terenów zieleni zabytkowej.....	100
VIII.V. Postulaty konserwatorskie.....	101
IX. PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI A ZAMIERZENIA MIASTA – WYTYCZNE DO REALIZACJI.....	102
IX.I. Zamierzenia miasta:.....	102
X. DOTACJE.....	104
XI. ARCHEOLOGIA.....	108
XII. SPISY.....	109
XII.I. Wykaz ulic objętych dokumentacją.....	109
XII.II. Spis ilustracji.....	110
XIII. LITERATURA.....	111

I. CEL, ZAKRES OPRACOWANIA, PODSTAWY PRAWNE, ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

PROGRAM OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA Jastrzębie-Zdrój NA LATA 2013-2016 jest dokumentem prawa miejscowego. Jego powstanie i przyjęcie w postaci uchwały Rady Miasta Jastrzębie-Zdrój wynika z zapisów artykułów 16, 18, 21 – 22 oraz 84 – 88 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 163, poz. 1568, z późniejszymi zmianami Dz. U. z 2009 r. Nr 97, poz. 804.), zwanej dalej „ustawą o ochronie zabytków”.

Jak stanowi ustawa o zabytkach, jej zapisy będą podstawowym narzędziem dla władz miasta w realizacji przedsięwzięć wynikających z zapisów prawa, zapewnienia niezbędnych środków do realizacji programu w latach 2013-2016. Po okresie jego obowiązywania będą przedmiotem oceny stopnia jego realizacji i weryfikacji, celem przyjęcia kolejnego.

I.I. Zakres opracowania.

Program obejmuje obszar miasta – powiatu grodzkiego - Jastrzębie-Zdrój ustanowionego 1 stycznia 1999 roku.

Podstawą dla sporządzenia niniejszego programu było opracowanie – zgodnie z zapisem art. 21 w/w ustawy – ewidencji obiektów zabytkowych i kulturowych na obszarze administracyjnym miasta Jastrzębie-Zdrój.

Art. 21. Ewidencja zabytków jest podstawą dla sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i miasta. Opracowanie to zostało wykonane w 2008 roku oraz zaktualizowane w 2012 roku przez Pracownię „Abakus” na zlecenie Urzędu Miasta Jastrzębie-Zdrój.

I.II. Cel programu.

Celem programu, zgodnie z zapisami ustawy o zabytkach jest:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania miasta, regionu oraz kraju,
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Cele zdefiniowano, wykorzystując wypracowane pojęcie zabytku, pod którym rozumie się najczęściej obiekt, w kontekście jego wartości historycznej, naukowej, artystycznej czy kulturowej.

Wartość historyczna jest podstawowym kryterium określającym zasoby zabytkowe. Ma charakter kulturalno - emocjonalny a jej przesłanką jest określenie wieku lub czasu powstania obiektu. Ponadto cechy przedmiotowe zabytku wiążące się z wydarzeniami historycznymi, osobami lub miejscami zasługującymi na upamiętnienie powodują, że uznajemy je za element kultury.

Przy sporządzaniu niniejszego dokumentu kierowano się także zasadą, iż integralną częścią każdego z obiektów wymienionych w ewidencji zgodnie z zapisami artykułu 6 § 1 pkt. 2 ustawy o zabytkach są tzw. „ruchomalia”.

Z tego też powodu, wszelkie działania przy nich podejmowane wiążą się integralnie z realizacją zapisów niniejszego programu, ponieważ stanowią część dziedzictwa i krajobrazu kulturowego obszaru opracowania.

Jednym z zasadniczych celów opracowania jest istotne zmniejszenie oraz docelowo likwidacja zagrożeń substancji zabytkowej. Z zagrożeniami wiąże się m.in. brak dostatecznych informacji co do przedmiotu ochrony i jego identyfikacji, sukcesywne podnoszenie skuteczności funkcjonowania prawa, zagrożenia społeczno – ekonomiczne. Na poprawę stanu substancji zabytkowej wpłynie zapewne wykorzystanie programów integracyjnych, wynikających z przynależności do Unii Europejskiej, harmonijne powiązanie wymogów ochrony środowiska z zagadnieniem szerokiej dostępności obiektów zabytkowych dla turystyki. Sukcesywne zwiększanie skuteczności funkcjonowania prawa w tym zakresie jest czynnikiem dominującym. Na podstawie dokonanej inwentaryzacji substancji i prospekcji terenu skoncentrowano się na sporządzeniu wytycznych konserwatorskich zarówno w odniesieniu do układu przestrzennego miasta, jak i wytycznych syntetycznych względem obiektów. Program ma na celu m.in.:

- ochronę jednostkowych obiektów zabytkowych oraz obiektów tworzących zespoły przestrzenne,
- prowadzenie właściwej polityki remontowo – konserwatorskiej przedmiotowej zabudowy,
- kształtowanie wizerunku plastyczno – estetycznego zabytkowej i historycznej zabudowy miasta,
- stworzenie jednolitej dokumentacji dla wytypowanych budynków w obszarze opracowania,
- określenie stanu zachowania historycznego układu przestrzennego miasta i jego wartości zabytkowej,
- sformułowanie generalnych wytycznych konserwatorskich, celem ochrony dziedzictwa kulturowego na obszarze miasta,
- wytypowanie obiektów o największej wartości i najbardziej zagrożonych do przyszłego procesu remontowo – konserwatorskiego,

- wskazanie na obiekty, które z uwagi na swe wartości i znaczenie winny być chronione według zasad ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jak i na te, które należy wyłączyć z wcześniej określonych rygorów.

I.III. Podstawa prawna.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 3), wprowadza następujące pojęcia związane z ochroną i opieką nad zabytkami:

ZABYTEK - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

ZABYTEK NIERUCHOMY - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;

ZABYTEK RUCHOMY - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;

ZABYTEK ARCHEOLOGICZNY - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

INSTYTUCJA KULTURY WYSPECJALIZOWANA W OPIECE NAD ZABYTKAMI – instytucja kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

PRACE KONSERWATORSKIE - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

PRACE RESTAURATORSKIE - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części oraz dokumentowanie tych działań;

ROBOTY BUDOWLANE - roboty budowlane w rozumieniu przepisów prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;

BADANIA KONSERWATORSKIE - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

BADANIA ARCHITEKTONICZNE - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

BADANIA ARCHEOLOGICZNE - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY LUB RURALISTYCZNY – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

HISTORYCZNY ZESPÓŁ BUDOWLANY - powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

KRAJOBRAZ KULTUROWY - przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;

OTOCZENIE - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków, w celu ochrony wartości widokowych zabytku

oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

W aspekcie ustawy o zabytkach należy także wyjaśnić zagadnienie stosowanego w opracowaniu określenia „objąć ochroną prawną”. Jest to kryterium ogólne, odnoszące się do obiektów posiadających wartość zabytkową.

Obecna ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami różnicuje zakres ochrony każdego z obiektów i hierarchizuje go. Stanowi o tym art. 7 ustawy o następującym brzmieniu:

Formami ochrony zabytków są:

1. wpis do rejestru zabytków;
2. uznanie za pomnik historii;
3. utworzenie parku kulturowego;
4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego

Założenia programowe:

A. Szczególną formą ochrony jest wpis do rejestru zabytków typu „A” (zabytki nieruchome) lub „B” (zabytki ruchome) województwa śląskiego. Obecnie następujące obiekty usytuowanych na obszarze miasta Jastrzębie-Zdrój są objęte ochroną według tych zasad:

1. **Borynia ul. Zamkowa 1 - pałac** klasycystyczny z II poł. XVIII w., murowany, tynkowany, nr rej. 565/66 z dn. 5 II 1966
2. **Bzie Zameckie, ul. Klubowa 2 - dwór obronny** późnorennesansowy z XVII w., nr rej. 736/666 z dn. 5 VIII 1966

3. **Jastrzębie Dolne ul. ks. bp Bednorza 1A – kościół parafialny p.w. św. Barbary** (przeniesiony z Wodzisławia Śląskiego – Jedłownika), z XVII wieku, nr rej. 738/666 z dn. 5 VIII 1966
4. **Jastrzębie Górne ul. Nepomucena 2 - kościół par. p.w. św. Katarzyny**, barokowo-klasycystyczny z 1823-1825 r., nr rej. 737/666 z dn. 5 VIII 1966
5. **Jastrzębie-Zdrój ul. 1 Maja 32 - budynek Sądu Rejonowego** – z pocz. XX wieku, bez wyraźnych cech stylowych, nr rej. 1468/92z dn. 23 VI 1992

Ilustracja 1: Jastrzębie - Park zdrojowy.

6. **Jastrzębie Górne - zespół uzdrowiskowy** w obrębie ul. 1 Maja, założony około 1860 roku przez hrabiego Feliksa Königsdorffa, którego integralnymi elementami są:
 - Park zdrojowy im. dr M. Witczaka z elementami małej architektury, ul. 1 Maja i ul. Witczaka
 - Dom zdrojowy (obecnie MOK), ul. Witczaka 5 - zbudowany w 1862 roku w stylu uzdrowiskowym

- Łazienki II, ul. Witczaka 3 - zbudowane około 1920 roku w stylu uproszczonego klasycyzmu systemów totalitarnych
 - Łazienki I, ul. Witczaka 4 - zbudowane około 1910 roku – budynek o cechach modernizmu
 - Budynek mieszkalny ul. Witczaka 3 A - budowany około 1910 roku, z elementami modernizmu
 - Klasztor ul. 1 Maja 34 A - wzniesiony w latach siedemdziesiątych XIX wieku w stylu neogotyckim
 - Dom uzdrowiskowy (obecnie kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa) 1 Maja 36 zbudowany w trzeciej ćwierci XIX wieku, budynek z elementami neobaroku
 - Szpital PKP (obecnie nieużytkowany), ul. 1 Maja 34 zbudowany około 1870 roku, budynek z elementami neobaroku
 - Muszla koncertowa ul. Witczaka
 - Budynek pijalni wód, ul. Witczaka 5A wzniesiony został w II poł. XIX wieku
 - Sanatorium Górnik (nie istnieje – spalony w 1994 r.) ul. 1 Maja - zbudowane około 1870 roku w stylu uzdrowiskowo-zakopiańskim.
7. **Szeroka, ul. Sławika 20 - kościół parafialny p.w. Wszystkich Świętych** barokowo-klasycystyczny z lat 1796 -1803, nr rej. 571/66 z dn. 5 II 1966
8. **Szeroka, ul. Powstańców 127 - kapliczka przydrożna p.w. św. Jana Nepomucena** - późnobarokowa z elementami klasycystycznymi z ok. 1796 r., nr rej. 5721/66 z dn. 5 II 1966
9. **Jastrzębie-Zdrój, ul. 1 Maja 49 - Budynek sanatorium (obecnie hotel Dąbrówka)** oraz jego najbliższe otoczenie – budynek z 1905 r; nr rej. 149/05 z dn. 16. VIII. 2005

B. Wpisem do rejestru zabytków województwa śląskiego winny być również objęte dalsze obiekty, posiadające znaczący walor zabytkowy z sugerowanym w dokumentacji opracowaniem białej karty.

Zakres dotyczy kubatury, małej architektury, zabytków ruchomych oraz części obiektów określonych w opracowaniu historycznym typem zabudowy.

Zaleca się również opracowanie białych kart obiektów zabytkowych będących w stanie ruiny – tzw. Destruktów – dla celów archiwalnych.

C. Obiekty zabytkowe i kulturowe objęte STUDIUM WALORÓW KULTUROWYCH I KRAJOBRAZOWYCH MIASTA Jastrzębie-Zdrój z 1993 r. roku przewidziane były do ochrony według zasady zapisu w planie zagospodarowania przestrzennego. Na podstawie weryfikacji i prospekcji terenu stwierdza się, iż część z tych obiektów uległa przekształceniu oraz stały się destruktami, co spowodowało wykreślenie ich z wykazu obiektów chronionych.

Charakter struktury przestrzennej Jastrzębia Zdroju oraz zabudowa, którą zinwentaryzowano w terenie, wskazuje na cztery grupy zagadnień dotyczących zabytków wymienionych w art. 6 ustawy o ochronie zabytków:

- dzieła architektury i budownictwa
- krzyże i kapliczki
- zabytki ruchome
- cmentarze
- założenia parkowe

W ocenie stanu zachowania obiektów kierowano się ich stanem obecnym.

II.ZARYS DZIEJÓW MIASTA JASTRZĘBIA-ZDROJU

Celem niniejszej części opracowania jest przedstawienie historii obszaru wyznaczonego granicami obecnego miasta Jastrzębie-Zdrój. Teren współczesnego miasta, mimo że nie stanowił w przeszłości pod żadnym względem całości i był podzielony granicami własnościowymi, administracyjnymi oraz co ważniejsze kulturowymi, został tu potraktowany jako scalony obszar. Na tle

dziejów Górnego Śląska, którego miasto stanowi integralną część, przedstawiono zarys jego dziejów. Potraktowano obszar i jego historię bez podziału na poszczególne wsie – dziś obręb i sołectwa miasta.

II.1. Pradzieje.

Najstarsze dzieje obszaru wyznaczonego obecnymi granicami miasta Jastrzębie-Zdrój są bardzo słabo znane. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest znikome rozpoznanie archeologiczne tego terenu. Warto w tym miejscu wspomnieć, że pierwsze udokumentowane prace wykopaliskowe prowadzono już w 1878 r. w Moszczenicy, na tzw. Kopcu, w trakcie których R. Stöckel odkrył ślady drewnianych zabudowań. W 1930, 1931 i 1933 r. okolice Moszczenicy, Jastrzębia Górnego, Bzia, Cisówki oraz Szerokiej „zwiedzili” uczestnicy wycieczek archeologicznych Koła Prehistoryków Uniwersytetu Jagiellońskiego. Liczba osób biorących udział w poszukiwaniach malała jednak z roku na rok, prawdopodobnie z uwagi na skąpe rezultaty poszukiwań powierzchniowych (8, 4 i 2 osoby). W 1932 r. takie badania prowadzili: dr J. Żurowski i J. Fitzke. Kolejne poszukiwania prowadzono w 1937 r. We wspomnianych latach w Cisówce i Ruptawie natknięto się na mało reprezentatywne skupisko skorup naczyń oraz odłupki krzemienne ze środkowej epoki kamienia (mezolitu). O przeszłości pradziejowej miasta świadczą też odkrycia przypadkowe, tj. znalezione prawdopodobnie w Jastrzębiu: piękny naramiennik pochodzący z epoki brązu (okresu kultury łużyckiej) oraz monety rzymskie (m.in. z Moszczenicy). Warto zauważyć, że znacznie bogatszymi w zabytki archeologiczne są tu tereny pobliskich gmin, m. in. Godowa, Gorzyc, Zebrzydowic czy Karwiny. Możemy więc jedynie przypuszczać, że tereny dzisiejszego miasta były w okresie prehistorycznym penetrowane przez człowieka - z uwagi na bliskość Bramy Morawskiej. Być może istniały tu jakieś niewielkie osady lub wiodły tędy odnogi szlaków handlowych. Nie można jednak wykluczyć, że omawiany teren, porośnięty gęstymi lasami, stanowił - przynajmniej w pewnych okresach czasu - zupełną pustkę osadniczą, co wydaje się wielce prawdopodobne.

W końcu I oraz na początku II tysiąclecia naszej ery obszar dzisiejszego miasta (lub przynajmniej jego część) wchodził w skład terytorium plemiennego Gołeszyców, wspomnianego około 945 r. przez tzw. Geografa Bawarskiego. Dysponowali oni pięcioma grodami, m. in. w pobliskiej Lubomi oraz w leżącej obecnie w Czechach Podoborze. U schyłku X w. teren wszedł w skład państwa piastowskiego.

Ilustracja 2: Panorama z widokiem na Ruptawę.

II.II. Pierwsze wzmianki, akcja kolonizacyjna.

Pierwsze pisemne wzmianki o wsiach wchodzących w skład obecnego miasta są stosunkowo późne i odnoszą się dopiero do przełomu XIII i XIV w., czyli okresu w którym nasiliła się akcja kolonizacyjna. W 1293 r. ujawnia się w źródłach Bzie. W późniejszej o kilka lat, datowanej na około 1300-1305 r. Księdze uposażeń biskupów wrocławskich (Liber foundationis episcopatus vrati-

slviensis), zawierającej wykaz wsi obowiązanych do płacenia dziesięciny na rzecz biskupów wrocławskich po raz pierwszy obok osad już istniejących pojawiają się m. in.: Borynia, Boża Góra, Ruptawa i Ruptanka, Moszczenica i Szeroka oraz wymienione już Bzie. Wspomnianą Bożą Górę lub też wymienioną później w XV w. osadę, zwaną z niemiecka Hermannsdorf, część historyków identyfikuje z późniejszym i współczesnym Jastrzębiem. Boża Góra, zwana też w dokumencie Górą Oliwną była osadą dosyć znaczną, co potwierdza wysokość określonej w Księdze(...) daniny. Starą osadą jest też wspomniana Moszczenica, przez którą wiodły prawdopodobnie odnogi szlaków handlowych: z Krakowa na Racibórz oraz z Rybnika do Frysztatu. Znajdował się tu, na tzw. Kopcu bliżej nie rozpoznany gródek (rycerski?) oraz kościół. Wielką wsią było wspomniane Bzie, liczące około 1305 r. 63 łany. W odniesieniu do niego początki zawierają wiele niewiadomych. Osadnictwo na omawianym terenie rozwinęło się stosunkowo późno, m. in. z uwagi na peryferyjne położenie wobec szlaków handlowych oraz z uwagi na słabą jakość gleb (wsie położone w żyznej dolinie Olzy i Odry, np. Gołkowice i Uchylsko, oraz w okolicach Rybnika i Wodzisławia występują w źródłach kilkadziesiąt lat wcześniej).

Można przypuszczać, że interesujące nas wsie powstały lub też zostały przeniesione na prawo niemieckie na fali wielkiej akcji kolonizacyjnej, która na terenie księstwa opolskiego (kasztelani raciborskiej i cieszyńskiej, a później wyodrębnionego księstwa raciborskiego i cieszyńskiego) miała miejsce w II poł. XIII w., po tragicznym w skutkach najeździe tatarskim w 1241 r. Powstało w tym okresie wiele nowych osad. Około 1300 r. pojawiają się też po raz pierwszy w źródłach liczne pobliskie wsie, graniczące dziś z terenami miasta, m. in.: Mszana i Świerklany – powstałe zapewne w II poł. lub w końcu XIII w. Na rozległych terenach obecnego miasta funkcjonowało w tym okresie (XIV w.) kilka jednostek osadniczych: Borynia, Boża Góra, Ruptawa, Ruptanka, Bzie, Moszczenica i Szeroka. Nie stanowiły one żadnej funkcjonalnej całości. Różna była przynależność archiprezbiterialna i parafialna wymienionych osad. W okresie średniowiecza istniały tu parafie: Bzie, Jastrzębie, Moszczenica,

Ruptawa i Szeroka, które przynależały do archiprezbiteriatu żorskiego a później do wodzisławskiego (od XVI w.). Ostatnia z wymienionych parafii (Szeroka) mogła sięgać swymi początkami przełomu XIII i XIV w. Z kolei równie stara parafia w Bziu obejmowała początkowo prawdopodobnie 5 lub 6 miejscowości: Bożą Górę, Bzie, być może Golasowice, Pawłowice, Ruptawę i Ruptankę. Moszczenica należała początkowo do parafii godowskiej, choć nie można wykluczyć także tezy, że podlegała Bziu; potem była też filią parafii ruptawskiej. Na obrzeżach dzisiejszego miasta znajduje się siedziba parafii Krzyżowice, która pierwotnie obejmowała swym zasięgiem również sąsiednią Borynię.

II.III. Własność rycerska.

Początkowo cała ziemia należała do księcia (tzw. regale ziemi). Droga książęcych nadań zmieniał się stan prawny interesującego nas obszaru. Istniały 3 rodzaje własności: książęca, kościelna (np. Jastrzębie) i rycerska. W stanie posiadania rycerskiego następowały ciągle zmiany. Na omawianym obszarze przeważali rycerze jedno - lub dwuwioskowi. Zdarzało się, że na jednej wsi siedziało kilku właścicieli. Właścicielami Boryni byli: Stefan Raszyc (XIV w.), Mikołaj z Boryni, Jan Raszyc, Piotr z Boryni, Piotr i Wawrzyniec Boryńscy. W 1478 r. na jednym z działów pojawiła się też rodzina Skrzyszowskich. W XVI i XVII w. dział w podzielonej wiosce przechodziły z rąk do rąk. Pojawiają się Fragsteinowie, Semoradscy, Holly, Kotulinscy i inni. W 1593 r. było tu 5 właścicieli. Kolejni właściciele wystawili w wiosce dwa zamki: w Boryni Górnej i Dolnej. Ich późniejsze budowle – pałac z XVIII w. i dwór z XIX w. - przetrwały do dziś. Z kolei właścicielami Bzia byli m. in.: Mikundei von Jaykowicz, potem od około 1467 r. - przez dwa i pół wieku Rostkowie. Podobnie jak i Borynia wieś ulegała działom. W 1683 r. władali nimi: Rudzki, Rusetzka i Mohr. Od I połowy XVIII w. części wsi należące do poszczególnych właścicieli określano odrębnymi nazwami. Na Bziu Zameckim siedzieli Skrbeńscy; na Górnym - Wysocki, Hoff, Gusnar, Reitzenstein; a na Dolnym m. in. Szeligowscy i Rostkowie. Kolejni właściciele Bzia zbudowali tu siedziby, aż w 4 miej-

scach, m. in. duży murowany dwór w Bziu Zameckim (w stylu późnorenesansowym, wielokrotnie przebudowywany) oraz dworek w Bziu Górnym. Z samym Jastrzębiem, czyli „jądrem” dzisiejszego miasta wiąże się legenda, zamieszczona przez Karola Miarkę w zbiorze Husyci na Górnym Śląsku - o Czarnym Rycerzu zwanym Jastrzębiem, który posiadał zamek w Jastrzębiu i napadał na tabor kupieckie. Legendarny rycerz istniał prawdopodobnie w rzeczywistości a na terenie Górnego Śląska był jedynym z wielu rycerzy - rabusi. Napadał swe ofiary zniemacka, niczym jastrząb, stąd też zwano go Czarnym Jastrzębiem. U schyłku XV w. na Jastrzębiu pojawiają się Rostkowie z Bzia oraz Skrzyszowscy. Już wtedy Jastrzębie dzieliło się na Górne i Dolne. Wtedy też pojawiła się nazwa Jastrzębie, w miejsce niemieckiej Hermannsdorf. W XVI-XVIII w. właścicielami wioski, a często tylko jej części (Górnego, Dolnego lub Średniego) byli m. in.: Gołkowscy, Fragsteinowie, Szczawnicy, Laschowscy, Strachwitzowie, Stengelowie. Właściciele postawili m. in. dwa zamki (dwory) w Jastrzębiu Górnym i Dolnym, które rozebrano w latach 70. XX w. Do dominium należały też: tzw. Pochwacie, na którym siedzieli zubożali rycerze, Guznarowie; Wyżni Dwór – folwark powstały na przełomie XVII i XVIII w. oraz Centnerowiec, istniejący już około 1700 r., który wziął swą nazwę od jednego z właścicieli, pana von Cententhal. Z kolei właścicielami Ruptawy byli m. in. Rostkowie (XVI-XVII w.), Skrbenscy, Rudzcy, Laschowscy, Tschammerowie, Reinbabenowie. Wioska, podobnie jak i sąsiednie była podzielona między różnych właścicieli. Stan taki istniał do przełomu XVIII i XIX w. W Ruptawie Górnej istniały wtedy dwa folwarki (Wielki i Mały Dwór), w Dolnej jeden folwark. Ruptawskie zamki uległy zagładzie w I poł. XX w. (tzw. Libowiec- stary zamek) oraz w latach 50-tych. (tzw. nowy zamek w Ruptawie Górnej).

Od okresu średniowiecza wymienieni rycerze byli lennikami odpowiednio: książąt raciborskich, potem także cieszyńskich, panów stanowych na Pszczynie lub Wodzisławiu. Wspomniane miasteczka łączył trakt przebiegający m.in. przez Mszanę, Jastrzębie i Bzie. Część z wymienionych osad stanowiła

własność alodialną (rycerską), część należała do majątków kameralnych - pszczyńskiego lub wodzisławskiego (czasem tylko okresowo).

Ilustracja 3: Borynia - widok na pałac.

II.IV.Na pograniczu księstw i państw stanowych.

Ciągłym przekształceniom (zjednoczeniom lub podziałom) ulegały również same księstwa. Obszar dzisiejszego Jastrzębia-Zdroju wchodził w skład księstwa opolskiego, a potem raciborskiego. Gdy w 1281 r. na zrębach dawnej kasztelani wyodrębniło się także księstwo cieszyńskie obszar obecnego miasta znalazł się na politycznym pograniczu księstw (granica przebiegała w pobliżu Cisówki). W 1480 r. ziemia pszczyńska wraz z częścią obecnego miasta znalazła się w rękach Kazimierza, księcia cieszyńskiego.

Od XV w. następował proces rozkładu samych księstw. Powstawały wielkie majątki rodowe (ziemskie) o charakterze latyfundiarnym, tj. państwa stanowe, wolne mniejsze państwa stanowe itd. Właściciele wolnych państw stano-

wych posiadali na terenie swych majątków, stanowiących ich alodialną własność, pełnię władzy zwierzchniej, a obszar ich państwa wyłączony był z terytorium księstwa. W ten oto sposób powstało w 1517 r. pszczyńskie państwo stanowe, podniesione w XIX w. do rangi księstwa, w skład którego wchodziły Borynia i Szeroka. Właścicielami państwa była rodzina Turzonów, potem Promnitzów. Borynia i Szeroka były co prawda wsiami rycerskimi, jednak ich właściciele byli lennikami panów Pszczyny.

Na przełomie XV i XVI w. na zrębach dawnego dożywocia księżnej Konstancji wyodrębniło się wodzisławskie wolne mniejsze państwo stanowe, stanowiące specyficzną formę własności feudalnej. W jego skład wchodziły w różnych okresach czasu: Cisówka, Jastrzębie, Moszczenica, Ruptawa i Szotkowice. Tym samym przez obszar dzisiejszego miasta przebiegała granica pomiędzy księstwem raciborskim (potem mniejszym państwem stanowym Wodzisław) a księstwem cieszyńskim - państwem pszczyńskim. Przebiegała tu także granica „kulturowa” pomiędzy tzw. ziemią raciborską (potem wyodrębnioną tzw. ziemią rybnicko - wodzisławską) a pszczyńską. Silnie oddziaływała na tutejszą kulturę także bliskość Śląska Cieszyńskiego (z tzw. Zaolziem). Ta zaszłość odcisnęła swoje piętno w miejscowej kulturze. Przez stulecia na terenie obecnego miasta krzyżowały się wpływy polskie, niemieckie, czeskie a nawet morawskie. Świadczą o tym nazwiska tutejszej szlachty, jej koligacje rodzinne, inskrypcje umieszczone na wyposażeniu kościoła w Ruptawie (sporządzone w języku czeskim i morawskim w XVI i XVII w.) a także stare polskie i niemieckie nazwy miejscowości. Jako przykłady wystarczy tu podać: Bzie – Goldmannsdorf, Jastrzębie – Hermansdorf i Szeroką – Timendorf. Ziemia nie była też jednolita pod względem wyznaniowym. Oprócz katolików zamieszkiwało ją wielu ewangelików, posiadających dwie niewielkie parafie w Ruptawie i Warszowicach, do których w 1918 r. należało około 1 500 wiernych.

II.V. Rozwój osadnictwa.

Na terenie dzisiejszego miasta Jastrzębie-Zdrój istniało w przeszłości wiele mniejszych i większych jednostek osadniczych: wsi, kolonii, przysiółków, dworów i młynów. Oprócz wsi lokowanych w okresie wielkiej akcji kolonizacyjnej, w późniejszym czasie pojawiły się kolejne osady, dwory, młyny i przysiółki, np. w 1413 r. - Cisówka, której mieszkańcy uiszczali dziesięcinę do Ruptawy. Na fali akcji osadniczej w okresie tzw. kolonizacji fryderycjańskiej powstały m. in.: Ruptawiec, Sophiental i Johanendorf. Ruptawiec, z 7 miejscami osadniczymi, został założony przez ewangelika, Jerzego von Gottschalkowskiego około 1780 r. Z kolei wspomniana Zofiówka powstała w 1774 r. a w 1783 r. Kolonia Jana.

Poszczególne wioski nie posiadały precyzyjnych i uporządkowanych układów przestrzennych, i tak np.: Borynia dzieliła się na Górną, Średnią i Dolną; Bzie – na Zameckie, Górne, Średnie i Dolne; Jastrzębie - na Górne i Dolne, potem także Średnie, Centnerowiec oraz Pochwacie; Ruptawa - na Górną i Dolną. Wsie lokacyjne posiadały zwykle charakter położonych wzdłuż cieków wodnych regularnych ulicówek, jednak krajobraz dopełniały samotne przysiółki, kolonie oraz rozproszone, położone na wzgórzach pojedyncze domostwa i zabudowania. Analiza XVIII i XIX w. źródeł kartograficznych potwierdza, że osadnictwo rozwijało się (i koncentrowało) w dolinach niewielkich cieków wodnych (Jastrzębianki, Pszczyńki, Szotkówki) lub w ich sąsiedztwie. Na terenie poszczególnych wsi większymi obiektami, po części murowanymi były wspomniane zamki (dwory) oraz zabudowania folwarków. Na ich tle wyróżniał się klasycystyczny, XVIII w. pałac w Boryni oraz XVII w. (?) dwór w Bziu Zameckim. Wzdłuż cieków wodnych, m. in. w Boryni, Szerokiej, Jastrzębiu, Bziu, Moszczenicy i Ruptawie funkcjonowały jeszcze w I poł. XIX w. liczne, choć niewielkie stawy. Dzięki spiętrzeniu wód mogły działać przy nich również liczne młyny wodne.

Oprócz obiektów gospodarczych ważniejszymi zabudowaniami, a zarazem dominatami przestrzennymi były drewniane i murowane kościoły. Średnio-wieczną, zapewne XIV w. proveniencję posiadały drewniane świątynie w: Bziu, Jastrzębiu, Krzyżowicach, Moszczenicy, Ruptawie i Szerokiej, mimo, że istnienie części z nich zostało potwierdzone dopiero w późniejszym okresie. Drewniane świątynie stawiane w miejscu zniszczonych zrębem czasu wcześniejszych istniały najdłużej w: Ruptawie (przeniesiono ją w 1972 r. do Kaczyc), Moszczenicy (spłonęła w 1938 r.) i Bziu Zameckim (spłonęła w 1942 r.). Warto wspomnieć, że w zbiorach Muzeum Archidiecezjalnego w Katowicach zachowały się niezwykle cenne rzeźby w drewnie (polichromowane i złoczone), pochodzące z jastrzębskich kościołów: dwunastu Apostołów (z Ruptawy, k. XV w.), Pieta (z Ruptawy, ok. 1430), Matka Boża z Dzieciątkiem i świętymi Piotrem i Pawłem (z Bzia Zameckiego, ok. 1500 r.), Matka Boża z dzieciątkiem i św. Jakub Starszy (z Moszczenicy, ok. 1500-1510 r.); tempera na płótnie Ogród mistyczny (z Bzia Zameckiego, ok. 1450-1460), gotycki kielich z ok. 1505 r. (z Bzia Zameckiego, srebro złoczone ok. 1505 r.) i tabernakulum z 1661 r. (z Bzia Zameckiego) – które świadczą o poziomie kultury materialnej ówczesnych mieszkańców, czy też niektórych ich warstw. W dzwonnicach jastrzębskich świątyń były zainstalowane m. in. XVI wieczne dzwony. W latach 1796-1801 wzniesiono murowany kościół w Szerokiej a w 1825 r. kościół w Jastrzębiu Górnym, fundacji Strachwitzów. Dwie ostatnie świątynie posiadają barokowo-klasycystyczną „szatę”. Do XIX w. zabudowa omawianych wsi była drewniana. Drewniane były również budynki szkolne i parafialne. Dopiero w II poł. XVIII w i w XIX w., m. in. dzięki pruskim zarządzeniom budowlanym pojawiły się liczne obiekty murowane – kaplice, szkoły, zabudowania dworskie i chłopskie chałupy.

Ilustracja 4: Park zdrojowy.

II.VI. Zdrój.

W 1859 r. na terenie Jastrzębia odkryto - w trakcie wykonywania odwier-
tów w poszukiwaniu węgla - złoża solanek jodowo-bromowych. Właściciel Ja-
strzębia Dolnego, Emil von Schlieben przypuszczał, że natrafił na bogate pokła-
dy soli. Dalsze prace poszukiwawcze, prowadzone już przez władze pruskie
(złoża mineralne stanowiły własność państwa) nie potwierdziły jednak istnienia
złóż soli. Nie widząc możliwości wykorzystania wypływającej wody Schlieben
sprzedał majątek państwu. Dopiero kolejny właściciel - Feliks von Königsdorf,
zaintrygowany krążącymi wśród okolicznej ludności opowiadaniem o „cudow-
nych” uzdrowieniach osób, które zażyły kąpieli, rozesłał do wrocławskich i ber-
lińskich laboratoriów próbki solanki. Badania potwierdziły znaczną ilość jodu,
bromu, kwasu węglowego, żelaza oraz magnezu. W 1861 r. hrabia uruchomił
pierwszy, drewniany dom zdrojowy, zwany Szwajcarką (od stylu, w którym go
zbudowano). Posiadał kilka pokoi gościnnych, 4 kabiny kąpielowe i pijalnię so-

lanki. Ponieważ w 1862 r. odkryto bogate złoża borowiny w Połomii, oddano do użytku drugi obiekt zdrojowy, wyposażony w 20 pomieszczeń mieszkalnych i 20 kabin. Część kabin posiadała marmurowe wanny z okuciami ze złota. W tymże 1862 r. zbudowano zachowany do dziś Dom Zdrojowy. W krótkim czasie w zdroju powstało 13 nowych budynków mieszkalnych z pokojami dla 218 kuracjuszy.

Zakład Kąpielowy oferował kąpiele obwoźne, leczenie mlekiem (galaktoterapię). Na wniosek właściciela władze zmieniły nazwę miejscowości z Jastrzemb na Bad Königsdorf-Jastrzemb. Rozpoczęto też eksport solanki do USA (kilkanaście tysięcy butelek rocznie). Bardzo szybko jastrzębskie uzdrowisko stało się jednym z najmodniejszych kurortów w tej części Europy. Zjeżdżała do niego polska i pruska szlachta, ale także goście z Austro-Wegier, Francji i Ameryki. W końcu XIX w. (po okresie regresu w latach 1870-1890 r.) uzdrowisko zaczęło odżywać. Zmianie uległ jednak jego profil – nastawiono się na usługi dla matek i dzieci. W krótkim czasie powstały 3 nowe zakłady: żydowski, ewangelicki i katolicki. W 1896 r. Jastrzębie nabył dr Mikołaj Witczak, dzięki któremu uzdrowisko zaczęło się systematycznie rozwijać. Renesans przeżywało w dwudziestoleciu międzywojennym. O jego znaczeniu decydowały m. in.: „zaopatrzenie” w nowoczesną infrastrukturę wodociagową, kanalizację, elektryczność, telegraf, telefon i radio; położenie u „podnóża” Beskidu Śląskiego, w niewielkiej odległości od dużych ośrodków przemysłowych oraz doskonałe połączenia komunikacyjne. Ozdobą Zdroju był piękny park zdrojowy, poprzecinany malowniczymi jarami.

Na przestrzeni lat w jastrzębskim Zdroju powstawały dalsze budynki i obiekty – budynek Łazienek Kąpielowych (1912 r.), przytulne i eleganckie wille oraz pensjonaty (Opolanka, Kałużanka, Dyrdzianka, Boży Dar, Hotel Europejski, Rafał, Danusia, Hoppenów itd.) oraz duże obiekty – Spółki Brackiej, Związku Kasy Chorych Województwa Śląskiego, Magistratu Miasta Katowice („Katowiczanka”), Huty Baildon, Letnisko Wojskowe Dywizji Śląskiej, Sanatorium im. J. Piłsudskiego. W 1939 r. działały tu łącznie 54 obiekty uzdrowisko-

we. „(...)Ponieważ nieodzownym warunkiem powodzenia kuracji jest miłe spędzenie czasu, nie zajętego przez zabiegi lecznicze, Zarząd Gminy i Dyrekcja Zakładu Kąpielowego dokładają wszelkich starań, by kuracjuszom dostarczyć maksimum rozrywek i sportów” – reklamowało się Jastrzębie-Zdrój w specjalnym folderze (prospekcie) wydanym staraniem Dyrekcji Zakładu Kąpielowego i Gminy. Warto zauważyć, że wspomniany folder, który wydany został około 1939 r. jest prawdopodobnie pierwszym tego typu wydawnictwem wydanym przy udziale gminy w tej części Górnego Śląska. Prezentuje w ciekawej formie uroki i atrakcje miejscowości, zawiera liczne ilustracje. Staraniem gminy zbudowano dla letników nowoczesny basen kąpielowy (czynny od maja do września), z piaszczystą plażą i brodzikiem dla dzieci. Istniał duży staw z kajakami i korty tenisowe. Dużą popularnością cieszyły się zawody tenisowe o mistrzostwo Jastrzębia-Zdroju. Na placu przed kasynem zdrojowym grała przed i po południu orkiestra zdrojowa. Centrum życia towarzyskiego stanowiło Kasyno Zdrojowe, serwujące wykwinną, na żądanie dietetyczną kuchnię. Świeże produkty dostarczał folwark Zakładu Kąpielowego. W sali kasyna odbywały się codziennie dancingi, działały tu też biblioteka i czytelnia prasy. Tych, których zmęczył zgiełk światowy zapraszano do kaplicy s.s. Boromeuszek.

W II poł. XIX i I poł. XX w. ukazało się też bardzo dużo (kilkaset?) widokówek przedstawiających miejscowość, poszczególne pensjonaty, wille, restauracje itp. Na początku XX w. Jastrzębie uzyskało połączenie kolejowe z Wodzisławiem, z Rybnikiem oraz z Pawłowicami. Posiadało też dobre połączenia drogowe, m. in. z pobliskim Wodzisławiem. Kuracjuszom oferowali swe usługi taksówkarze, m.in. W. Gawęlczyk i M. Zidek, którzy organizowali wycieczki samochodowe do: Darkowa, Wisły, Bielska, Ustronia, Morawskiej Ostrawy i miast przemysłowych. Działały restauracje, salony fryzjerskie, zakład fotograficzny. Na miejscu opiekę lekarską sprawowali lekarze - 3 ordynowało stale, inni sezonowo. Wszystkie te czynniki powodowały, że próbowało tu co roku wypocząć około 5 tys. osób (sezon trwał od 1 V do 31 XII). W okresie II wojny światowej uruchomiono tu tzw. miasto matek. Po zakończeniu działań

wojennych przystąpiono do niezbędnych porządków i remontów. W 1947 r. Zakład upaństwowiono. Obiekty oddano do dyspozycji „Uzdrowiska – Jastrzębie”, zakładów pracy i instytucji, w tym tzw. Funduszu Wczasów Pracowniczych. Jeszcze w latach 50-tych XX w. leczyło się tu rocznie kilka tysięcy osób. Podjęto też produkcję wód mineralnych („Jastrzębianki”, potem „Katarzynki”). Dopiero w II poł. XX w. wraz z rozwojem przemysłu Jastrzębie zaczęło tracić zdrojowy i letniskowy charakter.

II.VII.Życie społeczne.

W XIX w. i I poł. XX w. okolice dzisiejszego miasta zachowywały mimo powstania zdrojowiska, wybitnie rolniczy, nie związany z rozwojem wielkiego przemysłu - charakter i wiejski krajobraz. W XIX w. i I poł. XX w. nastąpiły wielkie przemiany społeczne. Zlikwidowano poddaństwo chłopów, uregulowano stosunki własnościowe na wsi. W 1811 r. ziemie wodzisławską i pszczyńską objęło powstanie chłopskie, do którego przyłączyli się m.in. mieszkańcy Cisówki, Moszczenicy i Ruptawy. W latach 1919-1921 wielu jastrzębian wzięło udział w powstaniach śląskich a bracia J. i M. Witczakowie pełnili istotne funkcje w dowództwie Polskiej Organizacji Wojskowej. W okresie międzywojennym rozwijało się życie społeczne. Działały organizacje i stowarzyszenia: kościelne (katolickie stowarzyszenia: kobiet, młodzieży żeńskiej, męskiej i mężów, m. in. w: Bziu, Jastrzębiu Górnym, Moszczenicy, Ruptawie, Szerokiej), „mundurowe” (wojackie, kombatanckie, harcerskie itp., np. Oddziały Młodzieży Powstańczej w Jastrzębiu Górnym, Zdroju, Moszczenicy i Ruptawie), sportowe (np. „Jutrzenka” Moszczenica, TG „Sokół” w Moszczenicy), śpiewacze (chóry w Bziu, Jastrzębiu Górnym, Moszczenicy i Szerokiej) oraz spółdzielcze. Rozwój życia społecznego przerwał wybuch II wojny światowej. Mieszkańcy ginęli na wszystkich frontach i w obozach koncentracyjnych. W 1945 r. przez Bzie i Jastrzębie wiodła trasa ewakuacji więźniów oświęcimskich, którym wielu mieszkańców udzieliło pomocy. W okresie II wojny światowej, a także po za-

kończeniu działań wojennych działało tu podziemie niepodległościowe, także zbrojne. Duże zniszczenia pociągnęły za sobą działania zbrojne w 1945 r.

II.VIII.Przynależność administracyjna.

Do 1945 r. poszczególne wsie stanowiły samodzielne (odrębne) gminy. W systemie pruskim, obowiązującym z mocy ustawodawstwa śląskiego także po roku 1922, pojedyncze jednostki osadnicze (wsie, niektóre kolonie fryderycjańskie), legitymujące się zwykle średniowiecznym lub XVIII wiecznym rodowodem stanowiły podstawowe jednostki samorządu terytorialnego, a zarazem najniższy szczebel administracji w terenie. Początkowo, do I poł. XIX w. teren dzisiejszego miasta należał - od czasu utworzenia powiatów - do powiatu pszczyńskiego; potem od I poł. XIX w. obszar dzieliła granica powiatów: pszczyńskiego i rybnickiego. W 1939 r. do powiatu rybnickiego należały gminy: Cisówka, Jastrzębie Dolne, Jastrzębie Górne, Jastrzębie-Zdrój, Moszczenica, Ruptawa, Skrzeczkowice; natomiast do pszczyńskiego: Borynia, Bzie Dolne, Bzie Górne, Bzie Zameckie, Krzyżowice, Pniówek i Szeroka. W okresie międzywojennym na czele poszczególnych gmin stali naczelnicy, a od roku 1939 - burgermeistrowie. Organem stanowiącym i kontrolującym były do 1939 r. rady gminne. Poszczególne gminy posiadały od XVIII w. urzędowe – niemieckie, potem polskie, okrągłe pieczęcie z godłem gminy (a nie herbem – jak pisze się w wielu opracowaniach) w polu pieczęci i z nazwą gminy w otoku. Takimi pieczęciami legitymowały się także jastrzębskie gminy. Do lat 20tych XX w. oprócz gmin istniały też pozbawione samorządu tzw. obszary dworskie. Na ich terenie władzę policyjną w stosunku do zamieszkującej je ludności sprawowali właściciele majątków dworskich. W granicach obecnego miasta istniały około 1921 r. następujące obszary dworskie: Bzie Górne, Jastrząb Dolny, Jastrząb Górny, Krzyżowice i Ruptawa. W latach 20. zlikwidowano wspomniane jednostki, wcielono je do sąsiednich, „macierzystych” gmin.

W 1945 r. utworzono tzw. gminy zbiorowe. W składzie gminy Pawłowice znalazły się jako gromady: Borynia, Krzyżowice, Pniówek i Szeroka; w gminie

Golasowice - Bzie Dolne, Górne i Zameckie. Pozostały one przy powiecie pszczyńskim. Do powiatu rybnickiego należały gminy: Jastrzębie-Zdrój (gromady: Cisówka, Jastrzębie-Zdrój, Jastrzębie Górne, Jastrzębie Dolne, Moszczenica i Ruptawa). Podzielono gminę Skrzeczkowice (pomiędzy gminy Żory-Wieś i Jankowie Rybnickie). W 1954 r., dokonano kolejnej reformy, utworzono gromady: w powiecie pszczyńskim - Borynię (Borynia, Szeroka, Skrzeczkowice), Bzie Zameckie (Bzie Dolne, Górne i Zameckie), Pawłowice (m.in. Pniówek, część Krzyżowic) a w powiecie rybnickim – Jastrzębie Górne, Jastrzębie-Zdrój (Dolne, Zdrój, część Moszczenicy i Mszany), Moszczenicę, Ruptawę (Ruptawa i Cisówka). Dokonano też niewielkich korekt granic powiatów – na terenie obecnego miasta. W tymże roku utworzono powiat wodzisławski, w skład którego weszły gromady: Jastrzębie Górne, Jastrzębie-Zdrój, Moszczenia i Ruptawa. Do powiatu rybnickiego przeniesiono Borynię.

II.IX. Narodziny i rozwój Miasta, zmierzch uzdrowiska.

Pomimo rozwoju źródła, jeszcze do połowy XX w., okolice ówczesnego Jastrzębia, nie dotknięte eksploatacją górniczą, posiadały wiejski i rolniczy charakter. Po 1945 r. działały gospodarstwa indywidualne i tworzone na majątkach dworskich spółdzielnie produkcyjne (np. w Ruptawie) oraz kółka rolnicze.

W latach 50-tych XX w. zapadły niekorzystne dla uzdrowiska decyzje rządu o budowie Rybnickiego Okręgu Węglowego, w tym kopalń na terenie obecnego miasta. Zapotrzebowanie na węgiel koksujący było przyczyną decyzji o budowie nowych kopalń. W latach 60-tych nakłady inwestycyjne wydatkowane na rozwój powiatu wodzisławskiego koncentrowały się głównie w rejonie Jastrzębia. W 1961 r. powstał plan miasta Jastrzębia-Zdroju, opracowany pod kierunkiem architekta Zygmunta Winnickiego a w 1963 r. utworzono miasto Jastrzębie-Zdrój, które obejmowało początkowo: Jastrzębie Górne, Dolne, Zdrój i część Moszczenicy. Warto w tym miejscu zauważyć, że nowo -powstałe miasto nie rozwinęło się z przykopalnianych osiedli i kolonii, legitymujących się pewną tradycją (jak to miało miejsce w przypadku pobliskich: Pszowa, Radlina

- Biertułtów i Rydułtów). W momencie nabycia praw miejskich liczyło kilka tysięcy mieszkańców. W krótkim czasie na terenie nowego miasta powstały kopalnie: 1956-1963 – Jastrzębie, 1957-1965 – Moszczenica, 1961-1969 - Zofiówka (Manifest Lipcowy), 1963-1971 – Borynia (w Szerokiej), 1959-1975 - Pniówek (Trzydziestolecia PRL).

Kolejne zmiany miały miejsce w 1973 r., gdy utworzono gminy: Szeroką (w jej skład weszły: Borynia, Szeroka, Skrzeczkowice) oraz Ruptawę (z Bziem Dolnym, Górnym, Zameckim, Cisówką, Moszczenicą i Ruptawą). W 1975 r. przyłączono do miasta: Borynię, Moszczenicę, Ruptawę, Szeroką i Skrzeczkowice oraz przejściowo Pniówek. W 1982 r. miasto Jastrzębie, dzięki m. in. budowie kopalń, licznym osiedlom mieszkaniowym i potężnej migracji liczyła już 100-tysięcy mieszkańców. W latach 1961-1973 Jastrzębie osiągnęło najwyższy wskaźnik migracji spośród miast wspomnianego ROW. Znaczny odsetek migrantów pochodził spoza województwa katowickiego. Powstało dla nich kilkanaście osiedli, m. in. Przyjaźń (1962-1969), Pionierów (1966-1972), Gwarków (1970-1973), Barbary (1971-1975), Arki Bożka (1972-1973), Morcinka (1972-1979). Magnesem dla tysięcy młodych ludzi był m. in. krótki okres oczekiwania na mieszkanie. W krajobrazie miasta pojawiły się też składowiska odpadów górniczych (wynoszące w 2006 r. ok. 200 ha; częściowo zrekultywowane), deformacje ukształtowania powierzchni terenu; powstały zapadliska i zalewiska. W ten oto sposób Jastrzębie stało się centrum jednego z największych ośrodków górniczych Europy, (od 1993 r. jest siedzibą Jastrzębskiej Spółki Węglowej, obejmującej w chwili powstania 7 kopalń).

Mimo kilkakrotnych aktualizacji planów miasta, w krótkim okresie czasu, mieszkańcy odczuli braki w infrastrukturze, w tym kulturalnej. W mieście nie zaplanowano rynku ani centralnego miejsca (placu).

Mimo trudności czynionych przez ówczesne władze zbudowano kilka świątyń. Powstały też nowe parafie (1976 - św. Barbary i św. Józefa, 1980 – NMP Matki Kościoła, 1983 – Podwyższenia Krzyża Świętego, 1983 – na Du-

bielcu, 1984 – Najświętszego Serca Pana Jezusa oraz Miłosierdzia Bożego, 1998 – św. Brata Alberta oraz MB Częstochowskiej).

Socjalistyczne (w założeniu) miasto stało się w latach 1978-1980 ośrodkiem protestów górniczych a w latach 80-tych XX w. jedną z „kolebek” „Solidarności”. W 1980 r. podpisano tu tzw. porozumienie jastrzębskie a w dniu 15 XII 1981 r. doszło do krwawego spacyfikowania kopalni „Manifest Lipcowy” przez ZOMO. Zmiany ustrojowe lat 90-tych, restrukturyzacja górnictwa (techniczno-organizacyjna i ekonomiczno-finansowa) spowodowały znaczne przeobrażenia, m.in likwidację lub połączenie kopalń. Obecnie prawie 90 - tysięczne miasto jest siedzibą wielu instytucji o znaczeniu regionalnym, m. in.: Ośrodka Działalności Dydaktycznej Uniwersytetu Śląskiego, Wydziału Zamiejscowego Akademii Górniczo-Hutniczej, Nauczycielskiego Kolegium Języków Obcych; liceów, szkół zawodowych i techników; Międzygminnego Związku Komunikacyjnego; licznych firm (także produkcyjnych w branży spożywczej i budowlanej) oraz instytucji i stowarzyszeń kulturalnych (w tym znanego klubu fotograficznego „Niezależni”).

Eksploracja węgla spowodowała zanik jastrzębskich solanek. Stopniowo likwidowane uzdrowisko w 1994 r. zaprzestało całkowicie działalności. W dniu 14 XI 2007 r. weszło w życie rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 X 2007 r. w sprawie pozbawienia miasta Jastrzębie-Zdrój statusu uzdrowiska.

II.X. Rys historyczny ważniejszych jednostek osadniczych.

Pomimo upływu niespełna 50 lat od momentu uzyskania praw miejskich, Jastrzębie-Zdrój nie stanowi jednolitego obszaru (np. terenom silnie zurbanizowanym towarzyszy wiejski krajobraz części sołectw). Warto więc w tym miejscu przedstawić rys historyczny większych, czy też ważniejszych jednostek osadniczych. Dotyczy on pierwszych wzmianek, pochodzenia nazwy, liczby ludności, stosunków własnościowych i wyznaniowych oraz zachodzących przemianach osadniczych.

II.X.I.Borynia.

Pojawiła się około 1300 r. w Liber foundationis (...). Jej nazwa pochodzi od wyrazu „bór”. Wioska liczyła 39 łąnów i należała do parafii Krzyżowice. Właściciele wioski lub poszczególnych części często się zmieniali, dzielili lub oddawali w dzierżawę niewielkie działki. W 1593 r. wieś miała aż 5 właścicieli. Borynia dzieliła się na Górną, Średnią i Dolną. W 1861 r. Górna, tj. wieś i majątek rycerski liczyła 366 mieszkańców, (320 katolików i 46 ewangelików), natomiast Dolna, tj. wieś i folwark liczyła 227 mieszkańców (178 katolików, 49 ewangelików). W Dolnej mieszkało 9 pełnorolnych chłopów, 4 zagrodników i 16 chałupników, dominium należało do państwa pszczyńskiego. Z kolei w Górnej znajdował się majątek rycerski, mieszkali tu: 1 siodłak, 11 zagrodników i 14 chałupników. Spośród ważniejszych urządzeń warto wspomnieć karczmę w Boryni Dolnej, która wzmiankowana jest już w 1556 r., oraz zamki - siedziby ziemian w Boryni Górnej (starszy) i Dolnej.

Borynia stanowiła odrębną gminę, nie posiadała jednak godła w polu pieczęci gminnej. W 1940 r. liczyła około 840 mieszkańców. W 1987 r. rozpoczęto budowę kościoła, a w 1988 r. utworzono tu pierwszą parafię (tymczasową) wydzieloną z parafii Krzyżowice. Od nazwy wsi wzięła swą nazwę pobliska kopalnia.

II.X.II.Bzie i Pniówek.

Bzie pojawiło się w źródłach już w 1293 r. Zawdzięcza nazwę gwarowemu wyrażeniu „bzie” oznaczającemu krzewy lub zarośla bzu. Początki osadnictwa na omawianym terenie mogą sięgać nawet przełomu XII i XIII w., a najpewniej lat 80-tych XIII w. Pierwsza pisemna wzmianka pochodzi jednak z 1293 r., kiedy to książę Przemysław potwierdził Wojanowi z Pawłowic przywilej zasadzcy i dodał mu 30 łąnów położonych między Bzyem a Golasowicami. Potem wieś pojawia się ponownie w Księdze uposażeń biskupów wrocławskich jako Goltimani Villa - wieś Goldmanna. Od tego mniej więcej czasu jej

niemiecka nazwa brzmiała Goldmannsdorf i była używana zamiennie z nazwą polską. Bzie było wsią bardzo dużą, na 63 łanach. Przełomu XIII i XIV w. sięgała też prawdopodobnie najstarsza, drewniana świątynia (która przetrwała do II poł. XVII w.) i parafia. Istniała przy niej szkoła parafialna, poświadczona w XVII w. Wioska stanowiła własność rycerską, należała do państwa pszczyńskiego i była integralną częścią ziemi pszczyńskiej z jej kulturą (zwyczajami i obrzędami dorocznymi, rodzinnymi, strojem itp.). Zwierzchnikiem lennym właścicieli Bzia lub jego części (którzy posiadali wioskę na prawie rycerskim) byli panowie na Pszczynie (Thurzonowie, Promnitzowie). W II poł. XV w., w czasie, gdy właścicielami była rodzina Rostków, wieś uległa podziałowi. Podział ten przetrwał przez kilka stuleci a na poszczególnych częściach siedzieli zwykle różni właściciele. Poszczególne działy stanowiły co prawda wspólnotę parafialną (tj. Bzie Górne, Dolne, Średnie i Zameckie), jednak z biegiem czasu wyrosły w ich obrębie faktycznie nowe osady (Bzie Średnie oraz Zameckie – powstałe wokół postawionego na początku XVII w. dworu obronnego), które posiadały do I poł. XX w. własnych sołtysów (wójtów a potem naczelników) i pieczęci z różnymi godłami (Dolne – rękę trzymającą wagę kupiecką; Górne – wagę, potem gałązkę lub koniczynę; Zameckie – zamek; tą pieczęcią posługiwało się także Bzie Średnie; Kolonia Zamecka – łabędzia z rozłożonymi skrzydłami). W 1679 r. było na Bziu 3 właścicieli, w 1719 r. – aż 5 (Skrbensky, Laszowsky, Gusnar, Pielchrzim, Januszowsky). Przez pewien okres miejscowa świątynia pozostawała w rękach protestantów, którzy odprawiali też nabożeństwa w okolicznych lasach. Podziały Bzia sprzyjały powstawaniu kolejnych przysiółków i kolonii. W okresie kolonizacji fryderycjańskiej założono: w latach 1776-1780 kolonię Pniówek a w 1783 r. Johannendorf (kolonię Jana). Powstała też niewielka Skrbenia. Założycielem Pniówka był Jan Wysocki, który wykarczował tu las, zbudował drogę i postawił 15 gospodarstw (budynki z cegły). Koloniści otrzymali po 2ha pola, dom i zabudowania gospodarcze, inwentarz oraz wolność osobistą. Z kolei kolonia Jana powstała na 151 morgach ziemi. Około 1860 r. w Kolonii Jana przytłaczającą większość mieszkańców stano-

wili ewangelicy (101:11), którzy uczęszczali do kościoła w Golasowicach. W 1861 r. poszczególne wioski liczyły następującą liczbę mieszkańców i domów: Zameckie – 347/43; Dolne – 227/ 33; Górne – 388/53; Średnie – 72/13; Pniówek – 206/32. Zdecydowaną większość mieszkańców każdej wsi stanowili katolicy, oprócz tego w każdej mieszkało kilkudziesięciu protestantów (za wyjątkiem Średniego – gdzie było ich 16). Do parafii katolickiej w Bziu należało w tym czasie 6 gmin.

Jedną z podstaw gospodarki Bzia były przez stulecia tutejsze dwory i folwarki oraz liczne stawy rybne. U schyłku XVIII w. w Bziu Górnym i Zameckim istniały owczarnie (na kilkaset sztuk zwierząt), w Zameckim postawiono też potężny spichlerz. Ważniejszymi urządzeniami we wsiach były: młyn (w Dolnym), gospody i kuźnie. W latach 1892-1893 rozparcelowano część dóbr Bzia Średniego i Dolnego a w 1899 r. prowadzono na terenie Bzia wiercenia w poszukiwaniu węgla. W 1909 r. Bzie uzyskało łącze telefoniczne. Około 1912 r. istniały na terenie dzisiejszego Bzia 3 szkoły (stara – w Zameckim, nowa z 1912 r. – w Górnym i ewangelicka w Górnym, która istniała od 1889 r.). W 1933 r. uruchomiono szkoły w Pniówku (katolicką oraz ewangelicką). Na terenie Bzia Górnego powstał też dworzec kolejowy. Zmianom towarzyszyły zmiany w strukturze administracyjnej, m. in. w latach 20. XX w. zlikwidowano obszary dworskie Bzie Górne i Zameckie, przyłączono Pniówek do gminy Bzie Górne. Około 1930 r. Bzie Górne łącznie ze Średnim liczyło 769 mieszkańców (i działały tu dwie szkoły: ewangelicka i katolicka); Bzie Zameckie ze Skrbenią i Kolonią Jana – 1043 mieszkańców (miało szkołę katolicką); Dolne – 401 mieszkańców. W 1942 r. spłonął stary drewniany kościół a w 1945 r. wieś była jedną z bardziej zniszczonych w okolicy. Po wojnie miejscowe majątki przejął PGR; powstały też m. in.: Fabryka Domów Mieszkalnych „FADOM” (1959 r.), Baza Transportowa „Transrow” i wytwórnia asfaltów. W 1975 r. całe Bzie zostało wcielone do Jastrzębia-Zdroju, stając się jedną z jego dzielnic (pod nazwą Bzie Zameckie).

II.X.III.Cisówka.

Pojawiła się w źródłach w 1413 r. Jej nazwa pochodzi od drzewa cis. Nie-wielka osada przez wieki należała do kościoła i szkoły w Ruptawie. Właścicie-lami wsi byli m. in. Fragsteinowie, Gusnarowie i Strachwitzowie, W 1816 r. majątek zakupił Żyd, Moses Aufrecht, który założył tu wielki sad i prowadził wiercenia w poszukiwaniu węgla. Majątek rycerski Cisówka liczył u schyłku XIX w. ponad 200 ha a na początku XX w. jedynie 100 ha. Jego właścicielem był w latach 50-tych XIX w. graf Sprinzenstein, potem W. Ullrich. Osada stano-wiła odrębną gminę, miała własną pieczęć z wyobrażeniem kroju i lemieszu od pługa, pod koroną z trzema kwiatami. W 1871 r. wioskę zamieszkiwało 288 osób, znaczny odsetek stanowili ewangelicy (89 osób); natomiast obszar dwor-ski zamieszkiwały 43 osoby. Na początku lat 40-tych XX w. gminę zamieszki-wało około 312 osób. Na początku XX w. zbudowano tu jednoklasową szkołę. W latach 30-tych XX w. uczyło się w niej około 40 uczniów. We wsi istniał tak-że do lat 60-tych XX w. zamek (dwór).

II.X.IV.Jastrzębie i Zofiówka.

Jastrzębie posiada średniowieczny rodowód, jego początki zawierają jed-nak wiele niewiadomych. Wieś pod nazwą Jastrzębie ujawnia się w źródłach stosunkowo późno, bo dopiero w 1467 r. a jej nazwa wywodzi się wg H. Borka od wyrazu „jastrząb”. W Liber fundationis... (ok. 1300-1305 r.) pojawia się duża osada istniejąca na terenie dzisiejszego miasta, zwana Bożą Górą (lub Górą Oliwną), która utraciła potem znaczenie. W jej miejscu funkcjonował póź-niej folwark Boża Góra (widoczny na mapie von Wrede z lat 40-tych XVIII w., należący na początku XX w. do dóbr rycerskich Mszana - wg Schlesisches Güter... z 1905 r.). Z kolei w II poł. XIV w. pojawia się w źródłach Hermanns-dorf, identyfikowana z późniejszym Jastrzębiem, stanowiącym własność domi-nikanek z Raciborza. Od II połowy XV w. wioską władali Rostkowie, którzy w 1519 r. sprzedali dział górny Piotrowi Skrzyszowskiemu. Na przestrzeni stuleci

wieś lub poszczególne jej części zmieniały właścicieli. Wieś wchodziła w skład państwka wodzisławskiego. Istniały tu 24 gospodarstwa siodłacze, jednak prowadzono dalsze osadnictwo, wcielano gospodarstwa do folwarków, a te, podobnie jak i gospodarstwa siodłacze ulegały podziałom. Już od XIV w. Jastrzębie dzieliło się na Górne i Dolne. Później pojawiło się Średnie, związane z Górnym (z własnym sołtysem). Przypuszcza się, że z połowy XIV w. pochodzą: tutejsza parafia i pierwsza, drewniana świątynia. W 1652 r. z parafii korzystali także tutejsi protestanci. Przy kościele istniała szkoła parafialna, wspomniana w 1679 r. W tym czasie roku do uposażenia proboszcza należało m. in. 5 małych stawów rybnych. Poszczególne części Jastrzębia stanowiły od XVIII w. odrębne gminy: Jastrzębie Górne oraz Jastrzębie Dolne, legitymujące się własnymi pieczęciami i posiadające własnych sołtysów (Dolne – posiadało w godle pieczęci gęś kroczącą w lewo; Górne – jastrzębia siedzącego na gałęzi). Z biegiem czasu Jastrzębie rozrastało się poprzez powstanie kolonii i przysiółków. Na przełomie XVII i XVIII w. powstał folwark Centnerowiec, pojawiła się pierwsza wzmianka o Pochwaciu zubożałego szlachcica Guznara. W 1727 r. pojawia się Wyżny Dwór, a w I poł. tego stulecia, w źródłach pojawiają się też: Dubielec i Dębina. Działały tu również młyny, w poł. XVIII w.: górny, średni i polny. W II poł. XVIII, w 1774 r. powstała kolonia Sophiental (Zofiówka – od imienia wdowy po hrabim von Dyhrn), która posiadała folwark, 1 gospodarstwo chłopskie i 3 zagrodnicze, a około 1860 r. - 11 domów mieszkalnych i 11 zagrodników oraz chałupników. W II poł. XIX w. powstał na terenie Jastrzębia Dolnego i rozwinął się jako uzdrowisko jastrzębski Zdrój, w którym lub dla którego pracowało wielu mieszkańców okolicznych wsi (np. dostarczając stosowane w kuracjach kozie mleko). W latach 80-tych XIX w., obok właściwych wsi istniały przysiółki: Dębina, Dubielec, Kyndra (Nowy Dwór), Pochwacie; folwarki: Mittelhof, Neuohof, Oberhof, Schlosshof; dwór Jastrzemb-Königsdorf i należące do niego Annaruh i Centnerhof. Na przełomie XIX i XX w. powstały kolejne folwarki: Kondziołkowiec, Mazurowiec i Mendowiec, których nazwy powstały od nazwisk ich właścicieli.

W 1811 r. spłonął drewniany kościół w Jastrzębiu Górnym. Użytkowano wówczas tymczasową kaplicę a w 1823 r. rozpoczęto budowę nowej, murowanej świątyni, a potem murowanej plebanii i obiektów gospodarczych probostwa. W tym czasie jedyna szkoła w parafii znajdowała się w Jastrzębiu Górnym. Działała również szkoła - w Zofiówce. W 1847 i 1884 r. wzniesiono w Jastrzębiu Górnym murowane budynki szkolne. W 1892 powstała szkoła w Jastrzębiu Dolnym. W latach 30-tych XX w. istniały dwie szkoły (w Jastrzębiu Dolnym – w budynku z lat 90-tych XIX w. - 5-klasowa) i Górnym (w budynku z lat 80-tych XIX w. - 7-klasowa, w latach 30. XX w. – uczyło w niej 8 nauczycieli).

W okresie II wojny światowej jastrzębianie brali czynny udział w ruchu oporu. W 1945 r., na skutek działań wojennych uległ poważnym zniszczeniom m. in. kościół parafialny. W 1951 r. wyodrębniła się z kaplicy Zakładu Maryi samodzielna kuracja w Zdroju (stanowiąca od 1984 r. oddzielną parafię). Po wojnie, w latach 50-tych zapadły decyzje o budowie Rybnickiego Okręgu Węglowego, w tym okolicznych kopalń. W krótkim okresie czasu Jastrzębie stało się potężnym miastem. Zatraciło też uzdrowski i wiejski charakter.

II.X.V. Moszczenica i Szotkowice.

Moszczenica pojawiła się w źródłach około 1300 r. Była wsią niewielką, na 24 łanach. Jej nazwa pochodzi od staropolskiego wyrazu mościć, tj. wykładać kłódami drogę lub przejście przez mokradła. Położoną przy mokradłach, w dolinie Szotkówki wieś bardzo często nawiedzały powodzie i podtopienia. Biegły tędy znaczne trakty oraz granice (księstw, potem państw). Prawdopodobnie na tzw. Kopcu istniał gródek. W XIX w. odkryto na nim ślady drewnianych zabudowań. Według legendy miał się tutaj znajdować zamek. Miejscowi historycy twierdzą, że pierwotnie zabudowania były rozlokowane na pagórkach, co było reliktem pierwotnego osadnictwa (na prawie polskim). Pierwszy kościół powstał tu prawdopodobnie w okresie lokacji na prawie niemieckim, około 1300 r. i przetrwał do połowy XVI w., kiedy to wzniesiono nową świątynię. Przez stulecia, do 1925 r. wieś należała do parafii ruptawskiej. W 1938 r. spło-

nał drewniany kościół. Budowę nowej świątyni przerwała wojna. Ukończono ją dopiero w II poł. lat 40-tych. Naukę w Moszczenicy rozpoczęto w latach 20-tych XIX w. Murowany budynek szkoły postawiono w latach 1873-1874. W 1935 r. ukończono budowę nowego obiektu. Wieś dzieliła losy państwa wodzisławskiego. Przynależała wraz z majątkiem do domeny panów stanowych. Na miejscu zarządzali nim dzierżawcy. Od początku XVII w. istniały tu zabudowania folwarczne (majątek liczył 1179 mórg). Tutejsza gmina posiadała pieczęć z wyobrażeniem skowronka wznoszącego się nad łanem zboża. W 1783 r. wieś liczyła: 235 mieszkańców; 22 gospodarstwa chłopskie, 13 zagrodniczych, 15 chałupników; istniały 3 młyny wodne. Dużym zakładem była w XX w. cegielnia Ranoszków. Po wojnie powstała duża piekarnia. W II poł. XIX i I poł. XX w. przeprowadzono prace przy regulacji Szotkówki. Wieś uzyskała połączenia kolejowe z Jastrzębiem, Wodzisławiem i Zebrzydowicami. Utwardzono drogę z Mszany do Godowa. Po II wojnie światowej powstał dom gromadzki. Mieszkańcy zajmowali się rolnictwem, pracowali w jastrzębskim uzdrowisku i okolicznych kopalniach. W II poł. XX w. w związku z budową kopalni „Moszczenica” wywłaszczono niektóre gospodarstwa. Osada zaczęła tracić wiejski charakter. W 1975 r. została przyłączona do Jastrzębia.

Na przestrzeni stuleci wieś powiększała się. Około 1660 r. od sąsiedniego Skrzyszowa odłączono Szotkowie, składające się z kilkunastu domostw i młyna wodnego.

II.X.VI. Ruptawa i Ruptawiec.

Ruptawa powstała zapewne w końcu XIII - lub na początku XIV w. Jej nazwa wskazuje na kamieniste podłoże (gwarowo – rupec). Stanowiła własność rycerską. Jej właściciele często się zmieniali. Nie była nigdy majątkiem komory państwowej w wódzisławskiego. Majątek rycerski przetrwał do I poł. XX w. Na początku lat 20-tych liczył ponad 600 ha (w tym ponad 120 ha lasu) i był własnością hrabiego Sprinzensteina. Już w XVIII w. Ruptawa dzieliła się na Dolną i Górną, które miały często różnych właścicieli. Tutejsza parafia sięgała zapew-

ne I połowy XIV w., kiedy też postawiono prawdopodobnie pierwszą drewnianą świątynię. Kolejną wzniesiono przed 1620 r. Pod prezbiterium świątyni znajdowała się krypta grobowa, w której spoczywali m. in. Rostkowie. Około 1857 r. parafię (w tym Cisówkę i Ruptawiec) zamieszkiwało 787 katolików i 339 ewangelików. W 1717 r. istniały tu: karczma, staw rybny oraz szkoła; u schyłku XVIII w. funkcjonowały też 3 młyny i 3 folwarki. W XVIII i XIX w. w tutejszej szkole uczył jeden nauczyciel, będący też organistą. Na początku XX w. uczyło w niej 3 nauczycieli. Do szkoły należały dzieci z gmin: Ruptawa, Ruptawiec i Cisówka oraz folwarków: Biadoszek i Libowiec, wreszcie dworu - Cisówka. Wspomniany Libowiec, w którym do I poł. XX w. zlokalizowany był drewniany zamek (dwór) - wziął swą nazwę od nazwiska właściciela, niejakiego Krystiana Fryderyka von Lieben. W latach 30-tych XX w., w liczącej około 1400 mieszkańców miejscowości istniały dwa kościoły (murowany – ewangelicki i drewniany – katolicki) oraz 3 szkoły (czteroklasowa w budynku z 1885 r. - 149 uczniów; dwuklasowa - 65 uczniów i jednoklasowa – 50 uczniów). Ruptawa i Ruptawiec stanowiły odrębne gminy. W okresie kolonizacji fryderycjańskiej w sąsiedztwie Ruptawy powstał około 1780 r. wspomniany Ruptawiec, zasiedlony przez ewangelików, (błędnie identyfikowany przez część historyków, m.in. I. Panica, z wymienioną już w Liber foundationis (...) Ruptanką – osadą zaginioną?)¹. U schyłku XVIII w. liczył on 7 kolonistów. W późniejszym okresie niewielką kolonię (w 1871 r. liczyła 98 osób) wcielono do Ruptawy, którą w 1871 r. zasiedlało 872 mieszkańców a jej obszar dworski – 111 mieszkańców. W Ruptawcu istniała od I połowy XIX w. niewielka szkoła ewangelicka, jednak, (jak pisze kronikarz Henke) w 1846 r. jej nauczyciel jak jego poprzednik nieomal z biedy zmarł. Do szkoły należeli ewangelicy m. in. z Jastrzębia Górnego i części Pielgrzymowic. Gminy posiadały własne pieczęci z wyobrażeniem: muszli i serca, z którego wyrastały dwa pączki kwiatów oraz krzyżyka (Ruptawa); łabędzia z podniesionymi skrzydłami (Ruptawiec). W latach 1947-1949 zbudowano w Ruptawie nowy kościół, zaprojektowany przez inż. K. Tchórzew-

skiego. W latach 50-tych XX w. rozebrano tzw. nowy zamek w Ruptawie Górnej a w 1972 r. drewniany kościół przeniesiono do Kaczyc.

II.X.VII.Skrzeczkowice.

Skrzeczkowice zawdzięczają swoją nazwę – jak podaje H. Borek - przewisku Skrzeczek. W nowszych czasach zmieniono ich nazwę na Eichendorf. Przez niektórych historyków wieś była identyfikowana z wymienioną w Liber fundationis (...) Friczconis Villa. W czasach nowożytnych była w rękach Skrzyszowskich. Znajdował się tutaj zamek (dwór) i folwark, widoczny na XVIII i XX wiecznych mapach. W 1940 r. Skrzeczkowice liczyły 216 mieszkańców.

II.X.VIII.Szeroka.

Po raz pierwszy pojawiła się w Księdze uposażeń biskupów wrocławskich około 1300 r. (razem z sąsiednią Gogołową zajmowały 54 łany ziemi). Przypuszcza się jednak, że już wcześniej na jej terenie rozwijało się osadnictwo na prawie polskim. Wzięła swą nazwę od przymiotnika szeroki (obszerny, rozległy), którym określano zapewne teren doliny nad rzeczką Pszczynką. Później, w 1321 r. pojawiła się jej nazwa niemiecka – Timmendorf. Na przełomie XIII i XIV w. wieś była związana z sąsiednią Gogołową. Można przypuszczać, że początków XIV w. sięgały: tutejsza parafia i kościół. W 1520 r. zbudowano nowy kościół, który przetrwał się do końca XVIII w. Przez pewien czas kościół znajdował się w posiadaniu protestantów. Potem był kościołem filialnym parafii krzyżowickiej (do 1860 r.). W końcu XV w. istniały też w Szerokiej dwa dziedziczne, wolne sołectwa (Szayblara i Brossega), które zostały zakupione w XVI w. przez panów pszczyńskich i stały się podstawą szerockiego folwarku. We wsi istniało przez stulecia od 25 do 28 gospodarstw siodłaczych. W 1586 r. mieszkańcami Szerokiej były osoby o wyłącznie niemieckich nazwiskach. Z biegiem lat następował jednak proces polszczenia tutejszej ludności. W 1843

r. - 721 mieszkańców zamieszkiwało w 75 domach; w 1980 r. – było tu 5025 mieszkańców. W poł. XIX w. kilku mieszkańców w trakcie uwłaszczenia utraciło swe gospodarstwa na rzecz folwarku (za rzekome niewypelnianie obowiązków). Uwłaszczenie spowodowało naruszenie istniejących od stuleci proporcji w ilości gospodarstw (siodłaczych, zagrodniczych i chałupniczych; w 1905 r. było już tylko 3 siodłaków). W XVIII w. było tu 56 stawów. Istniały dwa folwarki – stary przyłączony w XVI w. do Gogołowej; oraz nowy – niewielki, powstały w II poł. XVI w., powiększony w poł. XIX w. Starym urządzeniem była też szkoła, wspomniana w poł. XVI w., która znajdowała się początkowo w drewnianych a od I poł. XIX w. w murowanych budynkach (z 1827-1828 r., 1902 r. i 1971 r.). Na przełomie XVIII i XIX w. postawiono też nowy, murowany kościół, w stylu barokowo-klasycystycznym. W jego sąsiedztwie znajdują się: kamienny krzyż z połowy XIX w. i figura Madonny z Dzieciątkiem z II poł. XVIII w.; wreszcie kopiec. Do Szerokiej należały przysiółki: Kąty (wspomniane już na pocz. XVI w., zamieszkiwane w 1890 r. przez 87 osób) oraz Odpolany (powstałe na pocz. XIX w., zamieszkiwane przez kilkadziesiąt osób). W 1945 r. na skutek działań wojennych wiele budynków uległo zniszczeniu. W 1945 r. wieś stanowiąca odrębną gminę utraciła po raz pierwszy samodzielność. W latach 60-tych XX w. na terenie Szerokiej rozpoczęła się budowa kopalni Borynia wraz z osiedlem mieszkaniowym. We wsi powstawały nowe obiekty użyteczności publicznej a w 1975 r. miejscowość została włączona do Jastrzębia-Zdroju.

II.XI. Przemysł.

Jak już wspomniano w średniowieczu teren obecnego miasta był zasiedlony głównie przez rolników, hodowców bydła oraz rybaków (łowiących ryby w licznych stawach powstałych w dolinach rzek). Część ludności zajmowała się uprawą roli oraz rzemiosłem wiejskim. Właścicielami majątków byli początkowo książęta śląscy później rycerze. Od XVII w. tereny te należały do kilku folwarków w Bziu, Ruptawie i Jastrzębiu. W XVIII i XIX w. wzdłuż kilku niewielkich rzek pracowały młyny wodne i tartaki. W majątkach - folwarkach pracowa-

ły kuźnie, browary i gorzelnie. W tym czasie większość majątków nastawiona była na uprawę zbóż i hodowlę bydła. Poważną rolę odgrywała wtedy również gospodarka rybna. W XX w. uprawiano rośliny przemysłowe oraz hodowano bydło. Pracowało również kilka piekarni. Z uwagi na występowanie gliny budowlanej wzniesiono wtedy cegielnie.

Rozwój miejscowości Jastrzębie nastąpił po odkryciu solanki jodowo-bromowej podczas wierceń w 1859 r. prowadzonych w poszukiwaniu węgla przez właściciela Jastrzębia Dolnego Emila von Schliebena. W okresie międzywojennym nastąpił rozkwit uzdrowiska. Powstały m.in.: Sanatorium im. Marszałka Piłsudskiego (1928), zbudowane dzięki funduszom autonomicznego województwa śląskiego, przeznaczone dla inwalidów wojennych i powstańców śląskich, sanatorium "Hutnik", basen (1938) i liczne prywatne pensjonaty. Pierwszym wielkim inwestorem na tym terenie były koleje pruskie (Kolej Cesarza Wilhelma), które w latach 1883 - 86 wznosiły budowle inżynierskie i linię kolejową z Żor do Wodzisławia Śląskiego przez Jastrzębie-Zdrój. Budowę połączenia kolejowego z Żor do Wodzisławia realizowano w trzech etapach: najpierw, w sierpniu 1910 roku, otwarto odcinek z Żor do Pawłowic, rok później przedłużono go do Jastrzębia Zdroju a w 1912 roku wybudowany został ostatni odcinek linii łączący Jastrzębie z Wodzisławiem przez Moszczenicę, Godów i Turzę.

30. Czerwca 1911 r. nastąpiło otwarcie dworca kolejowego w Jastrzębiu Zdroju (wówczas miejscowość nazywała się Bad Koenigsdorff-Jastrzemb). W uroczystości oddania do użytku linii kolejowej i dworca wziął udział cesarz Wilhelm II. 1 października 1928 r. otwarto odcinek kolei, który połączył Jastrzębie-Zdrój ze Strumieniem i Chybiem (przez Pawłowice) a pod koniec lat 30. oddano linię do Zebrzydowic przez Moszczenicę i Ruptawę. Kolejowe połączenie Jastrzębia Zdroju z Katowicami przyczyniło się do wzrostu liczby kuracjuszy odwiedzających uzdrowisko.

W czasie II wojny światowej, Niemcy stworzyli na terenie uzdrowiska

tw. "miasto matek". Pod koniec wojny domy matek oraz szpitale dziecięce przekształcono na szpitale dla niemieckich żołnierzy.

Ilustracja 5: Dworzec kolejowy Jastrzębie-Zdrój.

Po wojnie uzdrowisko nadal funkcjonowało i było zaliczane do uzdrowisk I kategorii. Wraz z odkryciem złóż węgla kamiennego rozpoczęto budowę kopalń i osiedli mieszkaniowych. Pierwszą oddaną do użytku (1962) była kopalnia "Jastrzębie", a równolegle z nią wybudowano osiedla robotnicze. Kilka-
naście lat później w granicach miasta działało 5 kopalń: Jastrzębie, Moszczeni-
ca, Pniówek, Borynia i Manifest Lipcowy. Obecnie działają trzy z nich. W 1994
r. zakłady uzdrowiskowe zostały zlikwidowane. W latach 90. XX w. zawieszono
ruch pasażerski, a później towarowy na liniach przebiegających przez Jastrzębie
Zdrój.

Obecnie zadaniem konserwatorskim jest wprowadzenie do gminnej ewi-

dencji zabytkowych obiektów przemysłowych oraz udokumentowanie pozostałych, o wartości historycznej.

III.KALENDARIUM HISTORYCZNE

1236 – wzmianka o kościele w Moszczenicy.

1293 – wzmianka o Bożej Górze, posiadającej ustrój polski; wzmianka o Bziu (Byze) po niemiecku określanym jako Holunderdorf, od 1300 roku określanego mianem Goldmannsdorf.

Przełom XIII i XIV wieku – lokacja osady Szeroka, Ruptawa (wg. L. Musioła pomiędzy 1270 a 1280), w wyniku wielkiej akcji lokacyjnej na prawie niemieckim.

1305 – 1336 wzmianka o Boryni, Moszczenicy (Moschzenitz) w Liber Fundationis Episcopatus Vratislaviensis (1335 r.), istnieje także osada zwana Boża Górą lub Górą Oliwną (którą identyfikowano z późniejszą miejscowością Jastrzęb, następnie z Hermansdorfem), Ruptawie, Szerokiej.

1321 – wzmiankowana nazwa Szerokiej - Timmnesdorf (prawdopodobnie od zasadzcy wsi Tymoteusza, nazwa pozostaje do 1922 używana równolegle z nazwą polską).

poł. XIV w. – ustanowienie Parafii w Moszczenicy oraz w Ruptawie.

1321 – Szeroka określona jako Timmendorf.

1376 oraz 1391 – wzmianki w dokumentach kościelnych o wsi villa Hermanni, utożsamianej z obecnym Jastrzębiem.

ok. 1380 – ustanowienie Parafii św. Katarzyny w Jastrzębiu Górnym.

1413 – wzmianka o Cisówce.

1447 – Parafia w Szerokiej wymieniana w indeksach świetopietrza.

1467 – pierwsza wzmianka o nazwie Jastrzębie („Jaskczmbie”) w dokumentach pisanych.

1481 – podział Bzia na dwie odrębne wsie Dolne i Górne.

1519 – informacje o istnieniu Jastrzębia Górnego i Dolnego.

1520- budowa kolejnego, drewnianego kościoła w Szerokiej.

1536 – wzmianka o istnieniu w Szerokiej karczmy.

1550 – wzmianka o istnieniu w Szerokiej szkoły (najstarszej na ziemi pszczyńskiej).

1572 – założenie przez barona Karola Promniza z Pszczyny folwarku dominalnego w Szerokiej.

pocz. XVII w. – budowa dworu obronnego w Bziu Zaleckim.

1654 – włączenie Parafii w Moszczenicy do Parafii w Ruptawie.

1663 – 1672 – budowa nowego drewnianego kościoła par. pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Bziu na miejscu spalonego w 1663 roku.

ok. 1678 – wydzielenie Bzia Dolnego z części gruntów Bzia Zameckiego.

1687 - pierwsza wzmianka o istnieniu szkoły w Ruptawie.

1688 - pierwsza wzmianka o istnieniu szkoły parafialnej w Jastrzębiu.

ok. 1700 - powstanie przysiółków Pochwać, Centrowiec, Dubielem w Jastrzębiu.

1727 – wzmianka o folwarku „Wyżny Dwór” na terenie Jastrzębia.

1743 – w protokole wizytacji parafialnej wymienia się Bzie: Dolne (Nieder-Goldmannsdorf) Średnie (MittelGoldmannsdorf) Górne (OberGoldmannsdorf) i Zameckie (Schloss Goldmannsdorf).

ok. 1745 – wymieniane jest Dolne i Górne Jastrzębie (Nieder- i Ober- Jastrzemb), Dolna i Górna Ruptawa (Nieder- i Ober- Ruptau).

ok. 1770 – założenie kolonii Pniówek - jako części Bzia Górnego; kolonizacja fryderycjańska – powstanie kolinii: Zofiówka, Ruptawiec, Kolonia Borynia.

1778 – budowa kolejnego drewnianego kościoła w Bziu (istniejącego do 1942 roku).

1783 – założenie kolonii Zameckiej (Johannendorf) na gruntach Bzia Zameckiego.

1796 – 1801 – budowa nowego, murowanego kościoła p.w. Wszystkich Świętych w Szerokiej z fundacji ks. Skrzyszowskiego, pod nadzorem mistrza Lange-ra z Głubczyc (kościół w latach 1663-1858 był filią Parafii w Krzyżowicach).

1815 – obszar miasta usytuowany w granicach powiatów pszczyńskiego i rybnickiego.

1823- 25 – budowa nowego kościoła p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej i Opatrzności Bożej w miejscu spalonego w dn. 26.06.1811 roku drewnianego.

1845 - wymieniane jest Dolne, Średnie i Górne Jastrzębie (Nieder-, Mittel - i Ober- Jastrzemb).

1853 – Bzie Dolne uzyskuje samodzielność (wcześniej podporządkowane dobrom Bzia Zaleckiego).

1859 – właściciel Jastrzębia Emil von Schlieben przystępuje do wierceń poszukiwawczych węgla na terenie Jastrzębia Dolnego; w wyniku odkrycia źródeł solankowych wód leczniczych, które przyczynia się do szybkiego rozwoju Jastrzębia określanego od tego czasu Zdrojem.

1860 – budowa plebani w Szerokiej wg projektu Lorenza z Rybnika.

1861 – 1862 – zakup w dn. 04.03.1861 terenów Jastrzębia przez hrabiego Feliksa von Königsdorff'a (1861- 1870), budowa pierwszego domu zdrojowego, otwarcie źródła na terenie Jastrzębia, zmiana nazwy na „Bad Königsdorff – Jastrzemb” (obowiązywała do 1922 roku); budowa domu lekarza, drugiego domu zdrojowego i dwóch hoteli na terenie źródła w Jastrzębiu.

1868 – dobra ziemskie Jastrzębia źródła przechodzą na własność spółki akcyjnej z Wrocławia.

1889- powstaje szkoła ewangelicka w Bziu.

ok. 1890 – 1910 budowa zabudowań folwarcznych w Szerokiej.

1890- uzdrowisko zostaje zakupione przez bankiera Landau`a z Berlina (rozwój uzdrowiska po 20 latach stagnacji); budowa Żydowskiego Zakładu dla Dzieci i ośrodka dla dzieci „Betania”.

1891 – założenie „Katolickiego Zakładu dla Chorych Dzieci”.

1896 – zakup uzdrowiska przez Wielkopolanina dr Mikołaja Witczaka.

1899- prowadzenie wierceń poszukiwawczych pokładów węgla.

1911 – otwarcie linii kolejowej Żory – Pawłowice – Jastrzębie-Zdrój.

1912 – budowa nowego budynku łazienek na terenie źródła.

1912- powstaje szkoła katolicka w Bziu.

1913 – otwarcie połączenia kolejowego – Jastrzębie-Wodzisław Śląski.

1914 – obiekty uzdrowiskowe zamienione na szpitale wojskowe.

1918 – Witczak sprzedaje uzdrowisko niemiecko – austriackiemu Towarzystwu Zdrojowemu.

1922 – bracia Mikołaj (syn) i Józef Witczakowie odzyskują i odbudowują uzdrowisko.

1922 – przyłączenie do odrodzonej Rzeczypospolitej.

1925 – restytucja parafii p.w. św. Mikołaja w Moszczenicy.

1926 – 1929 – budowa domu kuracyjnego „Wojskowe Letnisko Śląskie” dla Dywizji Śląskiej (późniejsze sanatorium „Górnik”, obiekt spalony).

1928 – otwarcie „Sanatorium Fundacji dla Inwalidów Wojennych i Powstań-
czych”, wybudowanego z inicjatywy Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach.

1933 – budowa linii kolejowej Cieszyn – Zebrzydowice – Ruptawa – Moszczenica.

1938 – budowa domu sanatoryjnego „Hutnik” i zakładu dziecięcego „Katowiczanka”. 1939-40, 1947–1950 – budowa w Moszczenicy nowej, murowanej świątyni p.w. Matki Boskiej Różańcowej w miejscu spalonego w dn. 08.08.1938 roku drewnianego kościoła.

1942 – pożar drewnianego kościoła paraf. w Bziu i przebudowa na tymczasowy kościół (istniejący do dzisiaj) budynku dawnego Gasthausu.

1945 – w styczniu przez teren obecnego miasta przeszli więźniowie ewakuowanego obozu koncentracyjnego Auschwitz.

1946 – na mocy reformy rolnej folwarki w Szerokiej, Bziu, Ruptawie, Boryni przechodzą na własność Skarbu Państwa – utworzenie PGR.

04.11.1947 – uzdrowisko przejęte na cele reformy rolnej i przekazane pod zarząd Ministerstwa Zdrowia.

01.01.1948 – powołanie Państwowego Uzdrowiska w Jastrzębiu Zdroju.

1947-49 – budowa w Ruptawie obecnego kościoła par. p.w. Niepokalanego Serca NMP.

1951 – rozpoczęcie badań geologicznych na obszarze obecnego Jastrzębia doprowadza do odkrycia bogatych złóż węgla kamiennego.

1951 – przebudowa dawnej kaplicy NMP w Zdroju na kościół parafialny nowo erygowanej Parafii (10.06.1951) p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa.

1954 – włączenie do powiatu wodzisławskiego z powiatu pszczyńskiego obszaru Boryni i Bzia.

1955 – na podstawie wierceń badawczych opracowany zostaje wstępny podział złóż węgla dla kopalni „Jastrzębie”, „Moszczenica” i „Manifest Lipcowy” (ob. „Zofiówka”); ustanowienie przez biskupa katowickiego dekanatu jastrzębskiego, poprzez wyłączenie części Parafii z dekanatów Wodzisław Śląski i Żory (od 1992 roku podzielonego na dekanaty Jastrzębie-Zdrój i Jastrzębie Górne)

1956 – początek budowy KWK „Jastrzębie”.

1957 – 1965 budowa KWK „Moszczenica”.

1961 – początek budowy KWK „Zofiówka”.

1962 – uruchomienie kopalni „Jastrzębie” – pierwszej kopalni węgla kamiennego na obszarze Jastrzębia.

30.06.1963 – uzyskanie praw miejskich przez Jastrzębie-Zdrój.

- Kopalnie „Zofiówka – Borynia – Pnówek - w budowie” zostają samodzielnym przedsiębiorstwem podległym Rybnickiemu Zjednoczeniu Przemysłu Węglowego, na potrzeby kopalni zostaje wybudowany wodociąg z Goczałkowic

1963 – 1971 – budowa kopalni „Borynia” w Szerokiej.

01.01.1966 – kopalnie „Jastrzębie” i „Moszczenica” uzyskują samodzielność.

1966 - uruchomienie kopalni „Moszczenica” (1994-1999 połączone kopalnie „Jas-Mos”).

1969 - uruchomienie kopalni „Manifest Lipcowy” (1974-1990 jako „Zofiówka”).

1971 – uruchomienie kopalni węgla kamiennego „Borynia”;
– ustanowienie Parafii p.w. św. Barbary i św. Józefa, która od 1974 roku opiekuje się przeniesionym z Wodzisławia Śląskiego – Jodłownika kościołem drewnianym pochodzącym z połowy XVII wieku.

1971 - 72 przeniesienie z Ruptawy do Kaczyc (Gm. Zebrzydowice) kościoła drewnianego z 1620 roku.

1975 – włączenie obszarów Bzia, Ruptawy i Szerokiej do miasta Jastrzębie-Zdrój.

1980 – zakończenie strajku w kopalni „Manifest Lipcowy” (obecnie „Zofiówka”) podpisaniem porozumienia rozpoczyna okres wielkich przemian społecznych i gospodarczych w Polsce zakończonych w 1989 roku.

- ustanowienie Parafii przy budowanym od 1976 roku kościele p.w. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła i św. Jana Nepomucena

1983 – erygowanie Parafii p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego.

1993 – ustanowienie Jastrzębskiej Spółki Węglowej.

1998 – ustanowienie Parafii p.w. św. Brata Alberta Chmielowskiego.

1999 – 2001 – likwidacja Ruchu „Moszczenica” w ramach połączonych kopalń „Jas-Mos”.

2002 – ogłoszenie patronem miasta św. Jana Nepomucena.

Ilustracja 6: Widok na kościół od strony cmentarza przy ul. Płonki.

III.1. Historyczna przynależność terytorialna.

koń. X – XII w. – państwo piastowskie Mieszka I i jego spadkobierców, w XI i XII wieku częściowo pod panowaniem czeskim.

1138 - podział dzielnicowy powstały w wyniku testamentu Bolesława Krzywoustego, na podstawie którego omawiany obszar wchodzi w skład księstwa dzielnicowego (Śląsk) Władysława Wygnańca.

Po 1201 - księstwo opolsko-raciborskie Mieszka Płatonogiego i jego spadkobierców (obejmujące kasztelanię opolską, raciborską i cieszyńską).

1281-1336 – księstwo raciborskie pod panowaniem książąt piastowskich (od 1326 r. w zależności lennej od korony czeskiej).

1337-1367 - księstwo opawsko-raciborskie we władaniu Mikołaja II Przemyśli-
dy.

1367 – 1437 - księstwo raciborskie książąt Przemyślidów.

1437 – 1502 - księstwo karniowskie.

1515 – 1525 – ukształtowanie się podziału między dwa mniejsze państwa stano-
we: pszczyńskie (Borynia, Bzie, Szeroka) i wodzisławskie (Cisówka, Jastrzębie,
Moszczenica, Ruptawa).

1526 – 1742 – w ramach Królestwa Czech przynależy do cesarstwa Habsbur-
gów: Prowincja Śląska, dwa Mniejsze Wolne Państwa Stanowe: pszczyńskie
(Borynia, Bzie, Szeroka) i wodzisławskie (Cisówka, Jastrzębie, Moszczenica,
Ruptawa).

1742 – 1922 – w ramach państwa pruskiego (od 1871 cesarstwa niemieckiego -
II Rzeszy).

1817 przynależność do: Prowincji Śląskiej, Rejencji Opolskiej, powiatów psz-
czyńskiego i rybnickiego.

1922-1939 – II Rzeczpospolita Polska, Autonomiczne Województwo Śląskie.

1939 – 1945 – okupacja niemiecka.

1945 – 1989 – Polska Rzeczpospolita Ludowa, Województwo katowickie, po-
wiat rybnicki (od 1954 powiat wodzisławski) i powiat pszczyński.

1975 – zniesienie struktury powiatowej.

1999 – nadanie miastu statutu powiatu grodzkiego.

IV. STRUKTURA PRZESTRZENNA OBSZARU MIASTA JASTRZĘBIE-ZDRÓJ

Dzieje i historia obecnego miasta jako samodzielnej struktury przestrzen-
nej oraz jednostki administracyjnej obejmują krótki okres czasowy od 1963
roku, kiedy to wyznaczono jego pierwsze granice łącząc w ich obrębie samo-
dzielne struktury o charakterze przede wszystkim wiejskim. Kolejna zmiana
granic miała miejsce w 1975 roku. Celem wszelkich zmian było stworzenie
miasta, zasiedlonego przez pracowników kopalń i ich rodziny. Kopalnie węgla

kamiennej budowano od 1951 roku. Doprowadzono w ten sposób nie tylko do całkowitego unicestwienia rolnictwa i funkcji uzdrowiskowo-turystycznej miasta ale i do przekształcenia krajobrazu, czego efektem są zarówno wielkie składowiska odpadów pogórnich, stale postępujący proces restrukturyzacji terenu (zapadliska terenu, obszary bezodpływowe itd.) oraz zagrożenie dla budynków na skutek szkód górniczych. Zasięg skutków działalności kopalń jest niezwykle szeroki. Obejmuje obszar, który sumarycznie dotyczy miast sąsiednich, m.in. Orzesza, Żor, Pszczyny, Cieszyna, Raciborza, Rybnika. Szeroki zakres przemian wynika ze skutków społecznych wywołanych masową migracją ludzi, w większości pochodzących z innych regionów Polski. O skali zjawiska świadczy np. zmiana ilości mieszkańców z kilku tysięcy w latach 50-tych XX wieku do 100.000 w latach ok. 2000. Powstała do chwili obecnej niejednolita struktura - zlepek dwóch monokultur kopalń węgla i mieszkaniowej, o słabych więziach społecznych. Brak do dzisiaj przestrzeni społecznej, wspólnej, która zniwelowałaby te zmiany.

Z punktu widzenia ochrony zabytków i środowiska kulturowego skutki są podobne. W efekcie eksploatacji węgla doprowadzono zarówno do nieodwracalnej utraty funkcji uzdrowiskowej części miasta ale i na skutek szkód górniczych stworzono bezpośrednie zagrożenia dla zachowanych obiektów zabytkowych. Tworząc nowe struktury przestrzenne, jak np. osiedla mieszkaniowe i związana z nimi infrastrukturę, całkowicie przekształcono dotychczasową przestrzeń, ukształtowaną głównie przez historyczne struktury ruralistyczne o średniowiecznej genezie (np. Szeroka, Bzie), czy też przez miejski układ dawnego uzdrowiska w Zdroju, powstały w II poł. XIX i na pocz. XX wieku. To także kwestia identyfikacji z tradycją miejsca. Z tych też powodów nie można mówić o strukturze historycznej i spójnych przestrzeniach, lecz o ich świadkach. Obecne miasto powstało łącząc w aspekcie administracyjnym takie historyczne miejscowości, jak: Borynia, Bzie, Cisówka, Jastrzębie, Moszczenica, Ruptawa, Szeroka, Zofiówka. Każdy z tych elementów to umowna całość złożona z nawarstwiających i uzupełniających się struktur jak np. Jastrzębie, które

obejmuje trzy historyczne miejscowości: Dolne, Średnie czyli Zdrój i Górne oraz związane z nimi przysiółki.

Sztuczny charakter obecnego miasta i jego krótki okres istnienia - w stosunku do wielu elementów o długiej tradycji, tworzących jego historię skutkuje brakiem - z jednej strony - pełnej monografii dziejów obecnego miasta, z drugiej – istniejącymi monografiami poszczególnych struktur historycznych, włączonych w jego granice.

W kontekście tego, iż powstanie obecnego Jastrzębia Zdroju ma reperkusje o charakterze zjawiska ponadlokalnego, należy brać pod uwagę wydawnictwa omawiające i opisujące dzieje Pszczyny, Wodzisławia Śląskiego, Żor, ziemię pszczyńską, rybnicką i wodzisławską i oraz publikacje syntetyczne dotyczące Śląska i procesów jego industrializacji.

IV.1. Położenie geograficzne.

Dokumentacja obejmuje obszar miasta Jastrzębie Zdroju, który tworzą następujące struktury przestrzenne:

BORYNIA – której obecny układ przestrzenny kształtuje struktura wyznaczona ulicami: Powstańców Śląskich i Świerkłańską. Elementem usytuowanym poza ścisłą strukturą jest zespół pałacu.

SZEROKA – reliktem pierwotnej struktury jest ul. Powstańców Śląskich. Kościół p.w. Wszystkich Świętych – nie tylko był jego centrum – ale obecnie jest jedną z najważniejszych historycznych dominant w sylwecie miasta. Układ przestrzenny uległ radykalnej transformacji na skutek usytuowania w kierunku płn. - zach. od wsi kopalni „Borynia”.

JASTRZĘBIE: Boża Góra, Dolne, Średnie, Górne

Pierwotny układ przestrzenny rozwijał się wzdłuż doliny Jastrzębianki, a centralnym punktem był kościół par. p.w. św. Katarzyny. Reliktem tej struktury jest obecna ul. Pszczyńska będąca główną osią komunikacyjną miasta w układzie wschód-zachód. W efekcie powstania uzdrowiska w II poł. XIX

wieku znaczenia nabrał obszar ZDROJU, czego świadectwem jest struktura i zabudowa ul. 1 Maja, M. Witeczaka i T. Kościuszki. W latach 1911-1913 przeprowadzono – równolegle do obecnej ulicy Pszczyńskiej – linię kolejową Żory – Wodzisław Śląski (w 1999 roku wyłączona z ruchu, ob. w likwidacji).

Po podjęciu decyzji i ustanowieniu w 1963 roku miasta zdecydowano o lokalizacji nowej struktury urbanistycznej, której zasięg obecnie wyznaczają ulice: Północna – Piłsudskiego – 1 Maja – Jagiełły – Podhalańska – Graniczna. Tworzą ją zespoły wielkich osiedli mieszkaniowych charakterystycznych dla budownictwa masowego II poł. XX wieku. Jej powstanie doprowadziło do całkowitego zanegowania tradycji i struktury historycznej, czego przykładem jest zanik - za wyjątkiem nazwy – Moszczenicy i powstanie w tym miejscu całkowicie nowej struktury.

MOSZCZENICA: Moszczenica, Szotkowice

Pierwotny układ urbanistyczny mało czytelny, wyrasta z form łańcuchówek (z łańcową kompozycją pól), które na skutek procesów urbanizacyjnych uległy silnemu zatarciu. Zabudowa ta rozciągnięta pierwotnie wzdłuż doliny Szotkówki, po powstaniu na jej prawym brzegu stacji kolejowej, zaczęła rozwijać się w kierunku zachodnim. Współcześnie uwieńczeniem omawianego procesu jest założenie w tym rejonie osiedla Złote Łany. W południowej części dawnej łańcuchówki (Piaski) rozwój osadnictwa spowodował powstanie kilku szeregów zabudowy. W części wschodniej zlokalizowane zostały zabudowania przemysłowe KWK „Moszczenica”, zajmujące obszar do terenu Zofiówki.

RUPTAWA – główną osią jest obecna ul. Cieszyńska, a kontynuacją historycznej dominanty przestrzennej jest kościół p.w. Niepokalanego Serca NMP.

BZIE: Górne, Zameckie i Dolne

Pierwotny układ rozwijał się wzdłuż rzeki Bzianki. Centralnym punktem był pierwotny kościół parafialny i dwór a zabudowa koncentrowała się wzdłuż obecnej ul. Świerczewskiego.

Jastrzębie-Zdrój posiada od 1 stycznia 1999 roku statut powiatu grodzkiego. Graniczy z następującymi miastami i gminami: z Żorami - od północy, z Pawłowicami – od wschodu, z Zebrzydowicami i z Karwiną (Republika Czeska) – od południa, z Godowem, Mszaną i Świerklanami – od zachodu i północnego-zachodu.

Miasto jest obecnie przykładem organizmu, którego tożsamość ukształtował proces industrializacji, doprowadzający do transformacji obszaru wiejskiego w obszar o funkcjach miejskich, rozwijający się w ścisłej zależności od funkcjonowania zakładów przemysłowych (obecne kopalnie tworzące Jastrzębską Spółkę Węglową S.A. Głównymi ciekami wodnymi terenu są: Szotkówka (będąca dopływem Olzy), do której wpływają Jastrzębianka i Ruptawka oraz Pszczyńska z Dębianką i Bzianka. Obszar Jastrzębia Zdroju posiadał urozmaiconą naturalną konfigurację terenu. Cechą charakterystyczną były liczne jary, których dnem płynęły w/w ciek wodne. Przy nich lokowano stawy. W efekcie zmian antropogenicznych na obszarze miasta, jak i w przyległych gminach usytuowane są olbrzymie składowiska odpadów pogórnich oraz na całym obszarze dochodzi do obniżania się poziomu terenu i powstawania zalewisk oraz obszarów bezodpływowych.

Ubóstwo cennych dóbr kultury wynika nie tylko z gwałtownego procesu industrializacji i urbanizacji obecnego miasta. To także skutek zniszczeń z 1945 roku, kiedy to na obszarze Żor, Jastrzębia, Rybnika, itp. toczyły się walki o przełamanie obrony niemieckiej przez wojska radzieckie.

Przez miasto przebiegają drogi o charakterze regionalnym i lokalnym, będące łącznikiem między Rybnikiem a Cieszynem, Wodzisławiem Śląskim i Żorami i Pszczyną oraz drogami krajowymi i międzynarodowymi. Współcześnie największe znaczenie komunikacyjne odgrywają: obecna ul. Pszczyńska i Aleja Piłsudskiego, obsługująca ruch tranzytowy w kierunku wschód – zachód oraz ulice: Wodzisławska - Powstańców Śląskich - Cieszyńska (północ – południe). Powiązane są z nią główne ulice miasta.

V. ZABUDOWA ZABYTKOWA – FORMA OPRACOWANIA

Dokumentacja posiada formę kart ewidencyjnych – katalogu obiektów zabytkowych wraz z dokumentacją fotograficzną. Wprowadzenie stanowi wstęp zawierający podstawowe informacje o kontekście historyczno – geograficznym miasta i poszczególnych miejscowości tworzących ją, a także wnioski ogólne oraz typologię obiektów zabytkowych i kulturowych (zawartych również w układach tabelarycznych).

Na potrzeby opracowania przeprowadzono w 2008 r. oraz 2012 r. badania terenowe. Dokonano rozpoznania historycznego, bibliograficznego, kartograficznego, archiwalnego, ikonograficznego oraz kwerend w odniesieniu do obszaru Jastrzębia Zdroju i jego zabudowy.

Dziedzictwo kulturowe jest istotnym elementem tożsamości społeczeństwa, świadczącym o jego wielopokoleniowym dorobku. Zasoby dziedzictwa kulturowego należy rozumieć jako trwałe elementy zagospodarowania obszaru. W przypadku Jastrzębia Zdroju cechy te posiadają obiekty opracowane w dokumentacji.

Zespoły te tworzą zwarte struktury przestrzenne o walorach historycznych, zabytkowych, estetycznych i artystycznych.

Na podstawie przeprowadzonej inwentaryzacji zasobu stwierdzić należy zanik historycznej zabudowy wiejskiej oraz zachowanie w ograniczonym stopniu zabudowy typowej dla obszarów rozwijających się z początkiem XX wieku - na pograniczu wsi i miasta.

Miasto w swych obecnych granicach powstało ze stopniowego scalania kilku okolicznych miejscowości. Rozwój poszczególnych wsi i ich struktura przestrzenna uzależnione były od warunków naturalnych i społeczno-gospodarczych. Wsie Szeroka i Borynia – to typowe ulicówki, w takim to też układzie pierwotnie rozbudowywała się Ruptawa, Bzie i Moszczenica. Na terenie historycznego Jastrzębia w II poł. XIX i na pocz. XX w. oraz w okresie międzywo-

jennym powstała zabudowa zdrojowa wraz z otaczającą infrastrukturą. W II poł. XX wieku dotychczasowy charakter poszczególnych miejscowości: rolniczy i sanatoryjno-wczasowy (Zdrój) zaczął gwałtownie zmieniać się. Powstała wielkopłytkowa zabudowa typu osiedlowego (głównie w centrum miasta) oraz zabudowa typu podmiejskiego, zdominowana przez budownictwo jednorodzinne. Ta ostatnia powstawała bez ukierunkowania, chaotycznie. Cechuje się luźną zabudową i znacznym rozproszeniem. Dynamiczny rozwój przemysłu wydobywczego (kopalnie węgla kamiennego) całkowicie zdominował i zniszczył pierwotną funkcję uzdrowiska, o czym była już mowa w opracowaniu. Z dawnej zabudowy o charakterze wiejskim (chałupy, zagrody z budynkami gospodarskimi) zachowały się nieliczne obiekty, z których do ciekawszych należy budynek przy ul. Cieszyńskiej 198, Kołłątaja 4 (z drewnianą laubą) oraz znajdujący się w katastrofalnym stanie najbardziej interesujący obiekt przy ul. Bema 86. Do dnia dzisiejszego istnieją jeszcze fragmenty zabudowań plebańskich w Jastrzębiu Górnym (gdzie plebania posiada charakterystyczną na Śląsku, choć coraz rzadziej spotykaną drewnianą laubę), w Bziu oraz w Moszczenicy (bez budynku probostwa). Mniej lub bardziej czytelne są dawne kolonie fryderycjańskie: kolonia Borynia (zachowana w najlepszym stanie), Ruptawiec oraz Zofiówka. W niekompletnym stanie lub szczątkowo zachowały się założenia folwarczne: w Bziu, Szerokiej, Ruptawie i Boryni. Istniejące obiekty w większości znajdują się w złym i bardzo złym stanie technicznym. Mimo utracenia przez miasto statusu zdroju, większość budynków związanych z działalnością zdrojową istnieje do dnia dzisiejszego. W związku ze zmianą ich funkcji podlegają one ciągłym przeobrażeniom i remontom. Spaleniu uległ jeden z najcenniejszych obiektów tego typu, wpisany do rejestru zabytków - prywatne sanatorium im. gen. Horonkiewicza, późniejsze sanatorium „Górnik”. Aktualnie zachowały się pozostałe budynki zespołu (wpisane do rejestru zabytków wraz z parkiem zdrojowym): najstarszy Dom Zdrojowy z 1862 r., dwa budynki Łazienek (z ok. 1910 i z ok. 1920 roku), modernistyczny budynek mieszkalny (tzw. „Masnówka”, z ok. 1910 roku), tzw. Klasztor, wzniesiony w latach siedemdziesiątych XIX

wieku w stylu neogotyckim, dawny dom uzdrowiskowy (obecnie kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa) z III ćwierci XIX wieku), szpital z około 1870 roku, pijalnia wód oraz muszla koncertowa na terenie parku. Większość tych budynków pełni obecnie nowe funkcje. Przeróbkom i remontom podlegają inne budynki zdrojowe, np. dawny szpital przy ul. Zdrojowej 5 .

Ilustracja 7: ul. 1 maja - widok ogólny.

Niezwykle istotnym w krajobrazie Jastrzębia Zdroju jest park zdrojowy. Przecięty on jest na dwie nierówne części deptakiem (obecna ul. 1 Maja). Części północna, wschodnia i południowa parku mają charakter naturalny, z bardziej swobodnymi nasadzeniami drzew; część centralna fragmentu północnego ma charakter reprezentacyjny i ukształtowana została w stylu charakterystycznym dla wielu XIX - wiecznych uzdrowisk. Alejki wytyczono tam regularnie, uzupełniając je małą architekturą. Park nadal zachowuje układ kompozycyjny i drożny. Pojawiła się jednak spora ilość samosiewów zacierających pierwotną kompozycję. Negatywnym zjawiskiem jest tu podział parku pomiędzy kilkuna-

stu zarządców, co skutkuje m. in. sukcesywnym zacieraniem pierwotnej kompozycji.

W dzielnicach obrzeżnych dominantami terenu są kościoły, zarówno te uznane za zabytki jak drewniany kościół p.w. św. Barbary i św. Józefa oraz mrowane barokowo-klasycystyczne - Wszystkich Świętych w Szerokiej i św. Katarzyny w Jastrzębiu Górnym oraz nowsze MB Różańcowej w Moszczenicy, ewangelicki i katolicki p.w. Niepokalanego Serca NMP w Ruptawie). Ten ostatni szczególnie zwraca uwagę, swoim niezwykle bogatym wystrojem. Jest bowiem autorskim dziełem zakopiańskiego artysty – Henryka Burzca. W najbliższym otoczeniu w/w kościołów oraz w Bziu Zameckim zlokalizowane zostały cmentarze parafialne. Niestety wszystkie te obiekty, mimo iż posiadają długą, ponad stuletnią historią, zatraciły swe cechy zabytkowe. Na każdym z cmentarzy parafialnych (w Jastrzębiu Górnym, Szerokiej, Moszczenicy, Bziu Zameckim oraz na katolickim i ewangelickim w Ruptawie zachowało się jedynie kilka historycznych nagrobków (wszystkie nagrobki otrzymały indywidualne karty ewidencyjne). Do najcenniejszych zalicza się najstarszy nagrobek na terenie miasta, wykonany w II ćw. XIX w. - Georga, Anny i Julisa Galisch'ów - na cmentarzu rzymsko-katolickim w Ruptawie. Walor zabytkowy posiada również niewielki nagrobek Blandyny Frey na cmentarzu w Bziu Zameckim oraz pomnik poświęcony poległym podczas I wojny światowej i powstańcom śląskim w Szerokiej - z ekspresjonistyczną rzeźbą Piety. Niestety na żadnym z cmentarzy nie zachowała się pierwotna zieleń cmentarna, która w ostatnim okresie uległa masowej wycinie. Pierwotnie cmentarze posiadały obsadzenia szpalerowe drzewami liściastymi po obwodzie oraz wzdłuż głównych alei (często były to lipy). Obecnie cmentarze stanowią „lastricowo-granitową pustynię”, urozmaiconą nielicznymi współczesnymi nasadzeniami z drzew iglastych (głównie żywotników). Nieliczne okazy starodrzewia znajdują się na cmentarzu w Jastrzębiu Górnym, natomiast w Moszczenicy i na cmentarzu katolickim w Ruptawie zachowały się rozłożyste dęby szypułkowe, będące pomnikami przyrody. Bardzo

ważnym zabiegiem jest odtworzenie obsadzenia drzewami liściastymi obwodu cmentarzy.

W Szerokiej i w Bziu Zameckim w otoczeniu kościoła i cmentarza zachowały się również obiekty małej architektury, tworzone przez figury świętych i krzyże przycmentarne. Szczególnie istotna jest figura maryjna na słupie, zlokalizowana na kopcu, przed kościołem parafialnym w Szerokiej. Jest to najstarszy obiekt małej architektury z terenu miasta (pochodzący z 1768 r.). Na terenie Jastrzębia Zdroju zachowało się kilkadziesiąt obiektów małej architektury. Są to zarówno drewniane krzyże, kapliczki skrzynkowe, kapliczki domkowe, figury przydrożne oraz najliczniej występujące krzyże kapliczkowe z figurą Chrystusa i Matki Boskiej i krzyże z figurą Chrystusa i Matki Boskiej. Do najcenniejszych obok wcześniej wspomnianej figury maryjnej w Szerokiej zalicza się późnobarokowa kaplica św. Jana Nepomucena z koń. XVIII w. wpisana do rejestru zabytków - w tejże dzielnicy. Interesujące są również dwie kapliczki kubaturowe, z typu architektonicznych, zlokalizowane przy ul. Cieszyńskiej 209 w Cisówce oraz na skrzyżowaniu ulic Dąbrowskiego i Komuny Paryskiej w Moszczenicy, figura św. Jana Nepomucena przy cmentarzu w Bziu Zameckim, niezwykle rzadko spotykany żeliwny krucyfiks z postacią anioła na cokole z 1874 r., umieszczony na kamiennym postumencie (przy ul. Świerczewskiego 242 w Bziu Dolnym), czy najstarszy krzyż kamienny z figurą Chrystusa i Matki Boskiej na terenie miasta z 1826 r. – u zbiegu ulic Rolniczej i Cichej w Bziu Zameckim. Ważnymi obiektami w historii miasta są reprezentacyjne budowle, jakimi są pałace i dwory. Najcenniejszymi tego typu obiektami, wpisanymi do rejestru zabytków są: barokowy pałac w Boryni i późnorenesansowy dwór obronny w Bziu Zameckim. W Boryni znajdują się fragmenty parku przypałacowego, a luźno rozmieszczone drzewa i grupy drzew zajmują wschodnią część obecnej działki. W obecnym kształcie nie ma możliwości jednoznacznego określenia typu pierwotnej kompozycji. Najprawdopodobniej stanowiły one niegdyś fragment skupisk w obrębie dużego założenia parkowego. Lipami obsadzona jest aleja doprowadzająca do parku (obecnie ulica Zamkowa). Na terenie miasta

znajduje się przekształcony dwór w Bziu Górnym i najbardziej zagrożony ze względu na stan techniczny i brak zainteresowania ze strony prywatnego właściciela – dwór na Mendowcu (przy ul. Findera 57). Na terenie miasta nie zachowały się zabytkowe zabudowy osiedli lub kolonii robotniczych. Kolonia występuje jedynie w Moszczenicy, w obrębie ul. Armii Krajowej 90-96 (zabudowa powstała z inicjatywy kopalni „Emma”).

Ilustracja 8: Budynek mieszkalny przy ul. Armii Krajowej 94.

V.I. Obiekty i zespoły przemysłowe o wartościach zabytkowych.

Lp.	obiekt	położenie	Wartość	uwagi
1.	Zespół zabudowy dawnego dworca kolejowego Jastrzębie-Zdrój.	Jastrzębie-Zdrój, ul. Dworcowa	Linia Żory – Wodzisław powstała na początku XX w. Zespół powstały w początkach XX w (1910 r).w sąsiedztwie zespołu zdrojowego Bad Koenigsdorf Jastrzemb . Zawieszona działalność kolejowa w 1998 r. Zabudowa częściowo użytkowana: 1. Bud. główny dworcowy z 1910 r wyremontowany w l. 70. XX w. ,ob. częściowo użytkowany (mieszkania). 2. Bud. ekspedycji z 1910 r, później nastawni ob. nieużytkowany 3. Budynek wieży ciśnień z 1913 r. ob. nieużytkowany.	
2.05. 2013	Zespół zabudowy dawnego dworca kolejowego Jastrzębie Górne w Jastrzębiu	Jastrzębie-Zdrój, ul. Pszczyńska 190 C	Zespół powstały na linii Żory – Wodzisław w pocz. XX w. Przejazdy zlikwidowane w 1998 r. Zabudowa częściowo użytkowana (pomieszczenia biurowe): 1. Budynek dworcowy z 1910 r. ob. Amr Campania 2. Budynek dawnej ubikacji z 1910 r.	
3.	Zespół zabudowy dawnego dworca kolejowego Jastrzębie Bzie w Jastrzębiu	Jastrzębie-Zdrój, ul. Świerczewskiego 6	Zakład powstały w pocz. XX w. Przejazdy zlikwidowane w 1998 r. Zespół częściowo użytkowany (mieszkania). 1. Bud. główny dworca z 1909 r. ob. pełni funkcję obiektu mieszkalnego. 2. Budynek gospodarczy z 1909 r. ob. nieużytkowany	

4.	Zespół zabudowy dawnego dworca kolejowego w Moszczenicy ob. w Jastrzębiu Zdroju-Moszczenicy	Jastrzębie-Zdrój ul. Ranoszka 24A	<p>Linia kolejowa Żory - Wodzisław w latach 1908 -11. Przejazdy zlikwidowano w 1998 r. Zespół częściowo użytkowany (biura, mieszkania, gastronomia)</p> <p>1. Budynek dworcowy z 1911 r. o dobudówce z nastawnią z 1912 r. W budynku: mieszkania i Zakład Ogólnobudowlany GRAMON 2. Budynek gospodarczy 1912 r. (d. nastawnia i toalety)</p>	
5.	Zespół dworca kolejowego w Zofiówce ob. w Jastrzębiu Zdroju	Jastrzębie-Zdrój ul. Przemysłowa	<p>Linia kolejowa Moszczenica - Cieszyn powstała w latach 1934 -36. Przejazdy zakończono z końcem I. 80. XX w. Zachowany zespół w niezmienionym stanie ale całkowicie nieużytkowany. W jego skład wchodzi:</p> <p>1. główny budynek dworcowy 1936 r, 2. Budynek gospodarczy i szale z 1936 r.</p>	Zespół zdewastowany
6.	Zespół dworca kolejowego w Ruptawie ob. Jastrzębie-Zdrój - Ruptawa	Jastrzębie-Zdrój ul. Żdziebły	<p>Linia kolejowa Moszczenica - Cieszyn powstała w latach 1934 -36. Przejazdy zakończono z końcem I. 80. XX w.</p> <p>1. Główny budynek dworcowy z 1936 r. częściowo zagospodarowany na cele mieszkalne 2. Budynek ekspedycji kolejowej z 1936 r, nieużytkowany, zdewastowany 3. Budynek gospodarczy z 1936 r. użytkowany 4. Budynek d. ubikacji z 1936 r. nieużytkowany</p>	Obiekt w stylu modernistycznym

Przedmiotem szczególnej troski winna być zatem harmonijna polityka rozwoju Jastrzębia Zdroju, w której szczególną uwagę należy zwrócić na takie elementy, jak wyakcentowanie i ochronę wartości kulturowych i krajobrazowych :

- zespół zdroju wraz z budynkami zdrojowymi, pensjonatami, willami oraz parkiem zdrojowym
- najcenniejsze, reprezentacyjne obiekty w skali miasta, zazwyczaj stanowiące dominantę przestrzenną. Należą do nich: pałac, dwory, kościoły
- obiekty małej architektury – będące świadectwem wiejskiego charakteru poszczególnych miejscowości i jej kulturowej tożsamości, m.in.: zabytkowe figury, krzyże kapliczkowe, krzyże oraz kaplice architektoniczne
- zabudowa folwarczna, np. ul. Powstańców Śląskich 253 – Borynia, ul. Gagarina – Szeroka, ul. Rolnicza – Bzie Górne
- budynki użyteczności publicznej, m.in.: szkoły, dworce kolejowe, gospody (obecnie budynki o charakterze usługowym)
- kolonia robotnicza w Moszczenicy
- zabudowa miejska zachowana w pierwotnym stanie, np. ul. Wolności 42
- chałupy wiejskie zachowane w pierwotnym stanie, np. ul. Bema 48 (destrukt)

Wartościom kulturowym obszaru miasta zagrażają następujące czynniki:

- brak rozeznania zasobów dziedzictwa kulturowego,
- brak mecenatu instytucjonalnego lub prywatnego,
- rozwój urbanizacji nie uwzględniający ograniczeń, jakie wynikają z konieczności poszanowania dóbr kultury.

VI. TYPOLOGIA ZABUDOWY NA TERENIE MIASTA JASTRZĘBIE-ZDRÓJ

VI.I. Kubatura.

W granicach administracyjnych miasta Jastrzębie-Zdrój wytypowano następujące rodzaje zabudowy:

VI.I.I. Typ I – Zabudowa pałacowa, dworska.

1. PAŁAC - ul. ZAMKOWA 1 (karta nr 303)
2. DWÓR WITCZAKÓW – ul. LOPMPY 57 (karta nr 119)
3. DWÓR OBRONNY-PRZYCHODNIA ZDROWIA - ul. KLUBOWA 2 (karta nr 99)

Ilustracja 9: Budynek przy ul. Klubowej 2.

VI.1.II. Typ II – Obiekty sakralne (kubaturowe).

1. OBIEKT KLASZTORNY- DOM ŚW. JÓZEFA – KLASZTOR SIÓSTR BO-
ROMEUSZEK – ul. 1 MAJA 34 A (karta nr 14)
2. KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. NAJŚWIĘTSZEGO SERCA JEZUSA –
DAWNY ZAKŁAD SANATORYJNY DLA DZIECI – ul. 1 MAJA 36 (kar-
ta nr 17)
3. KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. BARBARY I ŚW. JÓZEFA – ul. BEDNO-
RZA 1 A (karta nr 47)
4. KOŚCIÓŁ EWANGELICKO-AUGSBURSKI – ul. CIESZYŃSKA 23 (BIAŁA
KARTA) (karta nr 61)
5. KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. MATKI BOŻEJ RÓŻAŃCOWEJ – ul. KO-
ŚCIELNA 3 (karta nr 114)
6. KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. NIEPOKALANEGO SERCA NMP –
ul. KS.E. PŁONKI 5 (karta nr 128)
7. KOŚCIÓŁ RZYMSKO-KATOLICKI P.W. WSZYSTKICH ŚWIĘTYCH –
ul. SŁAWIKA 20 (karta nr 141)
8. KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. KATARZYNY – ul. JANA NEPOMUCE-
NA 2 (karta nr 185)
9. KAPLICA GROBOWA RODZINY WITCZAKÓW – ul. JANA NEPOMUCE-
NA – TEREN CMENTARZA (karta nr 189)
10. BUDYNEK GOSPODARCZY – ul. JANA NEPOMUCENA – TEREN
CMENTARZA (karta nr 188)
11. KOŚCIÓŁ P.W. APOSTOŁÓW PIOTRA I PAWŁA – ul. ŚWIERCZEWSKIE-
GO 167 (karta nr 250)

Ilustracja 10: Kościół przy ul. Kościelnej 3.

VI.I.III. Typ III – Obiekty zdrojowe - parkowe.

1. DAWNY DOM ZDROJOWY WRAZ Z KASYNEM – OBECNIE MIEJSKI OŚRODEK KULTURY – ul. WITCZAKA 5 (karta nr 283)
2. NOWE ŁAZIENKI I– ul. WITCZAKA 4 (karta nr 288)
3. NOWE ŁAZIENKI II – ul. WITCZAKA 3 (karta nr 287)
4. DAWNE ŁAZIENKI ZDROJOWE – NASTĘPNIE ROZLEWNIA WÓD, ul. WITCZAKA 7 (karta nr 285)
5. DOM ZARZĄDU KĄPIELOWEGO – D.BUDYNEK MIESZKALNY TZW. ”MASNÓWKA” – ul. WITCZAKA 3A (karta nr 286)
6. PIJALNIA WÓD MINERALNYCH – ul. WITCZAKA 5A (karta nr 289)
7. MUSZLA KONCERTOWA – PARK ZDROJOWY – ul. WITCZAKA (karta nr 284)

Ilustracja 11: Pijalnia wód w parku zdrojowym.

VI.1.IV. Typ IV – Obiekty zdrojowe – dawne sanatoria, szpitale

1. DAWNY ZAKŁAD SANATORYJNY DLA CHŁOPCÓW „DOM ANIOŁÓW STRÓŻÓW” ul. 1 MAJA 34 (karta nr 13)
2. DAWNE SANATORIUM DLA DZIECI „BETANIA” ,PÓŹNIEJ „MIESZKO” – OBECNIE OBIEKT USŁUGOWY – ul. 1 MAJA 45 (karta nr 20)
3. DAWNE SANATORIUM PZU – OBECNIE BUDYNEK UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ – PRZYCHODNIA – ul. 1 MAJA 47 (karta nr 21)
4. DAWNE SANATORIUM – OBECNIE HOTEL „DĄBRÓWKA” – ul. 1 MAJA 49 (karta nr 23)
5. DAWNE SANATORIUM SPÓŁKI BRACKIEJ – ul. 1 MAJA 61 (karta nr 29)
6. DAWNE SANATORIUM IM. J. PIŁSUDSKIEGO – OBECNIE WOJEWÓDZKI SZPITAL REHABILITACYJNY DLA DZIECI – ul. KOŚCIUSZKI 14 (karta nr 118)
7. BUDYNEK SĄDU REJONOWEGO – DAWNE SANATORIUM „HUTNIK” – ul. STASZICA 3 (karta nr 225)
8. DAWNE SANATORIUM, ZAKŁAD DZIECIĘCY „KATOWICZANKA”, DAWNY SZPITAL – ul. ZDROJOWA 5A (karta nr 310)
9. PENSJONAT RODZINY KAŁUŻÓW – ul. ZDROJOWA 5 (karta nr 309)

VI.I.V. Typ V – Obiekty zdrojowe – dawne pensjonaty.

1. WILLA EUROPEJSKA, HOTEL, OBECNIE BUDYNEK WIELOFUNKCYJNY – ul. 1 MAJA 7 (karta nr 3)
2. DAWNY PENSJONAT, BUDYNEK MIESZKALNY RODZINY DYRDÓW – ul. 1 MAJA 14 (karta nr 4)
3. BUDYNEK USŁUGOWY, PIERWOTNIE ŻYDOWSKI ZAKŁAD DLA DZIECI, PÓŹNIEJSZY DOM ŚW. JACKA – ul. 1 MAJA 29 (karta nr 9)
4. DAWNA WILLA, PENSJONAT „OPOLANKA”, OBECNIE BUDYNEK UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ – ul. 1 MAJA 32 (karta nr 11)
5. BUDYNEK UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ – URZĄD SKARBOWY – DAWNY PENSJONAT ZWIĄZKU KAS CHORYCH – ul. 11 LISTOPADA 13 (karta nr 34)
6. DAWNY PENSJONAT, RESTAURACJA RODZINY HOPPENÓW, OBECNIE URZĄD SKARBOWY – ul. 11 LISTOPADA 15 (karta nr 35)
7. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 77 A (karta nr 173)

VI.I.VI. Typ VI – Zabudowa willowa.

1. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. 1 MAJA 1 (karta nr 1)
2. BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY – ul. 1 MAJA 5 (karta nr 2)
3. BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY – DAWNA WILLA LUCIA – ul. 1 MAJA 15 (karta nr 5)
4. BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY – ul. 1 MAJA 17 (karta nr 6)
5. BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY – DAWNA WILLA „ANNA” - ul. 1 MAJA 37 (karta nr 18)
6. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. 1 MAJA 48 (karta nr 22)
7. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. 1 MAJA 50 (karta nr 24)
8. BUDYNEK MIESZKALNY – DAWNA WILLA RODZINY RANOSZKÓW - ul. 1 MAJA 52 (karta nr 25)

Ilustracja 12: Budynek mieszkalny przy ul. 1 Maja 5.

9. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. 1 MAJA 58 (karta nr 27)
10. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. 1 MAJA 60 (karta nr 28)
11. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. 1 MAJA 67 (karta nr 30)
12. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. 1 MAJA 72 (karta nr 31)
13. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. 1 MAJA 80 A (karta nr 32)
14. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. 1 MAJA 92 (karta nr 33)
15. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. 11 LISTOPADA 40 (karta nr 37)
16. BUDYNEK UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ – ul. BEMA 110 (karta nr 53)
17. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 64 (karta nr 172)
18. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 137 (karta nr 192)
19. BUDYNEK USŁUGOWY – ul. STASZICA 6 (karta nr 226)
20. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. TRAUGUTTA 94 (karta nr 281)
21. BUDYNEK MIESZKALNY – DAWNA WILLA „ANTONINA” – ul. ZDROJOWA 2 (karta nr 308)

Ilustracja 13: Szkoła przy ul. Fredry 20.

VI.I.VII.TYP VII – Budynki użyteczności publicznej – szkoły, przedszkola, dawne szkoły.

1. BUDYNEK UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ – SZKOŁA – ul. FREDRY 20 (karta nr 82)
2. BUDYNEK UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ – SZKOŁA – ul. PŁONKI 23 (karta nr 97)
3. SZKOŁA MUZYCZNA, DAWNA WILLA WITCZAKÓW MEC. JÓZEFA – ul. KOŚCIUSZKI 13 A (karta nr 117)
4. BUDYNEK UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ – DAWNA SZKOŁA GMINNA – OBECNIE POWIATOWY URZĄD PRACY – ul. PSZCZYŃSKA 134 (karta nr 191)
5. BUDYNEK UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ – PRZEDSZKOLE – ul. PSZCZYŃSKA 158 (karta nr 196)
6. BUDYNEK UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ – DAWNA SZKOŁA KATOLICKA, OBECNIE SZKOŁA PODSTAWOWA NR 5 – ul. ŚWIERCZEWSKIEGO 34 (karta nr 231)

VI.I.VIII. Typ VIII – Obiekty w typie budownictwa miejskiego, tynkowane.

1. BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY – ul. 1 MAJA 20 (karta nr 7)
2. BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY – ul. 1 MAJA 24 (karta nr 8)
3. BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY – ul. 1 MAJA 33 (karta nr 12)
4. BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY – ul. 1 MAJA 43 (karta nr 19)
5. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. CIESZYŃSKA 112 (karta nr 67)
6. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. CIESZYŃSKA 218 (karta nr 73)
7. BUDYNEK MIESZKALNO - USŁUGOWY – ul. KS.E. PŁONKI 19 (karta nr 129)
8. BUDYNEK MIESZKALNO - USŁUGOWY – ul. PSZCZYŃSKA 190 (karta nr 201)
9. BUDYNEK MIESZKALNY – DAWNY DOM KOLEJARZA – ul. ZDROJO-WA 1 (karta nr 307)

VI.I.IX. Typ IX – Obiekty w typie budownictwa miejskiego, ceglane.

1. BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 287 (karta nr 160)
2. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. WOLNOŚCI 42 (karta nr 296)

VI.I.X. Typ X – Budynki usługowe – dawne gospody.

1. DOM SOŁECKI – DAWNA STRAŻNICA CELNA – ul. CIESZYŃSKA 101 (karta nr 66)
2. BUDYNEK USŁUGOWY – ul. ŚWIERCZEWSKIEGO 54 (karta nr 233)
3. BUDYNEK USŁUGOWY – ul. ŚWIERKLAŃSKA 87 (karta nr 258)

VI.I.XI. Typ XI – Kolonie robotnicze.

1. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ARMII KRAJOWEJ 90 (karta nr 43)
2. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ARMII KRAJOWEJ 92 (karta nr 44)

3. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ARMII KRAJOWEJ 94 (karta nr 45)
4. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ARMII KRAJOWEJ 96 (karta nr 46)

VI.I.XII. Typ XII – Budynki wielorodzinne typu familokowego.

1. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. KILIŃSKIEGO 13 (karta nr 94)

VI.I.XIII. Typ XIII – Budynki wielobryłowe tynkowane.

1. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. 11 LISTOPADA 55 (karta nr 40)
2. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POŁOMSKA 9 (karta nr 134)
3. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 132 (karta nr 190)
4. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 146 (karta nr 194)
5. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 149 (karta nr 195)
6. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ŚWIERCZEWSKIEGO 83 (karta nr 239)

VI.I.XIV. Typ XIV – Budynki z facjată, tynkowane.

1. BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY – ul. 11 LISTOPADA 59 (karta nr 41)
2. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. BEMA 26 (karta nr 49)
3. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. CIESZYŃSKA 50 (karta nr 64)
4. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. FREDRY 25 (karta nr 83)
5. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. FREDRY 9 (karta nr 85)
6. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. OKOPOWA 22 (karta nr 122)
7. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 123 A (karta nr 145)
8. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 149 (karta nr 148)
9. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 31 (karta nr 166)
10. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 37 (karta nr 168)
11. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 99 (karta nr 178)

- 12.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. RANOSZKA 30 (karta nr 209)
- 13.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. RANOSZKA 122 B (karta nr 213)
- 14.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. RANOSZKA 141 (karta nr 217)
- 15.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ŚWIERCZEWSKIEGO 154 (karta nr 244)
- 16.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ŚWIERCZEWSKIEGO 212 A (karta nr 247)
- 17.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ŚWIERKLAŃSKA 114 (karta nr 260)
- 18.BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY – ul. ŚWIERKLAŃSKA 130 (karta nr 261)
- 19.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. TRAUGUTTA 102 (karta nr 282)
- 20.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. WODZISŁAWSKA 19 (karta nr 290)
- 21.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. WODZISŁAWSKA 28 (karta nr 291)
- 22.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. WOJSKA POLSKIEGO 4 (karta nr 292)
- 23.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. WOJSKA POLSKIEGO 31 (karta nr 294)

VI.I.XV. Typ XV – Budynki z facjată, ceglane.

- 1.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. 11 LISTOPADA 52 (karta nr 39)
- 2.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PLEBISCYTOWA 12 (karta nr 120)
- 3.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POŁOMSKA 7 (karta nr 133)
- 4.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 75 (karta nr 139)
- 5.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 98 (karta nr 140)
- 6.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 119 (karta nr 144)

VI.I.XVI. Typ XVI – Obiekty o charakterze przemysłowym.

- 1.BUDYNEK DWORCA PKP – ul. DWORCOWA 46 (karta nr 80)

2. PRZYSTANEK KOLEJOWY – RUPTAWA – ZOFIÓWKA – ul. PRZEMYSŁOWA (OBOK NR 4) (karta nr 161)
3. BUDYNEK USŁUGOWY – DAWNY DWORZEC PKP – ul. PSZCZYŃSKA 190 C (karta nr 202)
4. BUDYNEK USŁUGOWY – DAWNY DWORZEC PKP – ul. RANOSZKA 24 A (karta nr 208)
5. BUDYNEK DWORCA PKP, – ul. ŚWIERCZEWSKIEGO 6 (karta nr 230)
6. BUDYNEK MIESZKALNY – DAWNY DWORZEC PKP – ul. ŻDZIEBŁY 13 (karta nr 311)
7. KOTŁOWNIA „ZAKŁADU MARI” – OBECNIE BUDYNEK MIESZKALNY ul. 1 MAJA 43 B (karta nr 15)

Ilustracja 14: Wieża ciśnień przy zespole dworca Jastrzębie-Zdrój.

8. WIEŻA CIŚNIEŃ – ul. DWORCOWA 46 A (karta nr 81)

VI.I.XVII. Typ XVII – Zabudowania folwarczne.

1. BUDYNEK USŁUGOWO – HANDLOWY - DAWNY BUDYNEK FOLWARCZNY – HURTOWNIA – ul. CIESZYŃSKA 116 (karta nr 68)
2. ZESPÓŁ FOLWARCZNY – DOM OFICJALISTY – ul. GAGARINA 125 (karta nr 87)
3. ZESPÓŁ FOLWARCZNY – SPICHLERZ – ul. GAGARINA 125 (karta nr 86)
4. ZESPÓŁ FOLWARCZNY – OBORA – ul. GAGARINA 125 (karta nr 88)
5. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. KILIŃSKIEGO 1 B (karta nr 92)
6. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. KILIŃSKIEGO 30 (karta nr 96)
7. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 245 (karta nr 153)
8. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 247 (karta nr 154)
9. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 249 A (karta nr 156)
10. BUDYNEK MIESZKALNO-USŁUGOWY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 253 (karta nr 157)
11. ZESPÓŁ FOLWARCZNY - OBORA – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 253 (karta nr 158)
12. ZESPÓŁ FOLWARCZNY – BUDYNEK GOSPODARCZY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 253 (karta nr 159)
13. ZESPÓŁ FOLWARCZNY – BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ROLNICZA 5 (karta nr 221)
14. ZESPÓŁ FOLWARCZNY – OBORA – ul. ROLNICZA 5 (karta nr 223)

Ilustracja 15: Zabudowa przy ul. Świerklańskiej 67.

VI.I.XVIII. Typ XVIII – Zabudowa zagrodowa tzw. „siedliska rolne”.

1. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PLEBISCYTOWA 39 (karta nr 127)
2. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PODLEŚNA 6 (karta nr 132)
3. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POŁOMSKA 18 (karta nr 135)
4. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 196 (karta nr 152)
5. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 210 C (karta nr 204)
6. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. RANOSZKA 128 A (karta nr 215)
7. BUDYNEK MIESZKALNO-USŁUGOWY – ul. ŚWIERKLAŃSKA 67 (karta nr 256)
8. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. WYZWOLENIA 30 B (karta nr 300)
9. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ŻDZIEBŁY 19 (karta nr 312)

VI.I.XIX. Typ XIX – Budynki mieszkalne szczytowe z dachem naczółkowym, tynkowane typu wiejskiego.

1. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. BOŻA GÓRA PRAWA 43 (karta nr 58)

2. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. DŁUGOSZA 1 (karta nr 76)
3. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. CIESZYŃSKA 42 A (karta nr 63)
4. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. CIESZYŃSKA 212 (karta nr 72)
5. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. KILIŃSKIEGO 11 (karta nr 93)
6. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. KOŁŁATAJA 35 (karta nr 107)
7. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. KOMUNY PARYSKIEJ 34 (karta nr 110)
8. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. KOMUNY PARYSKIEJ 34 A (karta nr 111)
9. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PLEBISCYTOWA 23 (karta nr 125)
10. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PLEBISCYTOWA 33 (karta nr 126)
11. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POCHWACIE 18 (karta nr 131)
12. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 22 (karta nr 137)
13. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 5 (karta nr 163)
14. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 61 (karta nr 170)
15. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 63 (karta nr 171)
16. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 81 (karta nr 176)
17. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 101 (karta nr 180)
18. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 106 (karta nr 181)
19. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 174 (karta nr 198)
20. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. SZOTKOWICKA 39 A (karta nr 264)
21. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ŚWIERKLAŃSKA 31 (karta nr 254)
22. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ŚWIERKLAŃSKA 151 (karta nr 262)
23. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. TRAUGUTTA 18 (karta nr 266)
24. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. TRAUGUTTA 69 (karta nr 278)
25. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. TRAUGUTTA 82 (karta nr 280)

VI.I.XX. Typ XX – Budynki mieszkalne szczytowe z dachem naczółkowym, ceglane typu wiejskiego.

1. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. OSIŃSKA 4 (karta nr 123)

VI.I.XXI. Typ XXI – Budynki mieszkalne szczytowe z dachem dwuspadowym, tynkowane typu wiejskiego.

1. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. BOŻA GÓRA PRAWA 29 (karta nr 54)
2. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. CIESZYŃSKA 198 (karta nr 71)
3. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. CZYŻA 3 (karta nr 74)
4. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. KOŁŁATAJA 4 (karta nr 100)
5. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. KOŁŁATAJA 5 (karta nr 101)
6. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. KOŁŁATAJA 16 (karta nr 102)
7. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. KS. E. PŁONKI 8 (karta nr 130)
8. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 173 (karta nr 150)
9. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 108 (karta nr 182)
10. OBIEKT DAWNEJ PLEBANII – ul. JANA NEPOMUCENA 4A (karta nr 186)
11. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 178 (karta nr 199)
12. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. PSZCZYŃSKA 100 (karta nr 179)
13. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. RANOSZKA 13 (karta nr 207)
14. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. RANOSZKA 38 (karta nr 210)
15. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. RANOSZKA 65 (karta nr 211)
16. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. RANOSZKA 105 A (karta nr 212)
17. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. RANOSZKA 143 (karta nr 218)
18. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ŚWIERCZEWSKIEGO 61 (karta nr 234)
19. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ŚWIERCZEWSKIEGO 103 (karta nr 240)
20. BUDYNEK MIESZKALNY – ul. WOJSKA POLSKIEGO 11 (karta nr 293)

21.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. WOLNOŚCI 50 (karta nr 297)

22.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. WSPÓLNA 3 A (karta nr 298)

VI.I.XXII.Typ XXII – Budynki szczytowe z dachem dwuspadowym, ceglane typu wiejskiego.

1.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. KOMUNY PARYSKIEJ 49 (karta nr 112)

2.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 142 (karta nr 147)

3.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. ŚWIERKLAŃSKA 96 (karta nr 259)

VI.I.XXIII.Typ XXIII – Budynki mieszkalne wielobryłowe, tynkowane.

1.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. BEMA 84 (karta nr 50)

2.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. BEMA 98 (karta nr 52)

3.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. WOLNOŚCI 20 (karta nr 295)

VI.I.XXIV.Typ XXIV - Budynki mieszkalne wielobryłowe, ceglane.

1.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. FREDRY 46 (karta nr 84)

VI.I.XXV.Typ XXV – Budynki mieszkalne drewniane typu wiejskiego.

1.BUDYNEK MIESZKALNY – ul. WIDOKOWA 18 (karta nr 313)

VI.I.XXVI.Typ XXVI – Budynki mieszkalno-gospodarcze ceglane i tynkowane.

1.BUDYNEK MIESZKALNO – GOSPODARCZY – ul. ŚWIERKLAŃSKA 34 (karta nr 255)

2.BUDYNEK MIESZKALNO – GOSPODARCZY – ul. ZAMKOWA 4 (karta nr 302)

VI.I.XXVII.Typ XXVII – Budynki gospodarcze ceglane i tynkowane.

1.ZESPÓŁ TRZECH BUDYNKÓW GOSPODARCZYCH – ul. KOŚCIELNA 3 (karta nr 116)

2. DAWNA OBORA PLEBAŃSKA – ul. KOŚCIELNA 3 (karta nr 115)
3. STODOŁA PLEBAŃSKA – ul. JANA NEPOMUCENA (karta nr 187)

VI.I.XXVIII. Typ XXVIII – Destrukty, obiekty w stanie ruiny.

1. BUDYNEK MIESZKALNO – GOSPODARCZY – ul. BEMA 86 (karta nr 51)
2. ZESPÓŁ FOLWARCZNY – BUDYNEK MIESZKALNY – ul. SŁAWIKA 12 (karta nr 89)
3. GOSPODARSTWO ROLNE – ul. KOŚCIELNA/ RANOSZKA (karta nr 113)

Ilustracja 16: Kaplica architektoniczna przy ul. Dąbrowskiego.

VI.II. Zabytki małej architektury.

VI.II.I. Typ I - Kapliczki architektoniczne ceglane i tynkowane.

1. KAPLICA ARCHITEKTONICZNA – ul. BEMA 12 (karta nr 7)
2. KAPLICA ARCHITEKTONICZNA – ul. CIESZYŃSKA 209 (karta nr 14)

3. KAPLICA ARCHITEKTONICZNA – ul. DĄBROWSKIEGO/KOMUNY PARYSKIEJ (karta nr 15)
4. KAPLICA ARCHITEKTONICZNA – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 127 (karta nr 39)

VI.II.II. Typ II – Krzyże kamienne kapliczkowe z figurą Chrystusa i Matki Boskiej (w niszy).

1. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ – ul. 3 MAJA 91 (karta nr 5)
2. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ – ul. BEMA 40 A (karta nr 8)
3. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ – ul. BEMA/ POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH (karta nr 6)
4. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ – ul. CIESZYŃSKA 94 (karta nr 12)
5. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ – ul. CIESZYŃSKA 143 (karta nr 13)
6. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ – ul. FREDRY 9 (karta nr 16)
7. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ – ul. WYZWOLENIA/ CIESZYŃSKA (karta nr 20)
8. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ – ul. PARTYZANTÓW 20 (karta nr 27)
9. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ – ul. PIASKOWA (karta nr 29)

Ilustracja 17: Krzyż kapliczkowy przy ul. Powstańców Śląskich.

10. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. E. PŁONKI 5 (karta nr 19)
11. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 3 A (karta nr 35)
12. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 157 (karta nr 38)
13. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. PSZCZYŃSKA 60 (karta nr 43)
14. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. JANA NEPOMUCENA (karta nr 52)
15. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. JANA NEPOMUCENA NA CMENTARZU (karta nr 51)

16. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSYUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. PSZCZYŃSKA 145 (karta nr 46)
17. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSYUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. PSZCZYŃSKA 279 (karta nr 50)
18. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSYUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. RANOSZKA 127 (karta nr 55)
19. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSYUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. RYBNICKA/ GAGARINA (karta nr 57)
20. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSYUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. WOLNOŚCI 54 (karta nr 70)
21. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSYUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. WSPÓLNA 20 A (karta nr 71)
22. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSYUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. STRAŻACKA/GAŁCZYŃSKIEGO (karta nr 59)
23. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSYUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. ŚWIERCZEWSKIEGO/ CICHA (PRZY WEJŚCIU NA CMENTARZ (karta
nr 64)
24. KRZYŻ KAPLICZKOWY Z FIGURĄ CHRYSYUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. ŚWIERCZEWSKIEGO/ CICHA, CMENTARZ (karta nr 65)

VI.II.III. Typ III – Krzyże kamienne z figurą Chrystusa i Matki Boskiej.

1. KRZYŻ Z FIGURĄ CHRYSYUSA I MATKI BOSKIEJ – ul. SŁAWIKA – TEREN
KOŚCIOŁA (karta nr 32)
2. KRZYŻ PRZYDROŻNY Z FIGURĄ CHRYSYUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. ROLNICZA/ CICHA (karta nr 56)
3. KRZYŻ PRZYDROŻNY Z FIGURĄ CHRYSYUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. STAWOWA 2 (karta nr 58)
4. KRZYŻ PRZYDROŻNY Z FIGURĄ CHRYSYUSA I MATKI BOSKIEJ –
ul. ŻDZIEBŁY 14 (karta nr 72)

VI.II.IV. Typ IV – Krzyże kamienne z figurą Chrystusa.

1. KRZYŻ PRZYDROŻNY Z FIGURĄ CHRYSYUSA – ul. PSZCZYŃSKA 117 A
(karta nr 44)

VI.II.V. Typ V – Figury kamienne na cokole.

1. FIGURA MATKI BOSKIEJ – ul. 1 MAJA 82 (karta nr 2)
2. KOLUMNA MARYJNA – TEREN KOŚCIOŁA – ul. SŁAWIKA (karta nr 33)
3. FIGURA NEPOMUCENA – ul. ŚWIERCZEWSKIEGO/ CICHA (PRZY WEJŚCIU NA CMENTARZ) (karta nr 66)

VI.II.VI. Typ VI – Krzyże żeliwne z figurą Chrystusa.

1. KRZYŻ ŻELIWNY Z FIGURĄ CHRYSTUSA I ANIOŁEM NA COKOLE – ul. ŚWIERCZEWSKIEGO 242 (karta nr 62)

VI.II.VII. Typ VII – Kapliczki domkowe murowane.

1. KAPLICZKA DOMKOWA – ul. MATEJKI 55 (karta nr 24)
2. KAPLICZKA DOMKOWA – ul. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH 165 (karta nr 37)

VI.II.VIII. Typ VIII – Groty maryjne.

1. GROTA MARYJNA – ul. SZYBOWA (karta nr 69)

VI.II.IX. Typ IX – Cmentarze.

1. CMENTARZ PARAFIALNY – UL. KOŚCIELNA 2
2. CMENTARZ PARAFIALNY – UL. SŁAWIKA
3. CMENTARZ PARAFIALNY – UL. CIESZYŃSKA
4. CMENTARZ PARAFIALNY – UL. JANA NEPOMUCENA
5. CMENTARZ PARAFIALNY – UL. ŚWIERCZEWSKIEGO 154

VI.II.X. Typ X – Pomniki.

1. POMNIK UPAMIĘTNIAJĄCY MIEJSCE POWITANIA WOJSKA POLSKIEGO W 1922 R.

Ilustracja 18: Pomnik przy ul. Pszczyńskiej.

VII.ZIELEŃ ZABYTKOWA

VII.I.Moszczenica, ul. Kościelna 2 – cmentarz parafialny.

Czas powstania: Ok. 1880

Adres: Moszczenica, ul. Kościelna 2

Właściciel: Parafia Rzymsko-Katolicka Świętego Mikołaja oraz Matki Boskiej Różańcowej

Historia:

Ok. 1230- pierwsze wzmianki o wsi Moszczenica lokowanej na prawie polskim. Przez osadę wiódł szlak handlowy z Krakowa przez Racibórz do Wrocławia oraz z Rybnika do Frysztatu. Istniał tu wówczas drewniany kościółek.

1241- w styczniu przejście Tatarów przez Moszczenicę.

Poł. XIII w.- w Moszczenicy osiedli głównie Czesi i Morawianie.

1290-1305 - księga fundacyjna biskupstwa wrocławskiego opisuje osadę objętą lokalcją na prawie niemieckim jako wieś na 24 łanach frankńskich i należącą do archiprezbitariatu w Żorach.

Poł. XV w. - Moszczenica miała swojego proboszcza oraz parafię

1514- sołtysa dziedzicznego zastąpił niedziedziczny zwany włodarzem, wyznaczany przez właściciela dominium. Wolne sołectwo moszczenickie zostało włączone do dominium wodzisławskiego.

1512-14- „zimy grenlandzkie”- nieurodzaj i głód we wsi.

- 1539- utworzenie archiprezbiteriatu w Wodzisławiu, do którego przypisano Moszczenicę.
1585- początek budowy nowego kościoła. Była to budowla drewniana, na zrąb, na fundamentach kamiennych, orientowana. Ściany zewnętrzne były szalowane a obok zbudowano dzwonnice na planie kwadratu. W prezbiterium ułożono kamienną płytę z datą 1236, przeniesioną ze starego kościoła.
1607- budowa folwarku.
1645- zwrot kościoła św. Bartłomieja katolikom.
1650- kościół w Moszczenicy posiada dwa filialne w Ruptawie i Cisowce.
1660- Szotkowice przyłączone do Moszczenicy.
1774- dzierżawcą majątku - Jan Augustini.
1811- dzierżawcą majątku - Kias.
1823- właścicielem dominium Ernst von Strachwitz.
1839- w kościele unowocześniono organy. Prace wykonał Winkler z Bielska oraz mistrz Durschlag z Rybnika.
1846- bunt zagrodników.
1878- w Moszczenicy wykopaliska archeologiczne potwierdzające dawne osadnictwo.
1885- przebudowa kościoła św. Mikołaja, wciągnięcie dzwonnicy w narys kościoła.
1886- właścicielem folwarku Fritz von Friedlaender.
1895- budowa nowej fary.
1920- Moszczenica w państwie Polskim.
1935- ukończenie budowy linii kolejowej z Moszczenicy do Zebrzydowic.
1938- 8 VIII pożar w kościele św. Mikołaja.
1939- początek budowy nowego kościoła. Prace prowadził budowniczy Kroczyk z Żor.
1949- ukończenie stanu surowego kościoła.
1950- poświęcenie kościoła.

Opis:

Cmentarz zlokalizowany jest na południowy zachód od kościoła. Stanowi odrębne założenie. Kościół parafialny, zlokalizowany na kulminacji wzgórza. Stanowi dominantę terenową. Cmentarz założony jest na stoku, z wykorzystaniem naturalnego układu terenu. Cmentarz o układzie nieregularnym, z dwoma alejami w układzie krzyżowym i aleją obwodową, z krzyżem cmentarnym, zlokalizowanym w alei głównej. Pierwotnie okolony murem, obecnie część nowsza - siatką ogrodzeniową na podmurówce i słupkach z cegły silikatowej. Od frontu metalowe przesła na podmurówce. Wokół kościoła pierwotnie posadzono szpaler lip drobnolistnych. Niestety nie zachowały się.

Zarysy kwater systematycznie ulegają zatarciu poprzez zwiększanie ilości pochówków.

Zalecenia konserwatorskie:

Odtworzenie obsadzenia szpalerowego drzewami liściastymi po obwodzie cmentarza.
Renowacja nagrobków o znaczeniu historycznym (poległych w I wojnie światowej i w okresie powstań śląskich).

VII.II.Bzie zameckie, ul. Klubowa 2 – park dworski.

Czas powstania: I poł. XIX w.

Adres: Bzie Zameckie, ul. Klubowa 2

Właściciel: Gmina Miejska Jastrzębie-Zdrój

Historia:

1293- wzmianka o Byze – książę Władysław Opolczy nadał dobra rycerzowi Wojanowi von Pawlowitz.

1335 wzmianka w księdze uposażeń biskupich.

1403- Bzie należy do Weroniki Woinin i jej siostry Małgorzaty, które w listopadzie sprzedają je braciom Gossław.

1426- właścicielem - kleryk Jan Scheffler.

1447- parafia podlega archidiakonatowi opolskiemu.

1467-1480- właścicielami dóbr rodzina Rostków.

1481.07.4- Kazimierz książę cieszyński zatwierdza podział Bzia na dwie części, z których jedną Jan Rostek przekazuje synowi Krzysztofowi.

poł. XVI w. – budowa dworu obronnego.

1628- parafia przechodzi w ręce ewangelików.

1644- właścicielem dóbr Mateusz von Rostek.

1663-72- budowa nowego drewnianego kościoła pw. Apostołów Piotra i Pawła.

1679- dokument wspominający o trzech właścicielach majątku, w tym Jerzym Frank. Parafia przechodzi ponownie w ręce katolików.

1719- pięciu właścicieli dóbr: Karol Zygmunt von Skrbeński, Adam Wentzel von Laszowski, Zygmunt von Gusnar, Juliusz Werner von Pielchrzim, Wentzel von Januszowsky.

1778- budowa nowego drewnianego kościoła.

1889- powstaje szkoła ewangelicka.

1912- powstaje szkoła katolicka.

1942- kościół spłonął.

Opis:

Park dworski zlokalizowany jest na północ i wschód od budynku dworskiego i oddziela go od zabudowań folwarcznych. Park ma charakter krajobrazowy o trudnym dziś do ustalenia układzie przestrzennym. Można domniemywać, że kompozycja nosiła charakter swobodny z dużymi wnętrzami łąk kwietnych oraz skupinami starodrzewu wzbogaconego egzemplarzami egzotycznych drzew i krzewów. Bezpośrednio na północ od dworu rozciągało się, czytelne do dziś duże wnętrze typu salonu. Najprawdopodobniej przy tworzeniu kompozycji oparto się na drzewostanie siedliskowym, gdyż część dębów szypułkowych oraz lid drobnolistnych jest starsza niż przypuszczalny czas założenia parku. Z zestawu krzewów kwitnących zachowały się jedynie lilaki.

Układ kompozycyjny częściowo zatarty. Niewielka zachowana część nasadzeń krzewów ozdobnych. Układ drożny nie zachowały się.

Zalecenia konserwatorskie:

Wykonanie inwentaryzacji dendrologicznej.

Wykonanie projektu rewaloryzacji.

Przeprowadzenie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych na drzewostanie.

VII.III.Borynia, ul. Zamkowa – park pałacowy

Czas powstania: 2 poł. XVIII

Adres: Jastrzębie-Zdrój – Borynia, ul. Zamkowa

Właściciel: Jastrzębska Spółka Węglowa, 44-330 Jastrzębie-Zdrój, ul. Armii Krajowej 56

Historia:

1300 – pierwsza wzmianka o wi Borynia (Borina) w księdze fundacyjnej biskupstwa wrocławskiego.

1409 – wieś Borynia (nie posiadała własnego herbu) należy do Mikołaja (Mikusza) z Boryni, a następnie do XVI w. do rodziny Boryńskich, po nich do Skrzyszowskich.

1736 – na mapie Wielanda oznaczono siedzibę rycerską w Boryni Górnej (prawdopodobnie w miejscu obecnego pałacu).

2 poł. XVIII w. – w dobrach rycerskich w Boryni Górnej powstaje pałac. Ze względu na podobieństwa stylistyczne oraz czas powstania można go łączyć z działalnością architekta Samuela Ilgnera. Dokładny rok budowy pałacu nie jest znany. Można go jednak łączyć hipotetycznie z rodziną von Schlutterbach, która posiadała dobra w Boryni do 1840 r. Na pewno z działalnością tego rodu można wiązać powstanie parku pałacowego, którego najstarsze drzewa liczą ok. 200 lat.

XIX w. – dobra w Boryni wielokrotnie zmieniają właściciela. Przechodzą kolejno w ręce rodziny Anhalt- Coethen, von. Madeyskich, von Duranta, Waldemara Schippena.

Po 1962 – dobra zostają włączone do Książęco – Pszczyńskiego Fiedeikomisu.

1922 – po plebiscycie dobra w Boryni przechodzą pod administrację polską, z przynależnością do powiatu pszczyńskiego.

1945 – po reformie rolnej pałac przechodzi na własność Skarbu Państwa – mieści się w nim szkoła.

1961 – remont pałacu dla potrzeb szkoły.

1987 – remont z adaptacją na cele ośrodka szkoleniowego KWK „Borynia”

Opis:

Park zlokalizowany jest w południowej i zachodniej części działki. W obecnym kształcie nie ma możliwości jednoznacznego stwierdzenia typu pierwotnej kompozycji. Drzewostan w układzie swobodnym, ze szpalerem lip drobnolistnych i robini akacjowych na granicy południowej. Luźno rozmieszczone drzewa i grupy drzew zajmują wschodnią część obecnej działki. Najprawdopodobniej stanowiły niegdyś fragment skupi w obrębie dużego wnętrza parkowego. Najbardziej okazałe z drzew – lipa drobnolistna, rosnąca na południowy zachód od pałacu pełniła kiedyś funkcję singeltona.

Lipami drobnolistnymi obsadzono również aleję doprowadzającą do założenia (obecnie ulica Zamkowa).

Układ kompozycyjny i drożny nieczytelny. Spora ilość samosiewów zacierających pierwotną kompozycję.

Zalecenia konserwatorskie:

Wykonanie bieżącej inwentaryzacji dendrologicznej.

Opracowanie projektu rewaloryzacji

Uzupełnienie szpalerów ulicy Zamkowej

Wykonanie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych przy drzewostanie

VII.IV.Szeroka, ul. Sławika 20 – cmentarz parafialny (część wschodnia).

Czas powstania: 1893

Adres: Jastrzębie-Zdrój, ul. Sławika 20

Właściciel: Parafia Rzymsko-Katolicka Wszystkich Świętych, ul. Powstańców 109A

Historia:

Przełom XIII i XIV wieku – lokacja osady Szeroka. (wg. L. Musioła pomiędzy 1270 a 1280), w wyniku wielkiej akcji lokacyjnej na prawie niemieckim.

ok.1305 – pierwsze wzmianki jako Syroka.

1321 – nazwa wsi Timmnesdorf (prawdopodobnie od zasadzcy wsi Tymoteusza. Nazwa pozostaje do 1922 używana równolegle z nazwą polską.

1447 – pierwsza wzmianka w spisach świętopietrza, łącznie z drugą osadą (dzisiejsza Gogołowa), z którą stanowiły całość.

Koniec XV w. – podział sołectwa wolnego w Szerokiej pomiędzy dwóch sołtysów (Maciej Brosseg i Bartosz Szayblar).

1520 – budowa drewnianego kościoła ewangelickiego

1572 – sołectwo Szayblara zostało sprzedane baronowi Karolowi Promnicowi, który zamienił je w folwark dominialny.

XVI w – folwark należy do Wawrzyna Skrzyszowskiego.

1530-33 – dzierżawcą - Mikołaj Strzybnicki

1548 – właścicielem - Wawrzyn Młodszy Skrzyszowski podlegający Panom na Wodzisławiu. Sam folwark leżał w granicach księstwa Pszczyńskiego. Pozostał w jego granicach aż do II wojny światowej, jako część dominium pszczyńskiego.

1550 – w Szerokiej powstaje szkoła.

1628 – zamknięcie kościoła dla nabożeństw ewangelickich.

1648 – konsekracja kościoła jako rzymskokatolickiego pw. Wszystkich Świętych.

30.03.1796 – początek rozbiórki starego kościoła

1796-1801 – budowa murowanego kościoła z fundacji ks. Skrzyszowskiego, pod nadzorem mistrza Langer z Głubczyc.

1859 – przedstawienie na dokumencie herbu Szerokiej (szereg złotych palni zakończonych kulami na niebieskim tle). Z napisem TIMMENDORFGEM.S/PLESSNER/CREIS.

1860 – budowa plebani wg projektu Lorenza z Rybnika.

Ok. 1890 – 1910 - budowa zabudowań folwarcznych.

1859-99 – wiercenia w poszukiwaniu złóż węgla na terenie Jastrzębia.

1913 – ukończenie przechodzącej przez Jastrzębie budowy kolei żelaznej łączącej Żory z Wodzisławiem.

od 1921 - pieczęć Szerokiej bezherbowa.

1946 – na mocy reformy rolnej folwark przechodzi na własność Skarbu Państwa – utworzenie PGR.

Opis:

Cmentarz zlokalizowany jest na wschód od kościoła. Stanowi rozwinięcie dawnego cmentarza przykościelnego. Kościół parafialny, zlokalizowany na kulminacji wzgórza, stanowi dominantę terenową. Cmentarz o układzie regularnym, z dwoma alejami w układzie krzyżowym, z krzyżem cmentarnym, zlokalizowanym w alei głównej. Pierwotnie okolony murem, obecnie część nowsza siatką ogrodzeniową na podmurówce. Wokół kościoła pierwotnie posadzono szpaler lip drobnolistnych. Niestety nie zachowały się. W alei poprzecznej powstało w latach 80. XX wieku szpalerowe nasadzenie żywotników.

Zarysy kwater systematycznie ulegają zatarciu poprzez zwiększanie ilości pochówków.

Zalecenia konserwatorskie:

Odtworzenie obsadzenia szpalerowego drzewami liściastymi po obwodzie cmentarza

VII.V.Jastrzębie-Zdrój – park zdrojowy.

Czas powstania: Poł. XIX w.

Adres: Jastrzębie-Zdrój, ul. Witczaka

Właściciel: Gmina Jastrzębie-Zdrój

Historia:

1859 – właściciel Jastrzębia Dolnego i Centnerowca baron Emil von Schlieben odkrywa źródła solanki w dolinie rzeczki Szotówki.

1861 – budowa pierwszego uzdrowiskowego zakładu kąpielowego.

1864 – po badaniach dr Schwartz’a z Uniwersytetu we Wrocławiu rozpoczęto masowy eksport stężonej solanki jastrzębskiej do USA.

1896 – pochodzący z poznańskiego lekarz Mikołaj Witczak zakupił majątek i uzdrowisko o powierzchni łącznej 240 ha.

1913 – ukończenie przechodzącej przez Jastrzębie budowy kolei żelaznej łączącej Żory z Wodzisławiem.

1914 – obiekty uzdrowiskowe zamienione na szpitale wojskowe.

1918 – Witczak sprzedaje uzdrowisko niemiecko – austriackiemu Towarzystwu Zdrojowemu.

1922 – bracia Mikołaj (syn) i Józef Witczakowie odzyskują i odbudowują uzdrowisko.

1927 - 28 – otwarcie Sanatorium „Fundacji dla inwalidów Wojennych i Powstańczych im. J. Piłsudskiego”. Posiadało wówczas 37 pokoi i 100 łóżek. Koszt budowy wyniósł 756 tys. zł łącznie z wyposażeniem. Budynek powstał w monumentalnym stylu modernizmu klasycystycznego. Autorami projektu byli inżynierowie Boratyński, Kreizler i Stadnicki. Kierującym robotami z ramienia Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego był Naczelnik Wydziału Robót Publicznych inż. Henryk Zawadowski.

W zdroju czynnych 49 obiektów kuracyjnych.

1940-44 – w budynku Szpital Wojskowy.

1945 – przystąpienie do odbudowy zdroju po zniszczeniach wojennych.

20.04.1946 – Śląsko – Dąbrowski Urząd Wojewódzki ogłosił przetarg na roboty remontowe i instalacyjne. Obwieszczenie zamieszczone zostało w „Śląsko – Dąbrowskim Dzienniku Wojewódzkim” (nr 11). Z kredytów Wydziału Pracy i Opieki społecznej wyremontowano i oddano ponownie do użytku budynek sanatorium. Prace prowadził Wydział Odbudowy (organ wykonawczy Ministerstwa Odbudowy na terenie województwa).

14.06.1946 – zwrot zdrojowiska Mikołajowi i Józefowi Witczakom.

06.11.1947 – uzdrowisko przejęte na cele reformy rolnej i przekazane pod zarządek Ministerstwa Zdrowia.

01.01.1948 – powołanie Państwowego Uzdrowiska w Jastrzębiu Zdroju.

1950 – włączenie do uzdrowiska Jastrzębie jego filii w Ustroniu. Sanatorium zostaje przejęte na Wojewódzki Zakład Rehabilitacyjny dla Dzieci Niepełnosprawnych.

1952 – poszerzenie zakresu działania Zakładu o leczenie dzieci po chorobie Heinego – Medina.

Opis:

Park zlokalizowany w centrum źródła. Pierwotnie przecięty na dwie nierówne części deptakiem (obecnie ul. 1. Maja). Część północna parku ma charakter zróżnicowany. Ze względu na częściową lokalizację w obrębie naturalnego wąwozu, część parku ma charakter naturalny, gdzie cieniste alejki i romantyczne mostki oraz schody terenowe skłaniają do spokojnego, kontemplacyjnego wypoczynku. Część centralna fragmentu północnego ma charakter reprezentacyjny i ukształtowana została w stylu wspólnym dla wielu XIX wiekowych uzdrowisk. Alejki wytyczono tam regularnie, uzupełniając je małą architekturą. Wszystkie zbiegają się do centralnego, prostokątnego placu przed Domem Źródłowym. W tej części parku zlokalizowano największą liczbę drzew i krzewów egzotycznych. Ogółem w parku zinwentaryzowano 147 taksonów drzew i krzewów, z czego znaczna część to egzotyczne. We wschodniej części park znowu przechodzi w kompozycję swobodną, kończącą się tzw. Kozim Jarem. W obrębie tej części parku sukcesywnie powstawały obiekty sanatoryjne i uzdrowiskowe rozrzucone po całym terenie. W zależności od czasu powstania nosiły charakter architektury uzdrowiskowej XIX w. aż do modernistycznej i stylu zakopiańskiego.

Część południowa ma charakter zbliżony do naturalnego, ponieważ rozplanowano ją na stoku opadającym w dolinę od budynków sanatoryjnych zlokalizowanych tu wzdłuż ulicy. Uzyskany w ten sposób układ jest lekko zgeometryzowany. Rozpoczyna się schodami terenowymi prowadzącymi od obiektów w dół, gdzie na dużych przestrzeniach trawiastych zlokalizowano sztuczny staw z wyspą, fontanną i kilka nieregularnych grup drzewostanu. W tej części mniej jest egzotycznych nasadzeń parkowych, choć być może pierwotne po prostu się nie zachowały.

Dobry układ kompozycyjny i drożny. Spora ilość samosiewów zacierających pierwotną kompozycję. Podział parku pomiędzy kilkunastu obecnie zarządców powoduje zacieranie kompozycji

Zalecenia konserwatorskie:

Wykonanie aktualizacji inwentaryzacji dendrologicznej części północnej

Wykonanie inwentaryzacji dendrologicznej części południowej

Opracowanie projektu rewaloryzacji

Wykonanie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych przy drzewostanie

VII.VI.Szeroka, ul. Sławika 20 – cmentarz parafialny.

Czas powstania: 1896 r.

Adres: Szeroka, ul. Powstańców Śląskich 109

Historia:

Przełom XIII i XIV wieku – lokacja osady Szeroka. (wg. L. Musioła pomiędzy 1270 a 1280), w wyniku wielkiej akcji lokacyjnej na prawie niemieckim.

ok.1305 – pierwsze wzmianki jako Syroka.

1321 – nazwa wsi Timmesdorf (prawdopodobnie od zasadzcy wsi Tymoteusza. Nazwa pozostaje do 1922 używana równolegle z nazwą polską.

1447 – pierwsza wzmianka w spisach świętopietrza, łącznie z drugą osadą (dzisiejsza Gogołowa), z którą stanowiły całość.

Koniec XV w. – podział sołectwa wolnego w Szerokiej pomiędzy dwóch sołtysów (Maciej Brosseg i Bartosz Szayblar).

1520 – budowa drewnianego kościoła ewangelickiego.

1572 – sołectwo Szayblara zostało sprzedane baronowi Karolowi Promnicowi, który zamienił je w folwark dominialny.
XVI w – folwark należy Wawrzyna Skrzyszowskiego.
1530-33 – dzierżawcą - Mikołaj Strzybnicki.
1548 – właścicielem Wawrzyn Młodszy Skrzyszowski podlegający Panom na Wodzisławiu. Sam folwark leżał w granicach księstwa Pszczyńskiego. Pozostał w jego granicach aż do II wojny światowej, jako część dominium pszczyńskiego.
1550 – w Szerokiej powstaje szkoła.
1628 – zamknięcie kościoła dla nabożeństw ewangelickich.
1648 – konsekracja kościoła jako rzymskokatolickiego p.w. Wszystkich Świętych.
30.03.1796 – początek rozbiórki starego kościoła.
1796-1801 – budowa murowanego kościoła z fundacji ks. Skrzyszowskiego, pod nadzorem mistrza Langer z Głubczyc.
1859 – przedstawienie na dokumencie herbu Szerokiej (szereg złotych palni zakończonych kulami na niebieskim tle). Z napisem TIMMENDORFGEM.S/PLESSNER/CREIS.
1860 – budowa plebani wg projektu Lorenza z Rybnika.
Ok. 1890 – 1910 - budowa zabudowań folwarcznych.
1859-99 – wiercenia w poszukiwaniu złóż węgla na terenie Jastrzębia.
1913 – ukończenie przechodzącej przez Jastrzębie budowy kolei żelaznej łączącej Żory z Wodzisławiem.
od 1921 pieczęć Szerokiej bezherbowa.
1946 – na mocy reformy rolnej folwark przechodzi na własność Skarbu Państwa – utworzenie PGR.
Lata 70. XX wieku - rozbudowa folwarku.
1998 – likwidacja PGR – obiekty folwarczne dzierżawione różnym użytkownikom.

Opis:

Cmentarz zlokalizowany jest na kulminacji wzgórza, wokół kościoła. Stanowi dominantę terenową. Cmentarz o układzie regularnym, z jedną centralną aleją na kierunku wschód – zachód i poprzeczną. Obsadzenie pierwotnie po obwodzie szpalerem lip drobnolistnych oraz podobnym obsadzeniem w alei głównej (zachowała się lipa drobnolistna obok kościoła). Częściowo wymienionym na żywotniki (w alei poprzecznej pojedynczy szpaler). Ogrodzenie z siatki - z elementów betonowych, odlewanych.

Dobry układ poszczególnych nagrobków.

Zalecenia konserwatorskie:

Odtworzenie obsadzenia szpalerowego drzewami liściastymi po obwodzie cmentarza.

VII.VII.Ruptawa, ul. Cieszyńska – cmentarz parafialny.

Czas powstania: Ok. 1850

Adres: Ruptawa, ul. Cieszyńska

Właściciel: Parafia Rzymsko-Katolicka Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny, ul. Płonki 5

Historia:

Przełom XIII i XIV wieku – lokacja osady Ruptawa. (wg. L. Musioła pomiędzy 1270 a 1280), w wyniku wielkiej akcji lokacyjnej na prawie niemieckim.

XVI w.- potwierdzone istnienie drewnianego kościoła przeniesionego w 1971 roku do Kaczyc.

1652- wzmianka w księdze wizytacyjnej o istnieniu kościoła drewnianego.

1650- dobra ruptawskie we władaniu Bernarda i Joachima Rostków.

1687- dobra we władaniu Macieja i Jana Jerzego Rostków.

1719- wieś należy do Jana Rudzkiego oraz Andrzeja Tluck (po połowie), stąd zapewne podział na Ruptawę Dolną i Górną.

1725- Ruptawa Górna – Andrzej Antoni Tluck a po nim Karole eques de Toschonowitz, Dolna- Krystian Fryderyk Libec.

1728- część dóbr zakupuje Wacław Fryderyk de Lachowski, starosta państwa wodzisławskiego.

1749- właścicielami baronessa de Skirbeński oraz generał-major von. Gordon (właściciel Cisówki)

1780- Jerzy Niclas de Gotschalkowski zakłada niemiecką kolonię w Ruptawie. Ponowne założenie Ruptawy po wojnach śląskich przez Jerzego Niklasa von. Gotschalkowski w ramach państwa wodzisławskiego, połączonego z państwem pszczyńskim aż do 1817 r.

1800- właścicielką Augiusta von Parchwitz, wdowa po von Radecki.

1817- Ruptawa w powiecie rybnickim.

1841- Eques von. Richthofen nabywa Ruptawę.

1843- właściciel von. Sprintzenstein auf Gross Hoschutz sprzedaje dobra „Słazakowi“ z Przerdsiębiorstwa Osadniczego.

1872- właścicielem - Tadeusz Conrad.

1892- Paweł Kozłowski.

1912- właścicielem Blumel.

1913- Rehnet.

1947-49- budowa nowego murowanego kościoła p.w.Niepokalanego Serca Marii

Opis:

Cmentarz zlokalizowany jest na północny-wschód od kościoła. Prawdopodobnie powstał w wyniku działalności w poł. XIX wieku dziedzica wyznania ewangelickiego. Cmentarz o układzie regularnym, z dwoma alejami w układzie krzyżowym, z krzyżem cmentarnym, zlokalizowanym w alei głównej. Ogrodzony płotem sztachetowym, słupki murowane. Brak śladów pierwotnego założenia zieleni, choć najprawdopodobniej musiały istnieć obsadzenia przynajmniej po granicach obiektu. W zamian istnieje żywopłot z ligustru pospolitego (cięty geometrycznie) jako obrzeżenie alei głównej. Przy niektórych pomnikach fragmenty żywopłotów z bukszpanu wiecznie zielonego.

Dobry układ poszczególnych nagrobków. Zarysy kwater systematycznie ulegają zatarciu poprzez zwiększanie ilości pochówków.

Zalecenia konserwatorskie:

Utrzymanie układu kwater.

VII.VIII.Jastrzębie Górne – ul. Nepomucena 2 – cmentarz parafialny.

Czas powstania: Ok. 1880

Adres: Jastrzębie-Zdrój, ul. Nepomucena 2

Właściciel: Parafia Rzymsko-Katolicka świętej Katarzyny

Historia:

1293- wzmianka o Bożej Górze, posiadającej ustrój polski.
1335- wzmianka w księdze uposażeń biskupich, jako własność klasztoru Dominikanek w Raciborzu.
pol. XIV- powstaje parafia p.w. Katarzyny Aleksandryjskiej.
1397- potwierdzenie istnienia drewnianego kościoła.
1447- parafia podlega archidiakonatowi opolskiemu. Wolne sołectwo wchodzi w skład dominium.
1456-1518- właścicielami dóbr - rodzina Rostków.
1519- sprzedaż Jastrzębia Piotrowi Skrzyszowskiemu ze Skrzyszowa.
1590- Jastrzębie sprzedane Fragsteinom.
1759- majątek kupuje rodzina Starchwitzów (tzw. dział górny).
1811- spłonął kościół św. Katarzyny.
1820- początek budowy nowego kościoła.
1825.10.16- benedykcja nowego kościoła.
1858- właścicielem Jastrzębie Dolnego był Jean de Gervais, który w tym samym roku przekazał go skarbowi pruskiemu.
1859- właściciel Jastrzębia - Emil Schlieben rozpoczyna poszukiwania złóż soli.
1892- budowa szkoły.
1859 – właściciel Jastrzębia Dolnego i Centnerowca baron Emil von Schlieben odkrywa źródła solanki w dolinie rzeczki Szotówki.
1861 – budowa pierwszego uzdrowskiego zakładu kąpielowego.
1864 – po badaniach dr Schwartz’a z Uniwersytetu we Wrocławiu rozpoczęto masowy eksport stężonej solanki jastrzębskiej do USA.
1896 – pochodzący z poznańskiego lekarz Mikołaj Witczak zakupił majątek i uzdrowisko o powierzchni łącznej 240 ha.
1913 – ukończenie przechodzącej przez Jastrzębie budowy kolei żelaznej łączącej Żory z Wodzisławiem.
1914 – obiekty uzdrowskie zamienione na szpitale wojskowe.
1918 – Witczak sprzedaje uzdrowisko niemiecko – austriackiemu Towarzystwu Zdrojowemu.
1922 – bracia Mikołaj (syn) i Józef Witczakowie odzyskują i odbudowują uzdrowisko.
1945 (styczeń) – przez Jastrzębie przechodzi pochód więźniów z Oświęcimia. W trakcie ostatnich prac na terenie sanatorium odkryto mogiłę zbiorową.
1945 (połowa) – przystąpienie do odbudowy zdroju po zniszczeniach wojennych.
14.06.1946 – zwrot zdrojowiska Mikołajowi i Józefowi Witczakom.
06.11.1947 – uzdrowisko przejęte na cele reformy rolnej i przekazane pod zarząd Ministerstwa Zdrowia.
01.01.1948 – powołanie Państwowego Uzdrowiska w Jastrzębiu Zdroju.
1950 – włączenie do uzdrowiska Jastrzębie jego filii w Ustroniu.
1961 – sanatorium „Hutnik”, „Pokój” i „Jastrzębianka” przekazane zostają Powiatowemu Wydziałowi Zdrowia i Opieki Społecznej w Wodzisławiu..

Opis:

Cmentarz zlokalizowany jest na kulminacji wzgórza, wokół kościoła parafialnego. Ma nieregularny narys wynikający z ukształtowania terenu. Układ komunikacyjny to obwodnica, przecinana kilkoma alejkami poprzecznymi. Ogrodzenie w postaci kraty metalowej na słupkach murowanych (od frontu z podmurówką). Wokół cmentarza na przełomie XIX i XX wieku powstało obsadzenie szpalerowe lip drobnolistnych, prawie nie istniejące. Pierwotnie centralny układ kwater został zatarty poprzez wprowadzenie dużej ilości pochówków.

Dobry układ poszczególnych nagrobków. Pozostałości obsadzenia szpalerowego granicznego.

Zalecenia konserwatorskie:

Odtworzenie obsadzenia szpalerowego drzewami liściastymi po obwodzie cmentarza.

VII.IX.Bzie Zachodnie – ul. Świerczewskiego 154 - cmentarz parafialny.

Czas powstania: Ok. 1780

Adres: Bzie Zameckie, ul. Świerczewskiego 154/ Cicha

Własność: Parafia Rzymsko-Katolicka świętych Apostołów Piotra i Pawła

Historia:

1293- wzmianka o Byze – książę Władysław Opolczy nadał dobra rycerzowi Wojanowi von Pawlowitz.

1335 wzmianka w księdze uposażeń biskupich.

1403- Bzie należy do Weroniki Woinin i jej siostry Małgorzaty, które w listopadzie sprzedają je braciom Gossław.

1426- właścicielem kleryk Jan Scheffler.

1447- parafia podlega archidiakonowi opolskiemu.

1467-1480- właścicielami dóbr - rodzina Rostków.

1481.07.4- Kazimierz książę cieszyński zatwierdza podział Bzia na dwie części, z których jedną Jan Rostek przekazuje synowi Krzysztofowi.

poł. XVI w. – budowa dworu obronnego.

1628- parafia przechodzi w ręce ewangelików.

1644- właścicielem dóbr - Mateusz von Rostek.

1663-72- budowa nowego drewnianego kościoła pw. Apostołów Piotra i Pawła

1679- dokument wspominający o trzech właścicielach majątku, w tym Jerzym Frank. Parafia przechodzi ponownie w ręce katolików.

1719- pięciu właścicieli dóbr: Karol Zygmunt von Skrbeński, Adam Wentzel von Laszowski, Zygmunt von Gusnar, Juliusz Werner von Pielchrzim, Wentzel von Januszowsky.

1778- budowa nowego drewnianego kościoła.

1889- powstaje szkoła ewangelicka.

1912- powstaje szkoła katolicka.

1942- kościół spłonął.

Opis:

Cmentarz zlokalizowany jest na kulminacji wzgórza. Stanowi dominantę terenową. Cmentarz o układzie nieregularnym, z jedną centralną aleją. Obsadzenie pierwotnie po obwodzie szpalerem lip drobnolistnych oraz podobnym obsadzeniem w alei głównej. Zachowane jedynie pojedyncze egzemplarze. Częściowo wymienionym na żywotniki. Zachowane jedynie pojedyncze egzemplarze. Ogrodzenie z siatki.

Dobry układ poszczególnych nagrobków.

Zalecenia konserwatorskie:

Odtworzenie obsadzenia szpalerowego drzewami liściastymi po obwodzie cmentarza

VII.X.Jastrzębie-Zdrój – ul. Kościuszki 2 – park szpitalny.

Czas powstania: Ok. 1927

Adres: Jastrzębie-Zdrój, ul. Kościuszki 2

Właściciel: Szpital Rehabilitacyjny dla Dzieci, Jastrzębie-Zdrój, ul. Kościuszki 2

Historia:

1859 – właściciel Jastrzębia Dolnego i Centnerowca baron Emil von Schlieben odkrywa źródła solanki w dolinie rzeczki Szotówki.

1861 – budowa pierwszego uzdrowiskowego zakładu kąpielowego.

1864 – po badaniach dr Schwartz’a z Uniwersytetu we Wrocławiu rozpoczęto masowy eksport stężonej solanki jastrzębskiej do USA.

1896 – pochodzący z poznańskiego lekarz Mikołaj Witczak zakupił majątek i uzdrowisko o powierzchni łącznej 240 ha.

1913 – ukończenie przechodzącej przez Jastrzębie budowy kolei żelaznej łączącej Żory z Wodzisławiem.

1914 – obiekty uzdrowiskowe zamienione na szpitale wojskowe.

1918 – Witczak sprzedaje uzdrowisko niemiecko – austriackiemu Towarzystwu Zdrojowemu.

1922 – bracia Mikołaj (syn) i Józef Witczakowie odzyskują i odbudowują uzdrowisko.

1927 - 28 – otwarcie Sanatorium „Fundacji dla inwalidów Wojennych i Powstańczych im. J. Piłsudskiego”. Posiadało wówczas 37 pokoi i 100 łóżek. Koszt budowy wyniósł 756 tys. zł łącznie z wyposażeniem. Budynek powstał w monumentalnym stylu modernizmu klasycystycznego. Autorami projektu byli inżynierowie Boratyński, Kreizler i Stadnicki. Kierującym robotami z ramienia Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego był Naczelnik Wydziału Robót Publicznych inż. Henryk Zawadowski.

W zdroju czynnych 49 obiektów kuracyjnych.

1940-44 – w budynku Szpital Wojskowy.

1945 połowa – przystąpienie do odbudowy zdroju po zniszczeniach wojennych.

20.04.1946 – Śląsko – Dąbrowski Urząd Wojewódzki ogłosił przetarg na roboty remontowe i instalacyjne. Obwieszczenie zamieszczone zostało w „Śląsko – Dąbrowskim Dzienniku Wojewódzkim” (nr 11). Z kredytów Wydziału Pracy i Opieki społecznej wyremontowano i oddano ponownie do użytku budynek sanatorium. Prace prowadził Wydział Odbudowy (organ wykonawczy Ministerstwa Odbudowy na terenie województwa).

14.06.1946 – zwrot zdrojowiska Mikołajowi i Józefowi Witczakom

06.11.1947 – uzdrowisko przejęte na cele reformy rolnej i przekazane pod zarząd Ministerstwa Zdrowia.

01.01.1948 – powołanie Państwowego Uzdrowiska w Jastrzębiu Zdroju.

1950 – włączenie do uzdrowiska Jastrzębie jego filii w Ustroniu. Sanatorium zostaje przejęte na Wojewódzki Zakład Rehabilitacyjny dla Dzieci Niepełnosprawnych.

1952 – poszerzenie zakresu działania Zakładu o leczenie dzieci po chorobie Heinego - Medina

Opis:

Park zlokalizowany wokół szpitala, z największą częścią od strony wschodniej. Kompozycja ściśle modernistyczna. Alejka dookoła obsadzona szpalerami lip drobnolistnych oraz klonów zwyczajnych. W centrum utworzonego przez nią prostokąta niewielkie skupiny drzew w układzie geometrycznym. W obsadzeniach jarzaby pospolite i szwedzkie oraz duża ilość krzewów iglastych i ozdobnych.

Dobry układ kompozycyjny i drożny. Spora ilość samosiewów zacierających pierwotną kompozycję.

Zalecenia konserwatorskie:

Wykonanie inwentaryzacji dendrologicznej

Opracowanie projektu rewaloryzacji

Wykonanie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych przy drzewostanie

VIII.GENERALNE WYTYCZNE URBANISTYCZNE

Elementy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego stanowią przede wszystkim: historyczny układ urbanistyczny - przebieg ulic, zabudowa wiejska - budynki i ich gabaryty wysokościowe, place - skwery, zieleń, budynki użyteczności publicznej oraz zabudowa zdrojowa wraz z uporządkowaną zielenią.

Ochrona tych składowych odbywa się w głównej mierze poprzez:

1. zachowanie linii zabudowy dzięki utrzymaniu istniejących budynków oraz uzupełnienie luk budowlanych nową, dostosowaną do istniejącej zabudową plombową, dysharmonia widoczna w przebiegu ulicy 1 Maja.
2. integrację zabudowy w ścisłych centrach założeń urbanistycznych,
3. modernizację zabytkowej zabudowy, celem zwiększenia standardu użytkowego, modernizacja budynków zdrojowych Łazienki II, d. sanatoria itd.)
4. konserwację zabytkowych elewacji w oparciu o program i projekt, m.in. partery elewacji zabytkowych – 1 Maja (lokale użytkowe)
5. zamknięcie pierzei w celu uporządkowania ładu przestrzennego oraz likwidację niewłaściwych osi widokowych, np. ul. 1 Maja/ Witczaka, ul. 1 Maja/ Miarki
6. wypełnienie luk budowlanych powinno utrzymywać historyczne linie zabudowy i podziały parcelacyjne oraz gabaryty pierzei (wysokość, kształt dachu, materiał, itd.). Nowoprojektowana architektura winna harmonizować z zabytkowym otoczeniem. Wymagane jest ustalenie maksymalnego

- gabarytu zabudowy, który wyznaczają historyczne budynki, np. zakłócenie historycznych linii zabudowy – ul. 1 Maja/ul. Zdrojowa
7. likwidację obiektów tymczasowych (m.in. kiosków, straganów), będących obiektami dysharmonicznymi. Należałoby wprowadzić ich funkcję w partery budynków istniejących lub nowo projektowanych, np. 1 Maja 26, ul. 1 Maja 34 b
8. maksymalną ochronę terenów zielonych przed wkraczaniem zabudowy.

VIII.1.Cele Programu Opieki Nad Zabytkami na terenie Miasta Jastrzębie-Zdrój.

Zapisy niniejszego programu powinny stanowić integralną część prawa lokalnego w postaci zgodnej z obowiązującymi przepisami prawa na terytorium kraju. Ich uszczegółowieniem winien być program rewaloryzacji wytypowanych obszarów i zespołów oraz poszczególnych obiektów.

Działalność zmierzającą do zachowania i poprawienia stanu konserwatorsko – technicznego należy skoncentrować na układach i zespołach przestrzennych oraz obiektach opracowanych w przedmiotowej dokumentacji wpisanych do rejestru, sugerowanych do wpisu, pretendujących do opracowania białej karty, oraz pozostałych – które należy chronić ze względu na ich wartość kulturową. Powinno się dążyć zarówno do utrzymania obecnego zasobu substancji zabytkowej, jak i radykalnej poprawy jego stanu zachowania. Istotnym elementem warunkującym realizację tego celu jest opracowanie zasad kształtowania elewacji. Obecna, całkowita dowolność w tym zakresie prowadzi do licznych przekształceń, czego konsekwencją jest chaos estetyczny budynków oraz utrata waloru zabytkowego.

Negatywnym zjawiskiem jest także chaos przestrzenny, będący konsekwencją licznych rozbiórek oraz dowolnych modernizacji obiektów zabytkowych. Remontami objąć należy również budynki gospodarcze, będące integralną częścią siedlisk wiejskich.

Celem prowadzonych prac konserwatorskich winno być nie tylko podniesienie walorów estetyczno - plastycznych obiektu, lecz przede wszystkim usunięcie przyczyn ich niszczenia i zagrożeń ich stanu, tak, aby osiągnięty efekt był długotrwały.

Należy zaprojektować otoczenie obiektów w taki sposób, aby podkreślało ich znaczenie w strukturze przestrzeni ulicy i otoczenia.

Problematyka konserwacji małej architektury wymaga współpracy między gminą a wspólnotami parafialnymi oraz społecznościami lokalnymi.

Warunkiem powodzenia działań formalno - prawnych jest definitywne rozwiązanie problemu utrzymania, użytkowania i remontu konserwatorskiego budynków, rekompozycji założeń kościelnych oraz przeprowadzenia ewentualnych badań archeologicznych na wybranych obszarach. Wykonanie wskazanych zadań ramowych pozwoli na powstanie przestrzeni publicznej o charakterze uniwersalnym, przy zachowaniu funkcjonalności obszaru. W przeciwnym wypadku wszelkie działania będą skazane na niepowodzenie, a obiekty kubaturowe, których stan obecny jest już bardzo zły, ulegną całkowitemu zniszczeniu.

Istotnym elementem warunkującym utrzymanie i podnoszenie wartości dziedzictwa kulturowego miasta byłoby stworzenie w porozumieniu z innymi samorządami miast i gmin oraz powiatów programu o charakterze regionalnym, ukierunkowanym na ochronę dziedzictwa dawnego wodzisławskiego Wolnego Mniejszego Państwa Stanowego i pszczyńskiego Wolnego Mniejszego Państwa Stanowego.

Ochroną objąć należy również obiekty małej architektury, znajdujące się na przedmiotowym obszarze, posiadające wartości zabytkowe. Na obiektach tych należy prowadzić zachowawcze prace konserwatorskie pod nadzorem stosownych służb. Obiekty te stanowią istotny element kulturowy przestrzeni.

Negatywnym zjawiskiem degradującym estetykę budynków zabytkowych są wszelkiego rodzaju szyldy oraz reklamy. Wprowadzają chaos na elewacjach. Dysharmonizują z charakterem obiektów.

Celem niwelacji tego negatywnego zjawiska należałoby opracować jednolity program zasad w przedmiotowym temacie, obejmujący budynki na terenie całego miasta.

Zabudowa oraz obiekty małej architektury, które nie zostały objęte wykazem w katalogu kart, stanowiącym integralną część niniejszego opracowania, należy wykreślić z dotychczasowych ewidencji obiektów zabytkowych i zwolnić z rygorów ochronnych.

Na podstawie istniejących uregulowań prawnych miasto powinno opracować program i zasady wspierania przedsięwzięć konserwatorskich oraz rewitalizacyjnych, prowadzonych przez innych właścicieli na przedmiotowym terenie. W szczególności powinien on objąć dawne obiekty zdrojowe, oraz obiekty małej architektury, często stanowiące własność prywatną. Jego celem winno być powstrzymanie procesów destrukcyjnych substancji zabytkowej. Problem ten obejmuje także zagadnienie konserwacji i utrzymania m.in. obiektów nieużytkowanych. Aktualne uwarunkowania krajobrazowe oraz konieczność rewitalizacji obszarów industrialnych (np. hałdy górnicze), lub zdekomponowanych - wskazują także na potencjalne możliwości pozyskania środków oraz dotarcia do źródeł finansowania programu ochrony zabytków.

Należy sukcesywnie rozbudowywać zasób dokumentacji dotyczących substancji wyszczególnionej w niniejszym katalogu. Należy również opracować pełen zasób informacji o wszelkiego typu źródłach dotyczących historii obecnego miasta Jastrzębie-Zdrój oraz miejscu ich przechowywania. Zasób nie może ograniczać się jedynie do źródeł publicznych i państwowych. Powinien także objąć archiwa prywatne, związków wyznaniowych a także zagraniczne. Należy upublicznić miejsce przechowywania i warunki korzystania z przedmiotowych materiałów.

Uwarunkowania dotyczące programów, procesów i technologii konserwatorskich oraz wymogów projektowych należy opracować indywidualnie do każdego z obiektów lub zespołów przestrzennych, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawnymi i w uzgodnieniu ze stosownymi organami i służbami.

Program powinien przyczynić się do dalszego rozwoju miasta oraz podniesienia jego atrakcyjności w aspekcie połączenia wartości kulturowych i krajobrazowych. Umożliwia także wpisanie się miasta w realizację stosownych zapisów planów zagospodarowania przestrzennego Województwa Śląskiego (Uchwała Nr II/21/2/2004 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 21 czerwca 2004 roku w sprawie uchwalenia “Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego”).

VIII.II.Dominanty przestrzenne.

Pozytywne:

1. kościół parafialny w Jastrzębiu Górnym
2. kościół parafialny w Szerokiej
3. kościół parafialny w Moszczenicy
4. kościół rzymsko-katolicki w Ruptawie
5. stary kościół ewangelicko-augsburski w Ruptawie
6. wieża wodna w Jastrzębiu Zdroju

Negatywne:

1. do rekompozycji w ramach rekonstrukcji i usuwania skutków industrializacji: składowiska odpadów z zakładów górniczych na terenie miasta Jastrzębie-Zdrój.

VIII.III.Generalne wytyczne architektoniczne.

1. obiekty zabytkowe i kulturowe należy zachować w swoim pierwotnym stanie, oraz dążyć do ich konserwacji, modernizacji lub adaptacji jedynie za zgodą właściwych służb
2. sporządzenie dokumentacji konserwatorskiej lub projektowej (obejmującej modernizację lub adaptację obiektu) należy poprzedzić kwerendą ikonograficzną obiektu (np. dokumentacja zdjęciowa, pocztówki historyczne, itd.), a w razie potrzeby również innymi badaniami (np. architekto-

- nicznymi, archeologicznymi, na obecność polichromii i rozpoznania pierwotnej kolorystyki)
3. zabudowa plombowa winna utrzymywać linie zabudowy wynikające z historycznych i miejscowych uwarunkowań oraz zachowywać podziały parcelacyjne, ponadto powinna uwzględniać gabaryty (wysokość, formę dachu, szerokość) pierzei
 4. architektura plombowa winna harmonizować z zabytkową
 5. należy ochronić pierwotne formy (wraz z kolorystyką, fakturą, itd) oraz detal elewacji
 6. należy chronić pierwotną stolarkę okienną i drzwiową (wraz z kolorystyką), w przypadku występowania wtórnej, ahistorycznej stolarki należy dążyć do odtworzenia kształtu, podziałów i profili pierwotnych drzwi i okien (na podstawie zachowanej dokumentacji ikonograficznej lub poprzez analogię) z zachowaniem materiału
 7. zabudowa osiedli patronackich, folwarczna, itd. w Moszczenicy winny być remontowane w ramach programu rewitalizacji
 8. należy dążyć do likwidacji obiektów tymczasowych (i substandardowych)
 9. obiekty o najwyższych walorach zabytkowych powinny być remontowane i konserwowane za zgodą służby konserwatorskiej a prace przy nich kierowane i nadzorowane przez uprawnione osoby
 10. ewentualna rozbiórka przedmiotowego obiektu poprzedzona musi być inwentaryzacją architektoniczną lub inną dokumentacją konserwatorską, na podstawie której właściwa służba ochrony zabytków udzieli stosownej zgody
 11. obiekty zabytkowe i kulturowe powinny posiadać dokumentację (np. w formie białej karty)

VIII.IV.Generalne wytyczne dla terenów zieleni zabytkowej.

1. pielęgnacja istniejących pomników przyrody

2. maksymalna ochrona powierzchni parkowych przed wkraczaniem zabudowy
3. rewaloryzacja terenów parkowych, stworzenie atrakcyjnych miejsc rekreacyjnych
4. uzupełnienie i zachowanie istniejących obsadzeń dróg
5. odtworzenie obsadzeń obwodu zabytkowych cmentarzy oraz głównych alei drzewami liściastymi

VIII.V.Postulaty konserwatorskie.

1. wszystkie zinventaryzowane i wartościowe obiekty powinny zostać objęte ochroną prawną na zasadzie zapisu w planie zagospodarowania przestrzennego, a najcenniejsze należy wpisać do rejestru zabytków. Obiekty będące w złym stanie technicznym należy remontować wg zatwierdzonych projektów konserwatorskich.
2. należy objąć ochroną krzyże, kaplice architektoniczne oraz figury przydrożne wraz z ich bezpośrednim otoczeniem
3. obiekty posiadające walor zabytkowy powinny być remontowane w zakresie prac konserwatorskich, w oparciu o zatwierdzony przez służby konserwatorskie program prac, obiekty kamienne winny być konserwowane przez dyplomowanych konserwatorów dzieł sztuki, specjalizujących się w konserwacji rzeźby kamiennej i detalu architektonicznego
4. obiekty małej architektury znajdujące się w złym stanie technicznym należy sukcesywnie poddawać pracom konserwatorskim (znaczna część kamiennych krzyży, figur przydrożnych i innych ma ponad stuletni rodów i wymaga podjęcia prac konserwatorskich)
5. należy dbać o najbliższe otoczenie obiektów tak, aby były one właściwie eksponowane i nie wchodziły w korelację przestrzenną z innymi elementami np. reklamami, znakami lub tablicami drogowymi,
6. z uwagi na wysokie walory obiektów małej architektury należy wykonać dla nich dokumentację w formie białych kart.

IX. PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI A ZAMIERZENIA MIASTA – WYTYCZNE DO REALIZACJI

Strategia rozwoju miasta powinna być ściśle powiązana z problematyką ochrony zabytków w ramach obowiązującego planu zagospodarowania przestrzennego. Szczególnie dotyczy to działań związanych z kształtowaniem krajobrazu, ochroną środowiska naturalnego i przedsięwzięciami o charakterze turystycznym.

Zagadnienie obejmować powinno obszary kumulacji zabudowy zabytkowej (często tereny zdegradowane ingerencją silnej urbanizacji oraz industrializacji), jednostkowe obiekty architektury i małej architektury, obiekty ruchome oraz zabytkową zieleń parkową, cmentarną, na terenach kościelnych itd. Przedmiotowe obiekty oraz tereny – ze względu na swój walor – kwalifikują się do pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych związanych z działaniami rewitalizacyjnymi. Mogą także przy odpowiednich działaniach promocyjnych stanowić znaczną atrakcję turystyczną. Renowacje obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru; krzyży, kaplic, zabytków ruchomych, mogą być finansowane przez struktury zewnętrzne w ramach odpowiednich programów i działań – po uprzednim wykonaniu dokumentacji technicznej, zawierającej program prac remontowo – konserwatorskich, zatwierdzonej przez właściwe służby. Strategia rozwoju miasta w przedmiotowym zakresie winna być elastyczna i łączyć często różne interesy. Gwarantem powodzenia – zarówno strategii jak i programu – jest aprobata przez lokalną społeczność zawartych w przedmiotowych dokumentach zapisów.

IX.1. Zamierzenia miasta:

1. Celem dalszego rozpoznania zasobów zabytkowych i kulturowych, konieczne jest opracować karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa (białe karty) dla obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Za-

- bytków lub monografie studialne dla obiektów lub obszarów ujętych w przedmiotowym Programie (w tym założeń cmentarnych)
2. Należy wziąć pod uwagę utworzenie funduszu wspierającego lokalne inicjatywy remontów konserwatorskich zabytków, celem przywrócenia ich pierwotnego wyglądu. Sugeruje się opracowanie dokumentacji konserwatorskich dla kamiennych krzyży i kaplic oraz projekty aranżacji otoczenia remontowanych obiektów. Zagadnienie dotyczy również cmentarzy i obiektów ruchomych. Fundusz wspierałby także inicjatywy dotyczące remontów obiektów zabytkowych i kulturowych architektury, m.in. poprzez wymianę okien z zachowaniem podziałów i materiału, wymianę lub remont stolarki drzwiowej a także wykonanie dokumentacji remontowo – konserwatorskich budynków.
 3. Zasadnym byłoby w ramach opieki nad zabytkami opracować dokumentację konserwatorską oraz program rewaloryzacji oraz rewitalizacji dla obiektów i obszarów zdegradowanych oraz przekształconych na terenie miasta. Programy wpisałyby się w kompleksową strategię ochrony zabytków województwa śląskiego, dając szansę zabytkom poprzez ich modernizację i konserwację. Szczególnie dotyczy to architektury przemysłowej oraz osiedli robotniczych. Celowe jest również opracowanie studium historyczno – architektonicznego miasta, obejmującego historyczne centrum miejscowości oraz najstarsze dzielnice z zachowaną tkanką zabytkową i kulturową.
 4. Celem podniesienia waloru krajobrazowego centrum, osiedla robotniczego w Moszczenicy oraz założeń folwarcznych lub innych obszarów zabytkowych i kulturowych, należy rozważyć możliwość opracowania projektów zagospodarowania terenu wraz z zielenią komponowaną na tym obszarze, przy jednoczesnej likwidacji zabudowy substandardowej.
 5. W ramach zabytkowych założeń parkowych, zieleni cmentarnej i przykościelnej, należy opracować oraz zinwentaryzować istniejące zasoby ziele-

- ni, opracować projekty rewaloryzacji, odtworzenia obsadzenia szpalerowego obwodów cmentarzy zabytkowych, uzupełnień szpalerów
6. Chcąc uatrakcyjnić tereny i obiekty zabytkowe w mieście, należy dążyć do wydania publikacji o charakterze popularnym w zakresie małej architektury, zespołów oraz jednostkowych zabytków. Cenne są również wszelkie konkursy upowszechniające wiedzę w przedmiotowym temacie.
 7. Istotnym elementem pejzażu miasta są również miejsca pamięci, pomniki historyczne, często lokalizowane w miejscach wydarzeń historycznych lub na cmentarzach (np. pomnik w hołdzie powstańcom śląskim, więźniom, pomnik upamiętniający miejsce powitania Wojska Polskiego). Miejsca należy otaczać szczególną opieką, propagować wiedzę o nich, dbać o zagospodarowanie najbliższego otoczenia.

X. DOTACJE

Podstawowym warunkiem udzielania dofinansowania jest wpis do rejestru zabytków obiektu, na który czynione są starania o dotacje (do rejestru „A” – zabytki nieruchome, do rejestru „B” – tzw. zabytki ruchome, do rejestru „C” – zabytki archeologiczne).

O dotację może się ubiegać właściciel lub posiadacz zabytku albo jednostka posiadająca zabytek w trwałym zarządzie.

O dofinansowanie można ubiegać się m.in. u:

Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie (termin składania wniosków: do 30 listopada i 31 marca),

Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach (termin składania wniosków: do 28 lutego – o dotację na prace planowane w danym roku, do 30 czerwca – o refundację).

Zarówno u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, jak i u Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie można starać się o dotacje na planowane prace (w cyklu jednorocznym), jak i o refundację kosztów

poniesionych na prace przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (na całość prac ujętych pozwoleniem konserwatorskim, zakończonych i odebranych przez urząd konserwatorski).

W Urzędzie Marszałkowskim w Katowicach (termin ogłaszany indywidualnie – na stronie internetowej urzędu - www.silesia-region.pl, zakładka konkursy)

W Ministerstwie Spraw Wewnętrznych - Funduszu Kościelnym.

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane wyłącznie na planowane remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym, na wykonywanie prac zabezpieczających obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej, przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże), ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

Ponadto prywatni właściciele, związki wyznaniowe (np. Parafie) itp. mogą się starać o dotację na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku w jednostkach samorządu na szczeblu gminy i powiatu. Każda z instytucji dofinansowujących prace przy zabytkach ma indywidualne zasady przyznawania dofinansowania. W części gmin Województwa Śląskiego na stałe funkcjonuje w ich budżecie fundusz dofinansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, a radni corocznie podejmują uchwałę co do jego wysokości, a w późniejszej fazie określają jego beneficjentów. Istnieją gminy, które każdorazowo indywidualnie określają beneficjenta i kwotę dotacji (uchwałą rady).

W poszczególnych jednostkach samorządu (zarówno na szczeblu województwa – w Urzędzie Marszałkowskim, jak i na szczeblu powiatu i gminy) oraz w Fun-

dużu Kościelnym można się starać o dotacje na prace planowane (zazwyczaj w cyklu jednorocznym).

W Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie, u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach oraz w Urzędzie Marszałkowskim w Katowicach dofinansowanie może zostać udzielone na:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- zabezpieczenie, zachowanie i utwalenie substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50 % oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;

- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru.
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

W w/w instytucjach można starać się o dofinansowanie do 50 % kosztów wykonania prac ujętych powyżej. Jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub gdy jego stan zachowania wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, można starać się o dofinansowanie do 100% kosztów niezbędnych na przeprowadzenia tych prac.

XI. ARCHEOLOGIA

Patrz: opracowanie archeologiczne – format A3.

XII. SPISY

XII.1. Wykaz ulic objętych dokumentacją.

- ul. 1 Maja
- ul. 11 Listopada
- ul. 3 Maja
- ul. Armii Krajowej
- ul. Bpa. H. Bednorza
- ul. Bema
- ul. Boża Góra Prawa
- ul. Cicha
- ul. Cieszyńska
- ul. Czyża
- ul. Dąbrowskiego
- ul. Długa
- ul. Długosza
- ul. Dworcowa
- ul. Findera
- ul. Fredry
- ul. Gagarina
- ul. Gałczyńskiego
- ul. Gospodarska
- ul. Kasztanowa
- ul. Kilińskiego
- ul. Klubowa
- ul. Kołłątaja
- ul. Komuny Paryskiej
- ul. Kościelna
- ul. Kościuszki
- ul. Findera
- ul. Łąkowa
- ul. Matejki
- ul. Miarki
- ul. Moszczeńska
- ul. Myśliwska
- ul. Nepomucena
- ul. Okopowa
- ul. Osińska
- ul. Partyzantów
- ul. Piaskowa
- ul. Plebiscytowa
- ul. ks. Płonki
- ul. Pochwacie
- ul. Podleśna
- ul. Połomska
- ul. Powstańców Śląskich
- ul. Przemysłowa
- ul. Pszczyńska
- ul. Ranoszka
- ul. Rolnicza
- ul. Rybnicka
- ul. Spółdzielcza
- ul. Sławika
- ul. Staszica
- ul. Stawowa

- ul. Strażacka
- ul. Świerczewskiego
- ul. Świerkłańska
- ul. Szotkowicka
- ul. Szybowa
- ul. Traugutta
- ul. Widokowa
- ul. Witczaka
- ul. Wodzisławska
- ul. Wojska Polskiego
- ul. Wolności
- ul. Wspólna
- ul. Wyzwolenia
- ul. Zamkowa
- ul. Zdrojowa
- ul. Żdziebły

XII.II.Spis ilustracji.

Ilustracja 1: Jastrzębie - Park zdrojowy.....	10
Ilustracja 2: Panorama z widokiem na Ruptawę.....	14
Ilustracja 3: Borynia - widok na pałac.....	18
Ilustracja 4: Park zdrojowy.....	22
Ilustracja 5: Dworzec kolejowy Jastrzębie-Zdrój.....	41
Ilustracja 6: Widok na kościół od strony cmentarza przy ul. Płonki.....	47
Ilustracja 7: ul. 1 maja - widok ogólny.....	55
Ilustracja 8: Budynek mieszkalny przy ul. Armii Krajowej 94.....	58
Ilustracja 9: Budynek przy ul. Klubowej 2.....	62
Ilustracja 10: Kościół przy ul. Kościelnej 3.....	64
Ilustracja 11: Pijalnia wód w parku zdrojowym.....	65
Ilustracja 12: Budynek mieszkalny przy ul. 1 Maja 5.....	67
Ilustracja 13: Szkoła przy ul. Fredry 20.....	68
Ilustracja 14: Wieża ciśnień przy zespole dworca Jastrzębie-Zdrój.....	72
Ilustracja 15: Zabudowa przy ul. Świerkłańskiej 67.....	74
Ilustracja 16: Kaplica architektoniczna przy ul. Dąbrowskiego.....	78
Ilustracja 17: Krzyż kapliczkowy przy ul. Powstańców Śląskich.....	80
Ilustracja 18: Pomnik przy ul. Pszczyńskiej.....	83

XIII.LITERATURA

A. Źródła niepublikowane.

1. Kronika Parafialna założona przez ks. Emanuela Płonkę, 1981 (w posiadaniu Parafii Rzymsko-katolickiej w Ruptawie)
2. Musioł L. Szeroka. Monografia historyczna, 1954, (mssps w posiadaniu Parafii Rzymsko-katolickiej w Szerokiej)
3. Program rewaloryzacji zabytkowych obiektów architektury zlokalizowanych przy ul.1 Maja w Jastrzębiu Zdroju, oprac. ABAKUS Chorzów, zespół autor-ski: E. Pilarska, A. Holeczko-Kiehl, R. Szopa, opracowano na zlecenie UM w Jastrzębiu Zdroju, 2000
4. Studium wartości kulturowych i krajobrazowych miasta Jastrzębia Zdroju, 1993 mssps, opr. mgr inż. arch. B. Stankiewicz, mgr inż. arch. E. Podbiał, mgr inż. arch. H. Wiak-Marzec, mgr inż. D. Caban (w posiadaniu Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach – nr 6283, 6284, 6286)

B. Źródła publikowane.

5. Berezowski St. Przewodnik po województwie śląskim. Katowice 1937
6. Dobrowolski T., Sztuka województwa Śląskiego. Katowice 1933
7. Dobrowolski T., Najstarsze drewniane kościoły śląskie jako znaki zamierz-
chłej przeszłości. (w:) Zaranie Śląskie R. 17 1946
8. Dzieje Parafii Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Bziu na tle historii ziemi
pszczyńskiej, opracowanie: Towarzystwo Miłośników Ziemi Jastrzębskiej
pod red. W. Lesiuka i E. Dawidejt -Jastrzębskiej, wyd. PIN- Instytut Śląski
w Opolu, 2003
9. Dzieje Parafii Świętej Katarzyny w Jastrzębiu Górnym na tle historii Górnego
Śląska, opracowanie: Towarzystwo Miłośników Ziemi Jastrzębskiej pod red.
W. Lesiuka i E. Dawidejt -Jastrzębskiej, wyd. PIN- Instytut Śląski w Opolu,
2000
10. Dzieje Parafii Świętego Mikołaja oraz Matki Boskiej Różańcowej w Mosz-
czenicy, pod red. M. Lisa i E. Dawidejt-Jastrzębskiej, wyd. PIN- Instytut Ślą-
ski w Opolu, Opole 2007
11. Jastrzębie-Zdrój dzieje uzdrowiska. Parafia Najświętszego Serca Pana Jezu-
sa 1951 - 2001, opracowanie: Towarzystwo Miłośników Ziemi Jastrzębskiej

- pod red. W. Lesiuka i E. Dawidejt -Jastrzębskiej, wyd. PIN- Instytut Śląski w Opolu, 2001
12. Jastrzębie-Zdrój w starej fotografii, część I-II-III, wyd. UM w Jastrzębiu Zdroju, 2002-2003
 13. Katalog Zabytków Sztuki w Polsce T. VI woj. katowickie Z. 14 powiat wodzisławski, opr. M. Kornecki i J. Samek, Warszawa 1960
 14. Katalog Zabytków Sztuki w Polsce T. VI woj. katowickie Z. 10 powiat pszczyński, opr. T. Chrzanowski i M. Kornecki, Warszawa 1961
 15. Knotel P., Die Holzkirchen Oberschlesiens, (w:) Oberschlesien R. 1 1902/1903
 16. Kozina I., Pałace i zamki na pruskim Górnym Śląsku w latach 1850-1914, Katowice 2001
 17. Maroń Fr. Kościół na Górnym Śląsku w 1 poł. XVII w. (w:) Śląskie Studia Historyczno Teologiczne T. XII Katowice 1979 s. 209-265
 18. Matuszczak J., Studia nad kościołami drewnianymi na Górnym Śląsku. Bytom 1989
 19. Matuszczak J., O architekturze drewnianej na Górnym Śląsku w XIX wieku (w:) Z dziejów Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Katowice 1982 s. 131 - 141
 20. Morawiec A. Z dziejów ziemi rybnicko - wodzisławskiej w latach 1918 - 1939. Katowice 1966
 21. Sarna K. Wieś górnośląska w epoce feudalnej (Od czasów najdawniejszych do przełomu XVIII i XIX stulecia) Katowice 1986
 22. P. Siemko Jastrzębie-Zdrój w zabytkach sztuki, Jastrzębie-Zdrój 1992
 23. P. Siemko Niezachowane kościoły drewniane Górnego Śląska, Katowice 2002,
 24. P. Siemko Rody rycerskie z terenu Jastrzębia i okolic, Jastrzębie 2003,
 25. Szkic monograficzny Szerokiej, red. H. i L. Białeccczy, Szeroka 2001
 26. Sztuka Górnego Śląska, pod red. E. Chojeckiej, Katowice 2004
 27. Thullie Cz. Zabytki architektoniczne ziemi śląskiej na tle rozwoju architektury w Polsce. Katowice 1965
 28. Województwo śląskie (1922 - 1939) red. Serafin Fr. Katowice 1996

C. Dokumentacje /pomocnicze/ wykonane na zlecenie Urzędu Miasta w Jastrzębiu Zdroju.

29. Studium walorów kulturowych i krajobrazowych miasta Jastrzębie T. I-II 1993r.
30. Miejsowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Jastrzębie-Zdrój – 2006 r.
31. Dokumentacja pn. ”Program rewaloryzacji zabytkowych obiektów zlokalizowanych przy ul. 1 Maja w Jastrzębiu Zdroju” – pracownia „Abakus” – 2000 r.
32. Dokumentacja pn. „Inwentaryzacja krzyży i kaplic przydrożnych zlokalizowanych na terenie Jastrzębia Zdroju” – pracownia „Abakus” – 2000 r.
33. Gminny Program Opieki nad Zabytkami na Terenie Jastrzębia Zdroju – na lata 2008 – 2012 – pracownia „Abakus” – 2008 r.